POLIROM

Moni STĂNILĂ

Brâncuși

sau cum a învăţat ţestoasa să zboare

biografii romantate

Moni STĂNILĂ

Brâncuși

sau cum a învăţat ţestoasa să zboare

POLIROM
2019

© 2019 by Editura POLIROM

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-8362-8
ISBN PDF: 978-973-46-8363-5
ISBN print: 978-973-46-7919-5

Coperta: Radu Răileanu
Pe copertă: ilustraţie de Radu Răileanu

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco - un supererou al lumii moderne!

Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

MONI STĂNILĂ s-a născut în Tomești, județul Timiș, 1978. A studiat teologie ortodoxă la Timișoara și Sibiu. Din 2010 trăiește la Chișinău și conduce împreună cu Alexandru Vakulovski cenaclul literar „Republica” al Bibliotecii Municipale. A publicat jurnalul de convertire *Iconostas* (Graphe, 2007), volumele de poezie *Postoi parovoz. Confesiunile dogmatistei* (Ninpress-Charmides, 2009), *Sagarmatha* (Tracus Arte, 2012), *Colonia fabricii* (Cartea Românească, 2015), *O lume din evantaie, pe care să nu o împarți cu nimeni* (Charmides, 2017) și romanul *Al 4-lea* (Tracus Arte, 2013). La Editura Polirom a mai publicat o carte pentru copii, *Războiul solomonarilor* (2018). O parte dintre poemele sale au fost traduse în germană, engleză, franceză, suedeză, rusă, azeră, catalană, turcă, maghiară ș.a.

Uneori, când era singur în atelier, Brâncuși își aprindea o țigară și se apropia cu pași inegali, făcând mici pauze, de masa rotundă, mare, din ghips, pe care se odihneau bucăți de lemn, onix, piatră sau marmură. Acolo, cumva nehotărât, se oprea, lăsând țigara să se fumeze singură în colțul gurii, printre mustățile și barba îngălbenite de tutun. Atingea marmura sau forma de lemn, onixul sau piatra și își mijea ochii ca și cum s-ar fi uitat prin obiect sau ca și când nu s-ar fi aflat acolo. Apoi stătea așa, un timp știut doar de el, cu palmele lipite de materie și cu țigara tot mai scurtă în colțul gurii.

Nu putea ști nimeni la ce se gândea atunci. Poate încerca să asculte substanța sau poate nu era atât de romantic, chiar dacă mulți se obișnuiseră să se uite la el ca la un țăran arhetipal, ceea ce oricum nu era, dar nu avea nici intenția, nici dispoziția necesare să se bată pentru o imagine care îl interesa prea puțin. Ba poate tocmai el voia să întrețină această părere ca să se ascundă mai bine de oamenii străini și băgăcioși sau ca să poată să fie el însuși cu prietenii. Pentru că, doar de dragul aparențelor, nu avea nici o intenție să renunțe la orice îi aducea o bucurie cât de mică, ca atunci când cânta din senin sau își alegea singur legumele la piață.

Sprijinit de masa de ghips, încerca să dea contur viitoarei sculpturi în orizontul ochilor îngustați. Însă poate doar obosea sau pur și simplu lăsa mâna să simtă duritatea materiei ori, cine știe, voia să petreacă un timp cu ceea ce urma să devină o

nouă lucrare sau ideea unei lucrări sau o evaluare a unei idei ori nimic din toate astea. Poate pur și simplu își fuma tutunul.

Brâncuși știa foarte bine că geniul nu e o pereche de ochi verzi cu totul excepționali, moșteniți la naștere, care îi fac pe cei ce îi privesc să cadă în extaz și transă, nu, sigur că nu. E adevărat că la mijloc e și un talent deosebit cu care te naști, unul care scoate capul, oricât ai vrea să-l ignori. Te uiți la un copac și deodată mintea ta îl conturează altfel sau îl mută în nemișcare ori, dacă o lădiță goală îți cade în mâini, iei lemnul și îi dai forme, faci cutii și cutiuțe, la o adică și o vioară, dar nici asta nu ajunge și nici măcar să te supui acelei porniri, să iei creionul sau dalta și să expui imaginea copacului crescută în mintea ta exact așa cum o vezi tu, nu, nici asta nu e destul. Fiindcă el știa limpede cum poți face un ecorșeu după care pot învăța decenii la rând studenții, dar nu, nu asta e treaba cu așa-zisul geniu. E talent și muncă și muncă și muncă și muncă și târâtul prin morgă – cu bătrânul profesor Dimitrie Gerota – pentru exactitatea mușchilor și încăpățânare și foarte multă învățătură și iarăși muncă, e asimilare și uitare și preluare și detașare, toate aduse împreună de talentul ăla cu care te naști. Dar nici măcar asta nu e totul. Fiindcă ai nevoie, vrei, nu vrei, să ieși din ceea ce știi, să lași în spate toate astea la un loc abia după ce ți le-ai însușit și atunci, abia atunci să decizi.

Pentru el, Michelangelo era declinul în sculptură, începutul decadenței, fiindcă a adus nemișcarea în artă, a privit viața în toată splendoarea ei și a închis-o în cleștarul morții. Da, pentru alții era perfecțiunea, dar asta nu însemna că nu se poate mai mult de atât. Iar tehnică, ei bine, italianul avea tehnică și mână, asta nu a contestat niciodată. Totuși, Michelangelo, fie chiar în tehnică și înmărmurire, poate fi depășit și el era convins că,

dacă cineva s-ar strădui din răsputeri, ar putea până la urmă să întreacă dalta marelui italian. Să supună marmura până la dantelării și mai delicate, ba chiar mișcătoare în bătaia vântului – dar, din păcate, nu în mișcare –, ba chiar aburii mărunți și translucizi pe care îi expiră statuia în frig, chiar și ei pot fi prinși în marmură, dar asta nu e geniu, e continuarea lucrărilor lui Michelangelo. E o natură moartă după o natură vie. Cine alege acest drum nu poate fi un artist deplin, ci doar un continuator, fie și al unuia din marii artiști ai omenirii, fie și al grecilor antici, superbii sculptori care au dat viață pietrei, nu înmărmurire mușchilor. Dar nu vrea asta, vrea altceva, mai profund, că până la urmă un continuator poate fi, într-un caz fericit, un simplu estet, nu un mare artist. Arta e mult mai adâncă decât un drum pe care să mergi, e mai degrabă unul pe care să te întorci. Dar să te întorci până unde și la ce? Unde s-ar întoarce olteanul stabilit – la propriu – de dragul artei la Paris? Și cu ochii întredeschiși, cu mâinile lipite de piatră sau de lemn, singur în atelier când proceda astfel, își repeta că arta e drum de întoarcere, de adâncire, de profunzime, nu apelând la sinecdocă, ci la esență, poate la esența de acum a unui obiect sau subiect concret, a unei domnișoare, poate la esența arhaică a subiectului prin definiție.

În fine, e foarte probabil ca astfel de gânduri să-i fi trecut prin minte. Dar e la fel de probabil să se fi odihnit pur și simplu cu mâinile pline de materie. Sau să alerge în tot acest răstimp, îmbrăcat în rochie, prin Slatina, cu o fată, Stela, spre amuzamentul tuturor, de unde se va înapoia la cârciuma lui Zamfirescu, om bun, primul patron care i-a permis lui, un mucos din Hobița, să-i pună condiții, să-i spună că nu mai acceptă șorțul verde care să-l amestece din nou între băieții de

prăvălie, ci să-l lase în firea lui, cu mândria lui, Zamfirescu, care ofta privindu-l pe Costică, prea mândru să servească la mese, prea iute ca să-și piardă timpul la mătură, Zamfirescu, oftând, cum fac bătrânii, și spunându-și mai mult în barbă: băiatul ăsta nu e bun de negoț, alta-i menirea lui, fără să spună vreodată limpede dacă știe el sau nu care-i menirea băiatului, doar răbdându-l și aproape încurajându-l, dându-i timp și lăzi și lemn de joacă, să facă linguri și cutiuțe, băiatul ăsta de la munte care i-a scos din minți pe toți cârciumarii din Craiova la care a lucrat și care n-a stat mai mult de un an și-o lună în vreun loc, dar totuși locul ăla a fost la Zamfirescu și acuma cum să-l certe, că doar la el se întoarce după ce pleacă să-și încerce norocul prin alte părți și cine știe ce va ieși cândva din băiatul ăsta, cine știe, Zamfirescu nu știe, dar uite că îl rabdă și încă zâmbește pe sub mustăți când Costică intră la rămășag cu un lăutar că va face o scripcă. Bine, fă, dar să aibă și voce, iar Costică zice: Păi, nu oamenii au făcut-o pe a ta? Eu de ce să nu pot, nu-s om? Și de aici drumul lui se schimbă.

Biserica Madona Dudu din Craiova nu își permitea cu ușurință să plătească burse pentru studenții la arte. E drept că nu era bursa lui Brâncuși de la biserică la fel de mare ca acelea înființate în Mitropolia Ardealului de Șaguna, pe banii și bunăvoința lui Emanuil Gojdu, care a trimis în marile capitale tineri ardeleni, pentru că, în timp ce Gojdu avea două cartiere în inima Budapestei, Madona Dudu era o parohie de oraș mic. O parohie cu multe nevoi. Însă pe vremea aia conta să pună o vorbă bună la consiliul eparhial un enoriaș care să se fi dovedit om de încredere, iar dacă se întâmpla să fie și consilier județean, cu atât mai bine.

Grecescu-Perieru era și enoriaș, și consilier, dar și uimit de mâinile lui Costică de la prăvălia lui Zamfirescu. Iar după ce a văzut cu ochii lui vioara făcută de băiat, s-a decis să-i întindă mâna și s-a folosit de toată influența pe care o avea în Craiova ca să-l înscrie pe tânăr la Școala de Arte și Meserii. Anul școlar era deja în plină desfășurare, iar Costică se afla într-o situație complicată, fiindcă din clasa a treia a tot fugit de acasă și nu și-a mai încheiat studiile. Nu avea nici foaie matricolă, nici vârsta potrivită. Era aproape bun de armată sau de însurătoare. Dar Grecescu-Perieru nu s-a dat bătut și a cerut ca viitorul elev să fie supus unei probe practice. Și s-a angajat să-i rezolve situația înainte de încheierea anului școlar. Ceea ce a și făcut.

Iar când a ajuns la București, Grecescu-Perieru i-a obținut bursa de la biserică și Brâncuși a știut în felul lui să o păstreze și să le mulțumească. Nu pierdea banii aiurea și nici nu avea cum, că oricum nu îi ajungeau, așa că mai spăla vase pe la Braseria Oswald sau găsea câte ceva de lucru în altă parte. Dacă primea vreo mențiune onorifică sau vreo medalie pentru vreuna din sculpturile pe care le făcea în nopțile epuizante dintre spălatul vaselor și mersul la cursuri, o fotografia și o trimitea consiliului eparhial cu rugămintea de a-i mări bursa ori de a i-o prelungi pentru anul de studiu următor. Și, alături de cerere și mulțumiri, Costică menționa de fiecare dată în scrisori, ca din întâmplare, cât de scumpe sunt cărțile, cât de costisitoare e capitala, fără să pomenească de zilele în care se oprea mai mult decât era cazul la celebrele terase din București ca să mănânce și să bea într-o seară venitul pe o săptămână. Și domnii epitropi se înduplecau în fața diplomelor și a sculpturilor din fotografii și îi mai promiteau un an, până la

ultimul, când au zis gata, mai anul ăsta și gata, biserica nu mai poate. Dar nici el nu voia mai mult de atât.

A plecat din München pe jos. Nu cu groază, dar poate deja prea obosit. Lăsase în urmă țări, capitale, România. A străbătut ba cu căruța, ba pe jos jumătate de Europă. Și mai ales flămând și nedormit, fiindcă prefera să călătorească noaptea, ca să păstreze zilele pentru vizite la muzee și plimbări prin orașe ori pentru o muncă plătită, când se putea, pe la vreo tâmplărie sau pe la vreun restaurant. Acum se bucura de pădurea bavareză a Fraților Grimm, cu mușchiul ei verde-smarald, cu ciuperci uriașe crescute de umbră și umezeală, cu fânețe și flori, cu poieni în care păștеau vaci grase, cu păsări care îl acompaniau în timp ce tânărul le cânta la fluier în pauze scurte și dese. Crengile se îmbrățișau deasupra lui, transformând lumina în păsări verzi străfulgerate de trunchiurile întunecate și bătrâne. Dar în pădurea asta era mai înțelept să meargă ziua, iar noaptea să se urce în copaci, ca să nu riște să dea nas în nas cu vreun lup. Pădurea e pădure, n-ai ce spune, își murmură el cu încântare, parcă și când mergi te odihnește.

E ceva ce omul duce cu sine de la primele imagini pe care le are în minte. Și înțelege că poartă în el o lume, una pe jumătate strălucitoare și nemaivăzută, pe jumătate adunată din vatra și poienile Hobiței. Undeva, cândva, se va rotunji și se va revărsa lumea asta închisă înăuntrul lui, care îl tot mână și-l tot mână, de când a împlinit doar 11 ani, dintr-un loc în altul și care acum îl trage cu hotărâre spre Paris. Și asta îl ajută să meargă mai departe. Lumea ce se rotunjește în el și vrea să se rostogolească

afară. O simte de multe ori. Chiar zilele trecute, când a dat de un stejar prăvălit într-o poiană și s-a așezat la ultima lui umbră, a simțit cum lumina ce se strecura până în cel mai întunecos loc prinde în ea ziua în care stejarul era doar un firicel plăpând de iarbă. Și trecerea stejarului prin lume a ros în lumea rotundă dinăuntrul lui. Și, cum stătea așezat acolo, și-a simțit rădăcinile proprii, parcă legat deodată de tot ce era în jur, de o nevăzută linie ce străbate totul și a avut pentru o clipă presimțirea veșniciei, ori poate a legăturii invizibile dintre el și pădurea aia din care făcea parte ființial. Atunci și-a zis că la un moment dat va trebui să încerce să atingă cu mâna atemporalitatea asta ascunsă în lucruri. Una rotundă, deplină. Una pe care a mai simțit-o în copilărie, când statea cu orele urmărind cum staticul devine mișcare, deci viață, în apa mică și iute a Jiului.

Merge deja de zile întregi, iar corpul său dă semne de epuizare. Oboseala mușcă din carnea tânără cu colonii de dinți mărunți și, chiar dacă la o astfel de vârstă voința poate fi suficientă, e foarte important să nu apară un cui bătut în plus. Și a stat în cumpănă lângă lacul Constanța, unde și-a vândut ceasul pe bani puțini, cât să-și plătească transportul cu bacul, iar de acolo s-a dus spre Basel și apoi a pășit în Franța. Aproape că se credea pe Sena și bucuria îl ajuta să țină drumul întins, parcă ar fi cântat și parcă ar fi jucat, dacă nu i-ar fi vâjâit capul de atâta oboseală.

În apropiere de Lunéville însă primește o lovitură bine aplicată, cuiul în plus, o ploaie rece care îi udă hainele și îi pătrunde până în oase, chiar și cu ziarele pe care cu mâinile înghețate și le vâră între stofa udă și pielea febrilă. Încearcă să grăbească pasul ca să se încălzească și prin fața ochilor îi trec

muzeele, orașele, galeriile vizitate din Craiova până în München. Capitala Bavariei îi lăsase o brazdă adâncă în memorie și, dacă banii tot mai puțini nu l-ar fi silit să o ia la pas spre Elveția, ar mai fi stat câteva săptămâni acolo. Mai ales că arhitectura orașului i se părea o sursă continuă de instruire. Münchenul, cu localnicii lui, i-a amintit de anii petrecuți la Școala de Arte și Meserii. Era locul perfect în care să stea o vreme și să devină un bun meseriaș, un meseriaș de care sculptorul are nevoie, în stare să scoată din orice lemn sau piatră modelul ascuns acolo, să se transforme în meseriașul ideal, pe model nemțesc, cu seriozitatea la care nu va renunța niciodată. Dar, chiar și așa, drumul numai la Paris se putea sfârși. Iar el nu voia să fie doar un meseriaș.

Deja își aude dinții clănțănind, iar degetele îi înțepenesc. Își privește o clipă mâinile vinetii și simte că privirea i se tulbură. Trebuie să-și păstreze calmul și să facă repede ceva, nu ajunge doar să grăbească pasul. Privește năuc în jur și, scăpând un dă-o naibii printre dinți, începe să-și scoată hainele ude. Se gândește să le usuce, dar mișcările îi devin haotice. Am încurcat-o, își zice cu ciudă și își smulge pantalonii. Ziarele sunt și ele murate, iar pielea i s-a încrețit ca la bebeluși. Amețeala s-a transformat într-un vuiet care acum îi seceră vederea și simțurile. Brâncuși se lasă în genunchi, se ghemuiește masându-și pielea rece și simte cum își pierde firul gândurilor, concentrarea. Din pricina ziarelor și a febrei a auzit doar târziu zgomotul unor pași. L-a cuprins o stare între râs, isterie și furie când a înțeles că de el se apropia un grup de călugărițe. A apucat hainele să se acopere, mormăind.

Dar mormăielile lui ar fi trebuit să fie o mare rugăciune de mulțumire. Călugărițele îl zăresc pe tânărul jumătate ud,

jumătate dezbrăcat, aproape mort, și îl târăsc în curtea mănăstirii, unde, poftim, Doamne, au un spital. Sunt și proteste la început, maicile de acolo se revoltă, că noi aici primim bolnavi, pe muribunzi îi ducem la capelă, dar doctorul se uită, îi ascultă plămânii și-și zice că, până la urmă, toate-s în voia Domnului și, dacă tot e aici, de ce să nu se încerce un tratament pe vagabondul lui Dumnezeu, că uite, e totuși tânăr.

Pneumonia e extrem de severă, viața lui atârnă între grija și rugăciunile maicilor, a căror bunătate nici măcar nu are cu ce să o răsplătească, iar când își mai revine – maicile, surprinse, na că nu e vagabond! –, ia din curtea mănăstirii un lemn și sculptează un crucifix. Nu, nu e vagabond, nici cerșetor, ba uite ce îndemânare de artist, dar nici bani nu are – își spun ele cu ochii pe lemnul sfânt, și asta e plata pentru viața lui, iar maicile spun ce frumos și el spune ce noroc și doctorii adaugă: e bine, e mult mai bine, n-are decât să plece la Paris și să devină celebru. Dar și tânărul spune că bine, bine, dar nu ar trebui să mă mai duc pe jos, că ia uite cum era să scap ocazia de a descoperi drumul meu în lume și să-l înfund într-o ploaie rece.

Să te lași de fumat, îl avertizează la plecare doctorul. Dar Brâncuși îl privește zâmbind doar cu un colț de gură, nu trebe, că de aicea iau tren, și le strecoară maicilor, pe lângă crucifix, un gălbior din cei câțiva primiți la poștă pentru cei doi poli telegrafiați de Poiană, iar ele, nu strecurat, ci frumos, pe față, îi dăruiesc o icoană.

Bun, și-am mai sărit un hotar, unul mare, după ce m-am înecat cu țuică în pruncie, de mama, sărmana și draga, mă prohodea deja, dar a venit doftoroaia de la noi din gospodărie ca să le deschidă ochii și se vede bine treaba că mâna întinsă spre capul meu de undeva vie și geaba are să-mi spună unul și altul că așa a fost întâmplare, dar știu și eu că întâmplarea e una, deja la mine două și cine știe dacă n-or mai veni ele, tot așa ca întâmplările, minunile celea care trebuie să te ție pe drumul tău atunci când cu adevărat ai unul, că ia cum se vede că viața mea e numai minuni, până și la școala din Craiova a zis hai numa' după ce domnu' Grecescu-Perieru s-a pus chezaș pentru mine și ce era dacă Zamfirescu zicea nu și școala zicea nu și dacă bunul, ține-l, Doamne, Grecescu nu vorbea la Biserică la Dud, cum era să mă duc eu doar cu banii de la spălătoria de vase în inima Bucureștilor, unde, nu-i vorbă, tot am dus eu și multă foame, dar inimă, inimă, pune la inimă, Costică, și hai de-om ține drumul ș-om vedea cum toate cu greuțul vin, dar și cu ajutor de sus, că altfel nu e chip de răzbit prin vitregie și țară străină.

Brâncuși, cu o seriozitate veselă, atât de bine știută de prieteni, își aranjează modelajele, uneltele, materialele, schițele, puținele lucruri în noul său atelier, un fost grajd din Montparnasse, la numărul 54. E o primăvară vioaie, iar lumina se filtrează subțire prin ramurile care îi îngrădesc atelierul. Simte acum, pentru prima dată, că lucrurile se așază. Doamna Stănescu, o văduvă din România, îndrumată de bunul profesor Gerota, i-a dat o comandă bine plătită pentru un ansamblu funerar și bucuria se filtrează subțire în sufletul lui. De la sosirea în Paris, a avut mereu nevoie de bani. A supraviețuit fără ei, iar acum, când au venit, i-au permis să-și organizeze un pic mai bine viața. A reușit să fugă de spațiul mic și sufocant din Place Dauphine și – speră Brâncuși – îl vor ajuta să scape de sub influența nimicitoare a marelui Rodin.

Au trecut aproape trei ani de la sosirea în Paris. Și își amintește cu religiozitate fiecare zi. Nu trebuie să uite, nu are voie să uite, pentru că în acești ani și-a întărit voința, dar a și învățat să-și calce câteodată pe umbră. E destul să-și amintească de părintele Chesarie de la biserică. Preotul l-a răbdat o vreme ca diac sau țârcovnic, cum prețios îi spuneau câte unii. Brâncuși și-a luat și notițe, dar tot uita să stingă sau să aprindă lumânările la timp. Și până la urmă nici părintele nu l-a mai răbdat, chiar dacă un an mai târziu l-a ajutat pe Ștefan Popescu să organizeze o loterie pentru lucrarea *Cap de copil* în incinta bisericii, ca să adune niște bani pentru fostul lui țârcovnic.

Acum dă cu mătura în noul său atelier din Montparnasse și râde singur când își amintește. Chesarie habar nu are că a trebuit să suporte de multe ori spiritul hâtru al lui Brâncuși. Îi făcea plăcere să-l lase pe Dodoică – cum singur își spunea Brâncuși câteodată – să păcălească lumea, nu doar ca să se joace, dar și ca să încerce firea oamenilor. Mulți sunt dispuși să vadă doar ceea ce vor și să nu creadă ceea ce nu le convine. Cum se zice la slujbă, au ochi, dar nu văd, iar Brâncuși își face de pe acum o filosofie de viață din derutarea oamenilor, pentru a înțelege el din ce material sunt făcuți. Tocmai din acest motiv le spunea unor compatrioți, cu glasul sugrumat de frustrare, că popa îl silea să poarte haină de diacon la slujbe, o amărâtă de robă, cârpită din haine preoțești abandonate și rupte. Spunea povestea asta atât de convingător și cu ochii aproape înlăcrimați, încât nimeni nu se mai gândea că Brâncuși însuși, după ce s-a văzut în robă, a alergat să se fotografieze și a reușit în anul ăla să-i lase cu gurile căscate pe câțiva prieteni din România care s-au trezit cu cărți poștale din care le zâmbea tânărul artist îmbrăcat în slujitor al altarului. Altora le spunea, cu voce acră și disprețuitoare, că s-a certat cu Chesarie pentru un ban de argint aterizat în pangar, pe care atât popa, cât și el și-l disputau cu înverșunare. Povestea lumânărilor uitate aprinse e și mai veselă. Nu mă lăsa inima, spunea el cu glas plângăreț și sprâncenele coborâte, să sting lumânările! Era atât de frumoasă icoana Maicii Domnului, că voiam să o văd luminată zi și noapte.

Basme, evident, păcăleli de-ale lui Dodoică, fiindcă doar celor care au trecut testul încrederii le-a spus sincer că, în loc să se ocupe de Vecernia Învierii, cum se cădea unui târcovnic în noaptea de Paște, Brâncuși a ținut cont de predica Sfântului

Ioan Hrisostomul, care îi chema pe toți, și pe cei dintâi, și pe cei din urmă, cu vocea părintelui Chesarie, la ospăț și la vițelul gras, iar el, care se simțea flămând de când a plecat de acasă, de la Hobița, s-a apucat să mănânce ouăle roșii din biserică. Preotul, exasperat, a slujit singur la Vecernie, însă în cea mai mare zi a iertării l-a anunțat pe Brâncuși că renunță la ajutorul lui.

L-a primit, bineînțeles, înapoi imediat ce s-a întors. Nici nu prea avea de ales și poate tocmai ăsta era motivul pentru care Brâncuși inventa povești despre bănuțul de argint al bietului Chesarie, fiindcă parohia românească de la Paris primea, la rândul ei, un ajutor bănesc de la Biserica Madona Dudu din Craiova, unde Brâncuși cântase în tinerețe și care îi purtase de grijă.

Aprinzându-și a treia țigară în ultimul sfert de oră, Brâncuși lasă la o parte mătura și ia o cârpă umedă, cu care să mai lumineze locul și podelele. E vesel și cântă înfundat. În atelierul alb, cu ferestre oblice în partea de sus a peretelui, se aude doar o mormăială ca o tuse înăbușită. S-a învățat să cânte în el și pentru el în anii din tinerețe, când nu avea nici un strop de intimitate, însă, dându-și seama că acum are, și încă din plin, se oprește, se îndreaptă de spate și dă drumul unei voci baritonale puternice. Și râde.

Apoi s-a întors în pragul bisericii lui Chesarie, de unde, după loteria lui Popescu, s-a ales cu o mie de franci. A fost prima dată când a avut atâția bani, bani grei, o mică avere. Dar lipsurile de până atunci sau poate vârsta lui minunată ori poate vitalitatea care l-a împins înainte în viață sau pur și simplu prostia ori

toate la un loc l-au amețit și l-au convins că măcar din când în când ar trebui să lărgească cureaua.

Totul a început cu obiceiul cretin și costisitor de a bisa melodiile prin cârciumi. Melomanul beat era mult mai hotărât decât artistul treaz. După ce și-a potolit setea cu șampanie, a cerut și a plătit atâtea bisuri, încât hangiii nu l-au mai suportat și l-au aruncat în stradă. Dacă măcar de acolo s-ar fi dus acasă, tot era un câștig, dar nu, el se pornise exact cum trebuie, cu o pălărie nouă și dornic să trăiască, după doi ani, ca un parizian. Așa ca s-a cărăbănit în Montmartre, la un local pe unde mai trecea uneori, pe fugă, când îi permitea buzunarul, iar aici s-a pus pe cântat. Le-a cântat românește, cu vocea lui puternică de cantor la biserică, fără să fie deranjat de privirile din ce în ce mai încruntate, iar când prin dreptul mâinii lui a trecut o doamnă frumoasă, încordată ca un arc, jap! – i-a trăsnit o palmă peste fund. Doamna a țipat, clienții s-au oripilat, dar tocmai atunci a mai trecut un fund de doamnă prin dreptul mesei lui, legănat frumos, ca un măr în vânt, și Brâncuși n-a putut să-și reprime gestul și jap! – o palmă peste mărul copt, dar mărul a râs și nu a țipat și poate scăpa, dar tocmai atunci prin fața lui, îmbrăcată în postav roșiatic, s-a legănat o sferă ca un dovleac copt din câmpiile Craiovei și el jap! – o palmă cu toată dragostea. Și dovleacul a țipat scurt și subțire. Poate că ceilalți clienți l-ar fi iertat și s-ar fi mulțumit doar să-l arunce în drum, dacă prin dreptul mesei lui nu s-ar fi potrivit, plin ca o lună, fundul albastru de catifea al unei domnișoare și Brâncuși, deși apucat deja de subsuori, n-ar fi reușit să-și elibereze palma grea și puternică de sculptor și jap! jap! – două lovituri ușoare și rapide, palmă și dos de palmă, peste luna albastră și catifelată. Iar de data asta, după țipete scurte și revoltă îmbujorată între

doamne, au reușit bărbații să-l scoată afară din cafenea și jap-jap! – s-a trezit a doua zi sculptorul fără bani și fără pălărie. Bătut bine.

Și, dacă tot știa cum s-a sfârșit povestea cu mia de franci, nu a repetat greșeala. Imediat ce doamna Stănescu i-a trimis prima parte a plății, nu s-a dus să sărbătorească prin cafenele, cum făcuse în urmă cu un an, ci a căutat până a găsit atelierul ăsta, a plătit și a început o viață nouă. Ba și-a mai luat un atelier și în Rue d'Odessa, la numărul 23, ca să depoziteze materialele pe care nu le folosea.

Brâncuși a terminat de curățat podelele și, după ce a spălat cârpa, a pus-o la uscat în fața atelierului. Nu mai cânta de mult, căzuse pe gânduri. Rememorează pașii lui până la atelierul din Montparnasse. Îi e ciudă și acum că și-a stricat atunci atât de prostește banii, mai ales când își amintește tot ce a fost înainte și tot ce a urmat după. Privește în jur ca să-și facă un pic de curaj, poate acum se așază toate, poate acum are puterea să schimbe unele lucruri în viața lui și în primul rând să plece de la Rodin, care nu îi face nici un bine. E prea bun ca să nu-și lase amprenta pe mâinile lui, iar Brâncuși nu vrea asta. Nu pentru asta a venit la Paris.

Au trecut aproape trei ani. În care nu a dus-o bine. Un an i-a luat să ajungă la Școala Națională Superioară de Arte Frumoase. Dar și acolo a avut noroc că l-au recomandat cunoscuți din România. Chiar și ambasadorul a avut grijă ca Brâncuși să fie luat în serios. A dat examen de pe o zi pe alta. Iar acum tocmai ăsta e motivul pentru care îi e greu să se smulgă de sub mantia sufocantă a lui Rodin. El știe că și aici s-a intervenit pentru el. Drumul plin de miracole se rânduiește de

multe ori fără aprobarea lui, ba chiar împotriva lui. Și una e că au intervenit pe lângă Rodin Otilia Cosmuță și Maria Bengescu, dar a fost o vorbă și de la Regina Elisabeta, regina României. Ori pur și simplu regina noastră, cum îi va spune el toată viața, susținându-și astfel sentimentul de apartenență la regatul ei. E cam neplăcut ca acum, peste vorba ocrotitoarelor, el să dea buzna pe moșia celebrului sculptor și să-i spună: tehnica ta mă sufocă, mă schimbă, mă face un rodinian, sugrumându-l pe Brâncuși, nu îmi mai găsesc drumul. Mda, nu e frumos, dar asta e, a venit vremea să fugă, după doar cinci săptămâni, e timpul să fugă de artistul al cărui nume l-a însoțit din București în întreaga Europă: Rodin, marele Rodin.

În schimb, la Școala Națională a fost mai bine. Profesorul său, Mercié, nu i-a schimbat percepția despre sculptură, dar l-a ajutat mult. Doamne, ce-l mai sâcâiam cu întrebările, își amintește el, cum îl mai chinuiam! Nici un alt student nu era atât de insistent, dar bătrânul profesor îi răspundea cu răbdare, îi dădea indicații, sfaturi prețioase, până într-o zi, când n-a mai știut ce să-i spună. Și până la urmă despre asta e vorba în artă, despre momentul în care nu îți mai poate răspunde nimeni și atunci trebuie să-ți răspunzi singur.

În primul an, ușile sculptorilor la care a încercat să intre în ucenicie i-au rămas închise, noroc cu Poiată, care i-a găsit de lucru nu la vreun sculptor, ci pe altă specializare a lui. S-a reîntors la vechea ocupație din București, de la Braseria Oswald, și a început să spele vase, mai întâi la unul din restaurantele rețelei Chartier, din piața Clichy, apoi și la Mollard. Erau zile teribile, cu multă foame. Și a înțeles repede la Chartier că la Paris respectul se câștigă mult mai greu. Mulți colegi de lucru erau ca el, veniți din colțurile lumii, dar înrăiți

de sărăcie. La început i-a ignorat, dar nu era atât de simplu. Într-una din seri, pentru o neînțelegere la chiuvetă, un coleg albanez l-a lovit când a ieșit de la serviciu, în plină stradă. Brâncuși a lăsat deoparte studiile, lecturile din Caragiale și Macedonski, visul de sculptor și s-a conectat (iar!) la anii din cârciumile craiovene. Dacă vrei o pâine, muncești și, dacă vrei respect, îl câștigi. Din două mișcări l-a pus jos și dă-i neică, până ce un polițist, martor încă de la început, bucuros totuși că tânărul mic și slab a putut să se răzbune, l-a prins de umăr și i-a spus: ajunge, băiete, te-ai făcut înțeles.

Asta s-a întâmplat în vremurile cele mai grele pentru el. Brâncuși se gândea atunci, străbătând străzile spre atelierul lui Mercié, că în sfârșit a înțeles de ce Dumnezeu nu l-a lăsat să crească mai mult în înălțime. La statura lui măruntă și kilogramele împuținate, era un pic mai ușor să-și păstreze echilibrul când îl apucau, din ce în ce mai des, amețelile. Învățase să-și urmărească reacțiile corpului pentru a nu se face de râs în fața oamenilor. Câtă vreme stomacul i se strângea ca un arici cu acele întoarse pe dinăuntru, știa că e în siguranță. Câtă vreme stomacul putea să-și trimită disperarea spre creier, Brâncuși putea să înainteze liniștit pe trotuare, căzătura nu avea să vină, iar amețeala va fi sub control. Ba chiar, în situațiile astea, dacă îl apuca răul la școală sau în atelierul lui improvizat, îi era destul de ușor să lucreze. Stomacul își semnala revolta, iar el își impunea voința în timp ce mâinile modelau conștiincioase. Însă în clipa în care stomacul dispărea, durerea înceta, iar ghemul se desfăcea, Brâncuși se oprea temător din lucru, din mers, din trăit și se proptea de primul perete.

Se sprijinea și aștepta să audă din nou armatele foamei. Privirea i se încețoșa. Și totuși avea încredere. Aștepta să se simtă mai bine și își repeta cu încăpățânare cuvintele învățate în strana din Hobița, unde, băiețel mic și brunet, cu ochii strălucind printre candele, stătea în primul rând, atât pentru plăcerea lui de a cânta, cât și pentru a-i aduce un gram de bucurie mamei sale văduve, care doar atâta dorea, să-l vadă preot sau diacon în vreun sat vecin. Acum, sprijinit de perete, repeta în minte cuvintele de atunci, nu doar cu pâine, nu doar cu pâine, nu doar cu pâine, nu doar cu pâine, așa, Dodoică, ia-te în mâini, nu doar cu pâine va trăi omul.

Pe de o parte, e speriat, pe de alta, e hotărât să facă față, încăpățânarea pe care mulți au considerat-o urâtă și greu tolerabilă l-a ajutat să reziste în cei mai dificili ani. Cât de ușor i-ar fi fost până la urmă, la sosirea bursei, să se urce în tren și să se întoarcă acasă. Ar fi fost simplu, dar nu ăsta era drumul lui și el știa. Nu. Drumul lui era aici, în Parisul străin și rece, unde deocamdată nu reușea să-și facă un rost și să poată găsi mai ușor o farfurie cu mâncare. Dar știa, nu doar cu pâine!

N-a venit el până aici doar ca să-l gonească foamea înapoi. O să aibă răbdare, că voință are prea multă. De câte ori și-a biciuit nevoile pe la cârciumarii din Craiova doar el știa. Și nici la București foamea nu a fost mai blândă, doar că mâncarea era mai ușor de găsit. Acolo era mai simplu să caute un restaurant unde să spele vase pe câțiva lei și să-i mai pice și o porție de mâncare nevândută de la bucătărie. Aici era altceva, nici măcar nu stăpânea limba. Însă cu cât mai greu îi era, cu atât mai hotărât devenea. O să stau, o să-mi țin lumea în cap, o să-mi rod unghiile și o să-mi fac rostul meu.

Când îi trecea amețeala, tânărul îi mulțumea peretelui și, lăsându-și stomacul să-și înainteze petițiile, să-și plângă nevoile, se ducea mai departe. Haide, mă; haide, mă! și își continua drumul spre atelierul profesorului Mercié. După cursuri va merge la Mollard și va spăla vasele și poate va reuși să rezolve și partea cu mâncatul. Deocamdată, încrâncenat și sigur pe el, măsura cu pași mărunți trotuarul cenușiu.

Câteva zile mai târziu a încheiat socotelile cu Rodin. Doamne ajută! Măcar nu va mai umbla după Brâncuși să-l trimită la tuns. A fost delicat, i-a spus că la umbra marilor copaci nu crește nimic și bătrânul, măgulit, a părut că a înțeles. Ești la fel de încăpățânat ca mine, i-a răspuns.

Acum, în Montparnasse, Brâncuși se luptă cu el. Primul model al *Rugăciunii* îl nemulțumește profund. E fără mâini, dar nu asta îl înfurie, deși ar trebui, pentru că peste câteva luni, la Salonul de Toamnă, profesorul Mercié îl va rupe în două când îi va spune: unul e fără cap – vorbind de lucrarea lui Rodin –, celălalt fără mâini. Dar, până să se înfurie pe mâinile lipsă, are vreme să se irite de curbele vii și voluptuoase imprimate lucrării. Femeia care îi pozează e și mai plină, dar Brâncuși știe că nu la această formă trebuie să ajungă *Rugăciunea* lui. Își imaginează de pe acum reacțiile oamenilor, glumele adolescenților, eventualele desene pe fesele pline ale femeii goale ce va sta să se roage la mormântul lui Stănescu.

Primul lucru de care se dezice e modelajul. De acum începe cioplitul direct, care treptat se va transforma în teză. Sculptura adevărată se face, își repetă, prin îndepărtare de material, nu prin adăugare. Așa că începe să îndepărteze materialul de pe coapsele sănătoase. Apoi privește femeia din față. Niște sâni

plini pentru adolescenții care se vor plimba prin cimitirul Dumbrava. Îndepărtează detaliile, formele pline, subțiază, alungește și începe să simtă o formă nouă, venită din vechime. Parcă e o siluetă bizantină *Rugăciunea* lui. Da, asta e, da, siluetele bizantine, vechi, cât de vechi? Cât mai vechi! Vechi ca dacii, vechi ca paznicii de morminte păstrați prin muzeele de etnografie, vechi ca stâlpii caselor țărănești. Lupta împotriva lui însuși se risipește, Brâncuși începe să știe ce vrea, ce caută. Siluetele bizantine ce sugerau desprinderea de cele trupești, alungirea spre cer, aspirația la chemarea cea adevărată a omului. Esența. Esența și ideea. Și odată cu împăcarea vine setea. Se întoarce spre forma veche, arhaică, se apucă de citit, nu doar Caragiale, nu Goethe, cum îi recomandă iubitele, nu doar cărțile tinerilor care vin la bețiile culturale organizate de Paul Alexandre și ale celorlalți artiști. Se întoarce la vechi, la antici, la simbol. Și nu la cei cu care e pusă la pământ sugestia divină a bisericilor, cum au făcut renascentiștii, ci la cei care au adus frumusețe în sculptură, în temple, în religie: la greci. Filosofi și artiști. Sigur, Venus din Milo e frumoasă, dar e deja făcută de alții și e deja bătrână. El trebuie să nu rămână la antici, dar să pornească de la ei. Sau înainte de ei, de la cei și mai vechi. De la egipteni, singura artă care nu se copiază, ci se dezvoltă. Fiindcă începe să înțeleagă ceea ce în copilărie doar intuise, că simbolul, arta simbolică, adună, nu dispersează. Pune laolaltă, împletește, unește omul nu doar cu om, ci cu tot ce îl înconjoară, îl leagă, în ultimă instanță, pe Dumnezeu de om.

Pentru Brâncuși devine esențială armonia dintre vechi și nou, dar și povestea pe care vrea să o spună materia primă,

fiindcă ea vine din natură, iar frumusețea naturii e și veche, și nouă. Stejarul a existat cu mii de ani în urmă, dar el îl vede și acum. Iar dacă Brâncuși ar reda întocmai un stejar, din piatră, din oțel, nu contează, e ca și cum ar sculpta chipul unui mort ca să i-l pună pe mormânt. Nu, el trebuie să găsească esența stejarului, frumusețea, stejarul viu. Să-l cuprindă simplu, dezbrăcându-l de greutate, de ceea ce îi e specific doar prin viteza cu care va trece din copac în lemn de foc.

De fapt, asta e tot ce vrea, să surprindă cu noul lui frumusețea și viața. Și, amintindu-și de *Sărutul* lui Rodin, încetează să mai lucreze la *Rugăciune* și începe febril să creeze primul lui sărut. *Sărutul* lui Brâncuși, care trebuie să devină unul neîntrerupt, nu un moment surprins bine, nu voluptuos, nu carnal, ci ideatic, un sărut care să fie peste îndrăgostiții care se sărută, deci nu doi îndrăgostiți, ci chiar sărutul, asta vrea, să reușească să redea sărutul ca act, dar ca act atemporal.

Victoria merită să fie sărbătorită. Amețit de propriile gânduri, se îndreaptă gălăgios spre Rue de la Gaîté, unde cârciumile sunt scutite de taxe pe alcool, și începe cheful. Gălăgios. I se alătură câțiva tineri. Primul apare Paul Alexandre, iar mai târziu trece puțin pe acolo Henri Coandă, pe care l-a cunoscut la Rodin, Drouard, colegul din atelierul lui Mercié, se așază la masă, comandă și rămâne. Brâncuși nu se oprește din vorbit, dar nu despre artă le povestește, ci despre vechimea lui. Da, sunt vechi, prietene, spune, mai vechi decât Europa. Așa că sare de la masă, cântă și dansează, până e dat afară.

A doua zi, cu mari dureri de cap, stă în atelierul lui și se întreabă: o fi fost și Coandă sau mi se pare mie? Întinde mâna și apucă de pe jos tutunul. Și-ar mai fierbe o cafea, dar se ridică cu greu. Steichen a fost, fotograful ăla american pe care l-a

cunoscut tot la Rodin, a fost acolo și l-a aplaudat în picioare când a dansat. De treabă americanii ăștia, își spune, gălăgioși, e drept, dar cel puțin nu se îngroapă în etichete. E tot mai convins că Steichen a rezistat și el până dimineața.

Și, spre sfârșitul acestui an, în care lucrurile bune s-au prins ca scaieții de barba lui tot mai mare, îl vizitează Otilia, dar nu singură. Otilia intră în atelierul din Montparnasse cu o frumoasă baroneasă, care a acceptat să-i pozeze. Renée Irana Frachon intră în viața și, curând, în opera lui. Sculptează direct în marmură *Muza adormită*. Departe de *Somn*, de *Supliciu*, de *Cap de copil*. Și cu mult mai departe de primele sculpturi, cele din România, *Generalul Davilla* sau *Ecorșeul* său celebru.

Prima idee a muzei îi demonstrează lui Brâncuși că nu s-a grăbit cu cheful de eliberare. Umbra marelui copac nu se mai observă tremurat. E pe drumul cel bun, răbdare și muncă, și multă, multă muncă. Fără grabă. Ceva se rotunjește în adâncul lui. Și anul 1908 vine în Montparnasse, la numărul 54, cu multe promisiuni și o gașcă de tot mai frecvenți vizitatori. Sau mai degrabă oaspeți, că vizitatorul vine și pleacă și uneori nu se așază, dar oaspeții sunt așezați la masă și câteodată așteaptă răsăritul, din ce în ce mai promițător pentru artistul care a trecut deja de 30 de ani.

Peștele, când trece prin apă, o fâșie de lumină, argintată, îngustată, mai mult plană decât voluminoasă, în tăcerea lui monumentală, chiar în Hobița, pe malul apei, când închide ochii, știe, ce e mișcare e viață, ce e static e structural. Dar râul e cel care îi dă peștelui lunecarea fantastică. Și, dacă nu reconstituie râul, reconstituie suportul. Soclul nu e o mobilă pe care să doarmă, proptit de un milieu, un bibelou ieftin de la talciocul gării. Soclul e cel care dă demnitate, e ținuta frumoasă cu vipușcă și șireturi aurite a tânărului ofițer. Soclurile. Cu cât mai multe, cu atât mai bine. Cu cât mai multe, cu atât mai rău. Pune mâna și simte-l. Peștele. Deschide ochii și măsoară-l. Soclul. Lasă-l să observe și să râdă. Sufletul.

A crezut că odată cu mutarea în Montparnasse vine vremea bună, că a scăpat de mizeria din primii ani, însă lucrurile s-au complicat iar. Ca să nu se abată de la modul în care înțelegea acum sculptura, a fost nevoit să refuze câteva comenzi care l-ar fi ținut la suprafață, dar, dacă o luase pe drumul ăsta, trebuia să respingă orice compromis și să reducă cheltuielile. Când simte că frigul din atelier sau din suflet îl izbește cu fruntea de pereți, își schimbă hainele de lucru și iese. De obicei merge în La Rotonde, unde bea un ceai sau un vin. Uneori își vizitează prietenii. Sâmbetele e în apartamentul lui Apollinaire. În zilele mohorâte merge să-și lumineze sufletul la Rousseau, unde apare destul de des și Picasso, însoțit de gașca lui. Alteori merge la concerte, la teatru sau la conferințe. Așa că vede primele filmări cu pinguini. Îi plac. Vrea să facă o lucrare. Un grup de doi pinguini. De trei.

Sunt și zile în care nu vrea să facă ceva util, ci doar să stea, să vorbească cu cineva. E drept că în ultima vreme vin și fac ucenicie pe lângă el – halal ucenicie, toți leșinați de foame – câțiva tineri. Lui Modigliani, tocmai fiindcă ține la el, i-a pus dalta în mână și îi sare în cap ori de câte ori se întoarce spre figurativ. Modi e un adevărat artist, dar prea risipit, Brâncuși îi amintește des că ei nu trebuie să imite natura, ci trebuie să-i caute sufletul. Însă Modi își caută propriul suflet în dragoste și droguri și de multe ori iese din lumea asta săptămâni întregi. Când Brâncuși nu îl vede și nu primește vești de la el zile la

rând, pleacă să-l caute pe străzi, pentru că nu o dată l-a găsit leșinat în vecinătate. L-a târât în atelier și l-a hrănit cu supă de găină. Iar când i se părea că e pus pe picioare, îl certa. Brâncuși era afectat de modul în care se distrugea Modigliani, dar italianul nu negocia morala sau sănătatea. Și Brâncuși știa asta foarte bine.

Însă erau și pentru el zile în care nu avea mai multă grijă. Pleca spre La Rotonde cu gândul să bea un ceai, dar, dacă ajungea acolo și petrecerea era în toi, uita de artă și de sărăcie. Se așeza la fiecare masă la care era primit și bea toată noaptea. Uneori și ziua. Clienții care se nimereau pe acolo știau deja că urmează seara artiștilor și cei care voiau să participe strângeau rândurile, iar ceilalți schimbau localul sau o tăiau spre casă. Din acel moment, muzica era bisată până la greață. Bărbosul începea să danseze ca un sălbatic, bocănind vijelios din picioare, chiuind și cântând. Modigliani aplauda și își arunca rând pe rând hainele, până nu mai avea ce să dea jos. Iar dacă se ajungea la asta, prietenii îi scoteau pe cei doi și se duceau cu toții fie în Montparnasse, la Brâncuși, fie, foarte aproape, în La cité Falguière, unde era maghernița lui Modi. Dar drumul nu era ușor, chiar dacă nu aveau mult de mers. De obicei, amândoi făceau scandal. Când Fernand Léger era cu ei, exista o mică șansă să-i poată liniști până la atelier, dar dacă el lipsea începea circul.

Într-una din aceste nopți, pe cei doi artiști i-a lovit simțul estetic în stradă și s-au apucat să prelucreze stâlpii lămpilor de iluminat și să înlăture reclamele prost făcute ale firmelor. Modi voia să culeagă arbuștii pitici din ghivecele restaurantelor aliniate pe Rue Montparnasse, dar Brâncuși i-a strigat:

— Lasă-i, bă, că ăștia-s frumoși! De ce-i smulgi?

— Păi, îi ducem la tine! a strigat italianul.

Însă veselia a fost acoperită de strigăte. Din pământ, după părerea artiștilor, de pe bulevard, în realitate, a apărut o patrulă a poliției. Artiștii au luat-o în toate direcțiile, gesticulând și batjocorind patrula. Însă o victimă a existat, iar victima a fost Brâncuși. Modi s-a făcut nevăzut, dar glasul, în chicoteli stridente, s-a mai auzit o bucată de timp printre clădirile adormite. Și poate polițiștii i-ar fi dat de urmă, doar că Brâncuși a început să se zbată și să facă scandal, încât au trebuit să se mulțumească cu un singur artist decadent.

În aceeași primăvară, după o perioadă prelungită de întâlniri prin case și localuri, Brâncuși a simțit că trebuie să facă o pauză și, pentru că avea niște bani puși deoparte, a hotărât să meargă până acasă, în România. Când și-a anunțat prietenii, Modi a hotărât pe loc că și lui îi e dor de Italia și i-a propus lui Brâncuși să pornească împreună. Așa puteau să stea câteva zile în Livorno, orașul său natal. Brâncuși a acceptat și, după doar două zile în Italia, nevoia de recuperare a crescut. În dimineața celei de-a treia zile, cu primul tren, a pornit spre capitala României.

Revenirea acasă l-a umplut de sentimente contradictorii. După cinci ani, emoțiile erau mari, fiindcă în Franța nici zăpada, nici iarba nu străluceau ca în Hobița, iar mâncarea la Paris, dacă o voia ca acasă, trebuia să și-o facă singur. Însă se așteptase, cel puțin la București, să fie primit ca un sculptor deja celebru, având în vedere că nu a lipsit de la expozițiile Salonului Oficial din Paris. Dar nici vorbă de lauri la intrarea în capitală. Avea să mai curgă multă apă pe Dâmbovița până să devină profet în țara lui. Deocamdată, despre el se vorbea mai

mult de rău. Dar cel puțin se vorbea, i-a spus Modi când s-au reîntâlnit.

La un an după vizita lui, poetul Alexandru Vlahuță lua apărarea *Cumințeniei pământului* în presa românească, citând indignat un dialog pe care, spunea, l-a auzit în gura unora de la care s-ar fi așteptat la mai mult: „— Ai văzut ce a trimis Brâncuși? — O sperietoare de ciori! — De ce au primit-o? — Ca să-l compromită!“. Și lucrurile au pornit în aceeași direcție și la Paris, unde în 1909 a venit primul refuz din partea Salonului Oficial, care nu i-a apreciat noile sculpturi, chiar dacă până în acel an Brâncuși nu lipsise din expoziție. Dă-i naibii, și-a spus înfuriat, mă duc la ceilalți, iar în primăvara lui 1910 a expus pentru întâia dată la Salonul Independenților, în aplauzele prietenilor săi.

— Chiar așa, măi Brâncuși, ori cu arta nouă, ori cu arta veche, îi spune un tânăr poet, referindu-se la lupta dintre cele două saloane.

Însă Rousseau, care n-a fost niciodată acceptat de oficiali și care acum își freca mâinile de încântare, îi răspunde poetului:

— Tu n-ai înțeles nimic, Brâncuși e cu ambii, el vrea să facă nouă arta veche.

Între întâlnirile cu poezia sau cu poeții în braserii sau în ateliere particulare, între petrecerile date de el, cu tot mai mulți prieteni, Brâncuși sculptează cu disperare, aproape că trăiește câte trei zile într-una. *Sărutul* își găsește locul pe mormântul tinerei rusoaice, Tatiana Rachevski, care s-a sinucis din dragoste. Monumentul funerar îi aduce niște bani, dar Brâncuși se simte abătut, nu doar din pricina Tatianei, ci și pentru că nu a trecut nici un an de la moartea bunului Rousseau, acel bătrân

blajin, care nu va ieși nicicând din sufletul lui. A fost cu adevărat un artist, va spune peste ani oricui. A simțit arta.

Poate nu întâmplător apare acum în atelierul lui, peste cenușiul gândurilor, Margit Pogany. Ea îi caută prezența și comandă un portret, iar Brâncuși o trece în piatră și în inimă. Margit va deveni *Domnișoara Pogany*, cu ochii ei uriași, cu blândețea care l-a mângâiat o viață pe sculptor. *Domnișoara Pogany*, nu Margit, se înțelege, chiar dacă și femeia l-a mângâiat o vreme. Dar despre iubirile sale Brâncuși nu vorbește. Nu se cade. El ține minte că acest „nu se cade“ sună în limba lui ca o cumințenie a pământului – cumsecădenia de care un bărbat dă dovadă când e vorba de femei. Și Brâncuși, o știe toată lumea, nu a dus lipsă de cumsecădenie, probabil așa se explicau prieteniile lungi și sincere și puternice cu foarte multe femei pe care le-a cunoscut. Și cu foarte multe femei pe care le-a iubit.

Însă nu e vârsta la care Brâncuși să se închidă în casă. Efortul lui trebuie dublat de cunoaștere, e încă prea preocupat de toată viața culturală din jur, așa că nu-și rărește vizitele la Apollinaire, nici nu ocolește manifestările tinerilor. Și, fiindcă pentru el arta e mai presus de prejudecăți, e revoltat și scârbit când statuia sculptorului englez Jacob Epstein dedicată scriitorului Oscar Wilde e sabotată în cimitirul Père-Lachaise de autoritățile franceze. Pentru indecență, se spune. Nu le mărturisește celorlalți, dar se amuză în sinea lui. El și-a găsit drumul în artă tocmai fiindcă a înțeles că nu are rost să expună anumite detalii anatomice în cimitir. Dar nu a fost o lipsă de curaj din partea lui când a înlăturat formele clare ale *Rugăciunii*. Brâncuși s-a gândit atunci că anumite reacții ale adulților sau ale adolescenților ar veni împotriva acelei stări pe

care voia să o surprindă, și anume smerenia și decorporalizarea omului care se roagă.

Pentru nedreptatea făcută sculptorului străin e însă hotărât să protesteze și e singurul parizian care îi însoțește pe cei trei englezi, Epstein cu soția lui și Nina Hamnett, seară de seară, la cimitir, să dezvelească în urale statuia acoperită cu o prelată. Poliția o acoperă ziua, iar ei o dezvelesc seara. Și protestul se transformă în ridicol. Însă, deși nimeni nu are cum să bănuiască, va veni și vremea în care Epstein se va expune la rândul său ridicolului ca să apere *Pasărea în văzduh*, a cărei naștere e tot mai aproape. Fiindcă Brâncuși deja șlefuiește neobosit la *Măiastră*, iar Epstein, dacă tot are treabă prin Paris, ajunge și în Montparnasse.

Cu fiecare lucrare nouă, Brâncuși e tot mai sigur că știe ce face. Expune din nou la independenți, iar uriașul Apollinaire atrage privirea tuturor asupra operelor lui. În atelier, cu ziarul în mână, Brâncuși jubilează. Știe că trebuie să învețe să nu țină cont de părerile celorlalți, dar totuși aici e vorba de Guillaume Apollinaire! E bun drumul pe care a pornit, e bun. Are toate motivele să-și mai umple un pahar.

Și începe cu și mai multă încăpățânare să lucreze, mai ales că într-o seară, când a trecut pe la Matisse să-i vadă atelierul, pictorul i-a arătat câteva sculpturi africane. Vezi, băiete? Brâncuși admiră linia perfectă, forma fără exces în detalii. Nu se descurajează deloc de potrivirea dintre *Prometeul* lui și masca africană din fața ochilor, din contră, zâmbește în barba stufoasă și simte că ochii lui văd tot mai mult, mai adânc. Îl prinde pe Matisse în dispoziție bună și îl omoară cu întrebările și supozițiile, iar pictorul e încântat să-i facă jocul. De data asta,

sculpturile în linie simplă din fața lor îi aparțin lui, nu prietenului său și, oricum, Matisse are cu totul alt tip de răbdare, el nu răspunde în doi peri, ca Brâncuși, care zilele trecute, când un prieten a comentat că *Pasărea măiastră* nu are picioare, i-a replicat cu seriozitate: „N-ai cum să i le vezi fiindcă și le ține în apă!“.

Din 1912, lucrurile par să se aranjeze din nou. Brâncuși se simte încurajat. Pe lângă faptul că a avut câteva vânzări, a mai luat și în România un premiu de 2.000 de lei. Bani mulți în acea perioadă, mult mai mulți decât bursa primită în primii ani parizieni de la statul român.

Iar dacă tot mergeau bine lucrurile, în octombrie a dat o petrecere mai mare ca de obicei. A înlocuit găina cu mielul, a avut și țuică adusă de un compatriot, le-a cântat oaspeților *Lăsai pușca ruginită, Ionul mamei* și le-a dat voie să cânte și ei. Steichen era și el acolo, mai ales că a contribuit la veselia sculptorului, aranjând o vânzare. Léger, sprijinit de unul din butuci, se uita ca de obicei la cei din jur, zâmbind absent. Era preocupat și de câteva tinere venite cu Arhipenko, dar din când în când se întorcea spre Brâncuși și îi repeta:

— Prietene, ți-am pregătit un cadou, sâmbătă mergem la Grand Palais să-l ridicăm împreună.

Nu era nici un cadou la Grand Palais, unde sâmbătă s-au pornit amândoi, cu pălării și în ținute de gală. Era o zi frumoasă de toamnă târzie, cu un soare încă în stare să încălzească. Vântul sufla doar cât să-i înconjoare pe cei doi prieteni cu frunzele umede desprinse din cei câțiva copaci aliniați de o parte și de alta a Senei. Pe drum au povestit despre arta africană. Devenise o temă frecventă. În apropiere de Grand

Palais, Léger îi mărturisește că l-a luat să vadă Salonul Locomoției Aeriene. Brâncuși e impresionat și își amintește de Henri Coandă, care ar trebui să fie și el pe acolo. Îi povestește și pictorului despre aviatorul român, dar Léger îl știe, l-a întâlnit prin La Rotonde în compania lui Brâncuși.

La intrarea principală, sprijinit pe una din cele patru coloane înalte, suplu, cu un aer cochet, bine îmbrăcat și pieptănat impecabil, răsucind în mâini o pălărie elegantă de culoarea untului, îi așteaptă Marcel Duchamp. Cei doi se știu, au auzit unul despre lucrările celuilalt, Brâncuși ajunsese de câteva ori cu Modi și alți pictori în atelierul fraților Duchamp de la Puteaux, dar nu au stat de vorbă până acum, nu suficient încât pictorul să fie invitat în Montparnasse la găini pe jar.

În după-masa asta frumoasă, Brâncuși e binedispus, iar Duchamp e disponibil. Léger, adâncit în gândurile sale, îi lasă pe cei doi să discute și o ia cu câțiva pași înaintea lor printre formele aerodinamice, strălucitoare în bătaia soarelui filtrat de bolțile de sticlă care acoperă clădirea. Trecând prin mijloc, unde e lăsat un spațiu amplu, cât un bulevard, pentru vizitatori, cei trei se opresc pe rând la avioanele expuse. Deasupra capetelor lor atârnă impresionant un zepelin ca o imagine venită din altă lume. Printre toate aparatele de zbor atât de noi în acele timpuri, nu e de mirare că Duchamp amestecă discuția despre avioane cu cea despre artă, insistând pe forma lor sculpturală. Și începe deja să se întrebe ce anume va aduce sau va anula viitorul în artă. Apoi lasă semințele de ready-made să încolțească:

— În momentul în care tehnica a ajuns atât de departe, ce crezi, Brâncuși, arta va mai avea un viitor sau aceste obiecte utilitare vor deveni artă?

— Păi, arta nu e utilitară, mormăie bărbosul.

— Nu e, dar cine ne oprește pe noi să numim obiect supus esteticii un obiect utilitar? Ia uite, spune Duchamp, oprindu-se din mers, privește elicea asta, crezi că se poate sculpta manual ceva mai desăvârșit? Liniile sunt perfecte.

— Totuși, în sculptură, insistă Brâncuși, proporția e cea mai importantă.

— Bine, lasă, vorbesc de altceva, de stăpânirea tehnicii. Spune, Brâncuși, tu poți sculpta la acest nivel?

Brâncuși se oprește, se apropie de elice, o studiază din diferite unghiuri cu multă seriozitate, stă câteva minute pe gânduri și pufnește în râs:

— Ar mai trebui lucrată, nu e șlefuită cum trebuie.

Léger râde și el și îl bate pe Duchamp cu palma pe umăr:

— Tu nu știi că Brâncuși nu trebuie provocat? Nu ți-am spus asta niciodată?

Duchamp zâmbește, mănușa e aruncată. Dacă ar fi apucat să vadă *Pasărea măiastră*, probabil nu și-ar mai fi răcit gura cu elicea. Dar Brâncuși e deja pus pe gânduri și, mimând indiferența, la despărțire îl invită să treacă într-o zi pe la atelier. Nu doar ca să-l provoace la rândul lui. Pur și simplu băiatul ăsta îi place. Modul în care știe să caute arta în orice. Are o vedere sănătoasă, își spune. Și e departe de a-și imagina admirația și dezaprobarea pe care le vor stârni împreună în mai puțin de un an peste ocean.

Câteva zile mai târziu ajung în Montparnasse pictorii americani Arthur B. Davies și Walt Kuhn. Unul e președintele Asociației Pictorilor și Sculptorilor din SUA, iar celălalt e secretarul. Cei doi pregătesc o expoziție uriașă, de peste o mie

de lucrări de artă, la New York și în alte orașe americane. Planul lor e să includă artiști europeni, în ideea clară de a atrage atenția asupra artei de pe continentul lor. Iar pentru asta au nevoie de cei mai buni.

Încă de la intrarea în atelier, Davies e cucerit de bărbosul cu saboți de lemn, care îl impresionează imediat, însă, când vede sculpturile, își freacă palmele transpirate și le spune celor prezenți:

— Uite, pentru astfel de artiști fac eu expoziția!

Merge de la o lucrare la alta, admiră, laudă, schimbă unghiul, se învârte, toate în spiritul gălăgios al americanilor, în timp ce Brâncuși, disimulantul perfect, stă în colțul său ca o piatră și scoate pe nări fumul de tutun de parcă ar fi un motor pe aburi încremenit pe un taburet. Davies se întoarce spre el:

— Domnule *Brancuzi*, îmi place! Spune-mi un preț pentru această lucrare!

— Asta nu e gata, domnule, nu e gata, mai am de șlefuit la ea.

— Mi se pare terminată, comentează Davies, mijindu-și nemulțumit ochii și coborându-și bărbia în piept.

— Nu e, îi răspunde Brâncuși, dar îți pot spune eu care e terminată. Uite, de exemplu, acest *Tors de bărbat* în marmură e gata.

— Păi, spune prețul, se înseninează el, ce să mai pierdem vremea?

Și americanii pleacă mulțumiți. Brâncuși a pus banii direct în buzunar și îi petrece din ochi. Au ceva natural, dar și exploziv în felul lor de a se comporta, ceva ce sculptorului îi place. Însă pentru viitoarea expoziție Brâncuși nu își face mari iluzii, într-o expoziție atât de amplă e greu să atragi privirea.

Dar poate tocmai asta e provocarea. Să vedem, să vedem. Deocamdată, americanii îi dau o altă satisfacție, tot mai mulți vin să cumpere lucrări. Lasă că e bine, zice Brâncuși și cu o mână închide ușa în urma oaspeților, iar cu cealaltă pipăie temeinic dolarii din buzunar. Mălai, zice.

Expoziția s-a făcut la scara la care au visat-o cei doi pictori și a fost un succes. Lumea s-a îmbulzit la uriașul eveniment ce a rămas cunoscut sub denumirea de Armory Show, iar Brâncuși a reușit să intre în gura presei alături de Duchamp. *Domnișoara Pogany* a fost expusă în apropiere de tabloul *Nud coborând o scară*, trimis la expoziție de Duchamp. Femeia ou și pictura cu mișcări mecanizate i-au scos din minți pe americani, care nu au putut avea decât două reacții: e oribil sau e minunat. Important a fost că atât Brâncuși, cât și Duchamp au atras atenția tuturor.

Brâncuși a devenit cunoscut în State, chiar dacă pentru unii *Pogany* era un ou bine fiert, chiar dacă în *Evening Post* au apărut versuri în răspăr despre „o doamnă ou“ și chiar dacă la Chicago studenții au vrut să ardă lucrările lui Pach, Matisse și – desigur – Brâncuși sau măcar fotografiile artiștilor. Dar Steichen, prietenul românului, este acolo, se ocupă de toate. Brâncuși vinde și interesul crește.

Doar un an mai târziu, Steichen îi scrie că Stieglitz vrea să îi organizeze prima expoziție personală la nou-înființata Galerie 291. Brâncuși e de-a dreptul încântat, dar nu spune, nu recunoaște, tărăgănează răspunsul, chiar dacă în același timp își pregătește energic expoziția. Pe deasupra are și bani, așa că o taie în România, unde e timpul să instaleze, în sfârșit, *Rugăciunea*. Știe că trebuie să închidă acest capitol. A amânat destul. Acum în el nu mai trăiesc femei care se roagă, în el

păsările se pregătesc să zboare, iar tânăra văduvă din Buzău vrea să-și vadă instalat monumentul plătit deja de un car de vreme.

Trebuie să întârzie în România un pic mai mult decât a calculat. Are de discutat și un monument pe care statul vrea să-l ridice în cinstea lui Spiru Haret, însă drumul său spre esențe e în opoziție cu gusturile comisiilor publice, spre oroarea și ciuda unui poet ca Arghezi, care nu pierde prilejul să se plângă în presă cu lacrimi de crocodil.

Însă Brâncuși nu-și bate capul, a vândut și la Londra cu un an înainte, în urma unei expoziții colective, iar Steichen îi găsește tot mai mulți clienți peste ocean. Nu a făcut el compromisuri în sărăcie, nu va face nici acum. În haine simple, tot mai simple, străbate drumul spre Hobița. Dar nu pe jos. Vremea grea a trecut. Abia așteaptă să-i spună mamei sale că nu mai e cazul să-și facă griji pentru el sau să regrete că la plecarea din țară și-a vândut partea de pământ unui frate. Mai degrabă mici moșieri decât țărani, Brâncușii se descurcau de generații cu pământurile lor, iar când el a renunțat la partea care îi revenea, mama lui a plâns de atâtea griji. Doar el, a zis, a dat pământul pe piatră și lemn.

Întors la Paris, începe o nouă lucrare și o botează *Nou-născut*. O gură larg deschisă după aer. Expoziția personală din State a fost și ea un succes, chiar dacă presa a oscilat între râs și adulație. Steichen a reușit să-i vândă din lucrări și l-a anunțat că un important critic, McBride, l-a comparat cu Beethoven. „Oamenii au râs și de Beethoven“, a scris criticul. Brâncuși s-a amuzat, poate îl voi cunoaște într-o zi pe acest McBride, și-a spus. N-ar fi fost rău să cânt o doină cu Beethoven, și-a mai spus.

Starea bună i se risipește însă după doar câteva zile. Brâncuși stă în picioare sub ferestrele largi și își ține în brațe *Nou-născutul*. El nu deschide larg gura doar după aer, el e înspăimântat că a venit pe lumea asta. Și cum nu ar fi – se întreabă –, cine ar fi vrut să vină pe lume acum, când a început un război atât de mare?

S-a întors din spital de câteva luni și a muncit în atelierul lui. E chinuit, iar acum singura veste bună, cu adevărat mare și bună, despre sfârșitul războiului, nu-l poate lumina pe deplin. Fiindcă tocmai a murit Apollinaire și Brâncuși e distrus. A pierdut mulți prieteni în război, oameni pe care i-a iubit. Singurul lucru pe care îl poate face acum e să fugă într-o lume mai bună. Și, dacă tot nu are încredere în ceea ce vede când iese pe ușă, cel mai bine e să fugă în lumea lui.

A uitat de tot binele care a venit peste el în ultimii ani și iarăși are impresia că ceva merge împotriva lui. Când nu avea bani, nu găsea de lucru, când a început să primească comenzi, și-a schimbat viziunea despre artă, când a ajuns cunoscut, a venit războiul și, când să se sfârșească războiul, și-a rupt piciorul. Noaptea în care și l-a rupt a fost teribilă.

A încercat în acești ani să sprijine oamenii din jur cu ce-a putut. A donat haine și bani pentru bolnavi la parohia românească, iar de câteva ori și-a oferit ajutorul celor de la Crucea Roșie. Dar nu s-a simțit mai bine. Nu s-a înrolat pentru Franța, cum a făcut-o Apollinaire sau cum a încercat să facă Modigliani, însă, după ce țara lui a intrat în război, s-a prezentat la autoritățile române din Paris, unde a fost declarat inapt de comisia medicală. În următoarele luni, comisia l-a mai invitat de câteva ori la control, însă în toamna lui 1917 a fost declarat definitiv inapt pentru serviciul militar.

O parte din prieteni au pierit în război, alții au fugit în America, unde se aflau acum Steichen și Duchamp. El a stat tot timpul la Paris, doar spre finalul războiului l-a pus naiba să accepte invitația baronesei Frachon de a-i face o vizită la proprietatea ei din Pirinei. Refuzase multe invitații în acești patru ani, însă cu Irana lucrurile stăteau altfel. Nu se putea să nu i se facă pe plac. Așa că s-a dus și la început a fost bucuros că a acceptat. Acolo războiul era suspendat, pădurile miroseau a mușchi proaspăt, păsările nu erau întrerupte de fluierul gros și metalic al obuzelor. Dar după câteva nopți și-a pierdut somnul.

Se tot gândea la lucrările din atelier. Dacă va fi un bombardament, ce se va alege de ele? Și într-una din nopți, când se chinuia cu astfel de gânduri, răsucindu-se de pe o parte pe alta în patul îngust din cabana de vânătoare a baronesei, a început să se înfurie pe el. În pod se curtau două mâțe, iar el, cu ochii strâns închiși ca să poată adormi, încerca să-și amintească dacă a uitat cumva să coboare vreo sculptură de pe soclu. Până la urmă a sărit drăcuind din pat, a ieșit din cameră și a proptit scara la gura podului, ca să se înșire după pisici. Și, până să dea cu ele de pământ, a dat cu el. Direct din gura podului, rupându-și piciorul. A încercat să cheme ajutoare, în urlete prelungite, însă ceilalți erau departe. După ce și-a urlat ciuda și durerea, a început să se târască spre cameră, ca să nu înghețe în fața cabanei. A ajuns lângă pat și a rămas încremenit în durerea lui. Cântecul pisicilor era la apogeu.

Probabil că avocatul Quinn, americanul colecționar, a fost cel care l-a salvat de la mizerie în timpul războiului. Însă acum, de luni de zile, se târguiau cu încăpățânare. Brâncuși hotărâse să urce prețurile, iar dacă lua o hotărâre, devenea neclintit ca o

piatră. Quinn, salvatorul lui, putea vedea acum că pe cine nu lași să moară nu te lasă să trăiești. Însă și Brâncuși știa cam ce sume i-a plătit Quinn lui Picasso, așa că din două una: ori era cel mai bun sculptor, cum însuși avocatul zisese, iar atunci era cazul să plătească, ori va ajunge să depindă de alții.

În 1916 a avut loc la New York a doua expoziție personală, iar critica a dat semne că în sfârșit înțelege ceva din drumul lui Brâncuși, însă întâmpinările ei erau, cum se spunea în sat la el, una caldă, una rece. În iulie, la Paris, a avut parte de a doua respingere. *Prințesa X*, inspirată de atitudinea prințesei Bonaparte, care i-a pozat o perioadă, a fost respinsă la una din puținele expoziții din timpul Marelui Război. Lui Brâncuși nu-i venea să creadă. Își frângea degetele ascunse în buzunarele pantalonilor subțiri de vară, față în față cu cei care cenzurau expoziția Arta Modernă în Franța. Ce înțelegeți prin artă modernă? i-a întrebat și poetul Salmon, organizatorul evenimentului, pe cei din prezidiu, fără ca cineva să-i răspundă. Și pentru el era o situație oribilă, tocmai în expoziția lui și tocmai pe ranchiunosul Brâncuși. Dar cenzorii au dat din umeri și au spus e război, nu e serios să expunem un falus.

Brâncuși nu a mai spus nimic. Și nu s-a dus la vernisaj. Nu a răspuns la mesajele trimise prin poștă. Nu a acceptat invitația la vin a unui vechi prieten. Nu a primit oaspeți în următoarele zile. Nu a fost duminică dimineața, pe un soare fierbinte, la piață să-și cumpere roșii și castraveți. Nu a măturat curtea atelierului, nu a pus apă la copacii din curte, nu a pus muzică la gramofon, nu a făcut ceva bun de mâncare, nu a vorbit vioi de unul singur zile întregi. Pe scurt, nu s-a simțit deloc confortabil. Se culca și se trezea cu un nod în gât. Un nod de ciudă. De furie.

Apoi s-a gândit mai bine, a împachetat *Prințesa* și a trimis-o la o expoziție în America. Bun.

Unele sculpturi le trimitea, pe altele le cerea înapoi. În acești ani de război, în care doar Nina Hamnett îl vizita cât de cât constant, Brâncuși a avut vreme să se gândească la lucrările lui plecate prin lume. Le cerea unor americani să-i returneze pentru o perioadă lucrările vândute ca să le perfecționeze. Tot ce a simțit că nu era perfect a lucrat din nou, fie că erau sculpturi expuse de mai multe ori, fie că erau deja vândute colecționarilor americani. Pentru că știa, forma trebuie să se apropie de esență, de rațiunea ascunsă în materie de la creație, simțea că e aproape de ea, dar încă nu, încă mai era de șlefuit în piatră până la rațiunea ei, mai era de șlefuit în bronz până să străbată în afară lumina dinăuntru, știa că e pe cale să iasă, dar încă nu, mai era nevoie de patină, stătea ascunsă în corpul lucrării, lumina aia care, precum cea dintâi, trebuia să țâșnească din interior spre exterior, de unde să-l străbată pe cel ce o privea până la uitare.

În vreme ce el expunea la Galeria 291, iar România intrase în război, Montparnasse-ul ajunsese înconjurat de tot mai multe gropi și de vuiet de bombe, iar soldații mărșăluiau aproape de ușa lui. Brâncuși a ieșit într-o zi, ascuns sub pălărie și protejat de gândurile lui, să caute un nou refugiu. La distanță de doar câteva minute de mers, într-o fundătură din spatele spitalului Necker-Enfants, pe Impasse Ronsin, a găsit un spațiu mai mare pentru atelier, la numărul 8. Străduța se înfunda printre case mici și spații libere ca o uliță de sat. Brâncuși s-a așezat pe prag și a stat o vreme. Își ținea în pumni perciunii netunși și, cu ochii închiși, încerca să asculte ulița. Era liniște, intim, ascuns. După

ce a mai ascultat o vreme tihna, atât de contrastantă cu acele timpuri, s-a ridicat, scuturându-și cu palmele turul pantalonilor, și a plecat să discute cu proprietarul. În doar câteva zile s-a mutat. O vreme a mai păstrat și atelierul din Rue d'Odessa, dar până la urmă a rămas doar cu cel din Impasse Ronsin. Și aici a început, sfidând distrugerea de afară, să pună piatra de temelie la propria lui lume.

Atelierul lui e o lume. El nu mai trăiește în Franța. O lume mică și albă în care realitatea se schimbă, trupurile groase cad și corpurile își dezvăluie sufletele, esența.

Charon e mic, cu ochi vii. Mâini puternice îi piaptănă barba desprinsă parcă din Vechiul Testament. Și, dacă vrea, te invită să treci pragul. Și, dacă se înfurie, te poate arunca afară. Cu șuturi în fund. Și, dacă e fericit, aprinde focul în forjă, fierbe o supă, scoate găina și o frige direct pe jar.

Pereții albi ascund drumurile lumii. Scările de funie urcă până la patul ascuns. Sculpturile stau exact la distanța de care au nevoie ca să vorbească între ele. Ca să vorbească în capul lui. Fumul gros de țigară și praful alb de ghips plutesc deasupra lor. Și piatra cântă.

Timpul devine mai mare, mai chinuitor, ca un abur fierbinte pe care e nevoit să-l inspire. Și e mai bine să-și vadă de treburile lui. În fiecare dimineață coboară pe scara de funie și se uită în jur. O coloană mică, *Nou-născutul*, cărarea până la *Măiastră*. Și simte că ceva, o coardă dezacordată de chitară, îi strivește urechea. Iese în curte, unde și-a lăsat grinzile aduse de pretutindeni, ia și îndreaptă câțiva butuci, îi aduce la mărime egală, ia dalta și îi vorbește. Masa rotundă din atelier îi amintește de masa de acasă din lemn înnegrit de ani. Întotdeauna rotundă, ca să încapă cât mai mulți oameni în jur. Își potrivește înălțimea butucilor după masă, îi șlefuiește, îi sculptează și îi așază în jurul mesei.

Se uită în jur, chitara dezacordată e încă prezentă. Vede pe o ladă un obiect casnic pe care i-l adusese Nina Hamnett. Îl ia de acolo. Ia un sac și vâră tot ce a ajuns la el prin mâini străine. Adună, golește, aruncă. E bine. Lumea începe să capete contur. Ia *Coloana* și o mută, mută *Căucul*, revine cu *Prometeu*, schimbă iar, modifică spațiile. Se uită. Dacă a înțeles de mult importanța soclului, acum începe să simtă tot mai puternic importanța spațiului. Sculptura are nevoie de spațiu, de grup, de ansamblu. Viziunea e din nou alta. Când i-a trimis lui Quinn prețul și așezarea exactă a grupului sculptural, colecționarul l-a întrebat: „Trebuie să plătesc și aerul dintre lucrări?“. Brâncuși privește mulțumit în jurul lui. Ei bine, da, trebuie plătit și aerul! La centimetru!

Nu degeaba arhitecții și sculptorii olandezi de la *Stijl* îi dedică un număr și îl proclamă parte din grupul lor de reînnoire în arhitectură. Brâncuși n-are nici o gară cu ei, își vede de lumea lui. Însă lumea de afară nu îl iartă. E în vacanță la munte când află că mama lui s-a stins. Revine la Paris imediat. Merge la Chesarie, la parohie, și face o slujbă de pomenire. Pregătește coliva cu mâna lui. Și plânge.

Cam așa, mamă, cam așa se face pomenirea, cu lacrimi și osteneală. Nu plătești o babă din sat să muncească pentru mortul tău. Că nu mila ei aduce mângâiere. Și osteneala a mea trebuie să fie, ce treabă au alții cu noi, mamă, că au stat între noi țări întregi, dar acum stă cerul, martor și nesfârșit. E atâta distanță între noi și, uite, vreau să o topesc câte puțin cu grâu, ca să crească ființa nouă mai viguroasă decât cea veche care s-a pus în pământ. Și cum bobul de grâu putrezește înainte de a da lăstar și spic, așa și omul. Cu sufletele drepților să se odihnească și sufletul tău, Marie, unde nu este durere, nici întristare, nici suspin, ci viață fără de sfârșit. Amin. Amin.

E anul 1920 și Brâncuși nu știe ce lucrare să expună la Salonul Independenților. Gândurile i se zbat între suferință și frustrare, în capul lui dezordinea e tot mai mare și nu reușește să se adune. O lucrare, să duc la Independenți o lucrare. Se așază pe un butuc lângă masă și își strânge tâmplele în palme. Vrea să-și facă ordine în cap, în gânduri. Taci!

După mama lui a murit și Modi, la doar 36 de ani. Prietenia lor a scârțâit un timp, însă dragostea nu. Brâncuși n-a lăsat de la el, a zis că e tânăr, au vreme să se împace, lasă-l să-și bage mințile în cap! Nu au fost certați, nu în așa hal încât să nu-și vorbească, dar Modi a avut săptămânile lui de hașiș, în care nu a dat prea des prin Impasse Ronsin. Iar când a înțeles că bărbosul încearcă să-l pună cu picioarele pe pământ, a început să se ascundă de el. Apoi a apărut Jeanne, care a fost de acord să trăiască așa ca Modi, cu toate riscurile, iar Brâncuși a stat deoparte. Între un bărbat și o femeie nu mai are ce să se amestece. Dar Modi a murit. Iar după el s-a sinucis și Jeanne. Brâncuși e înfuriat. Îl scoate din minți moartea lui, dar și disprețul de care a avut parte ca artist. Nimeni nu a pariat pe Modi, îi cumpărau desenele cu cinci centime când italianul nu avea bani să bea un pahar.

Oamenii ăștia, își spune Brâncuși, problema lor e alta, nu că n-ar înțelege arta, dar nu o respectă, nu dau doi bani pe artist. Arta trebuie să fie cuminte, iar artistul tot așa. Și, dacă e posibil, artistul să vândă desene pe un pahar de vin. Să-i ia dracu',

spune. Și toată frustrarea acumulată îl determină să-i provoace pe independenți. Se ridică și se plimbă prin atelier cu ochii într-un punct fix. Pe un soclu înalt tronează, îmbrăcată în lumină aurie, *Prințesa X*. Cu cinci ani în urmă i-au respins-o aici, la Paris. Își dă seama că nu mai are rost să stea pe gânduri. O oră mai târziu se îndreaptă spre Salon cu *Prințesa* în brațe. Taci!

S-a îmbrăcat cu unul din costumele sale englezești și înaintează ca un ciclon pe bulevardele Parisului. E îmbufnat și în sinea lui tună și fulgeră. Își repetă că toți sunt ipocriți și că habar nu au ce contează cu adevărat. Nu îi iartă pe colegi că au respins-o pe *Prințesa X*. Nu îi iartă că nu l-au apreciat pe Modi suficient încât să-i asigure un trai mai bun. Apoi se gândește că probabil, uneori, s-a simțit și Modi sufocat de Brâncuși, cum se simțise Brâncuși sufocat de Rodin. Dar acum toate s-au dus. Nu mai are nici un rost să se frământe. Taci!

Se oprește în galerie și, cu grijă, dezvelește lucrarea. Privește lung falusul aurit. E perfectă! Curbele exact cum trebuie, capul, trunchiul curbat, cele două sfere (fese și testicule în egală măsură). E mulțumit. Să vină Morice, măi, zice Brâncuși, să-i dau în cap cu elicea!

Prințesa X strălucește sub privirile uimite ale celor prezenți. El zice că nu, nu e un falus, nu, nu, nu! E forma idealizată a femeii! Fără ochi, gură, nas. De ce să strice o formă perfectă ca să-i dea găuri pentru ochi? Dar până și Matisse, prietenul lui, exclamă în fața *Prințesei*:

— Dar e un falus!

Însă protestul i se schimbă repede în greață. Brâncuși e informat că însuși căpitanul poliției, domnul Roux, a cerut să fie retrasă *Prințesa* din cadrul expoziției. Brâncuși tună! Noroc cu prietenul lui, Léger, care reușește să-l oprească înainte de a

declanșa un adevărat război. Negru de furie și cu privirile fulgerătoare, Brâncuși își ia *Prințesa* acasă:

— Tâmpiților, strigă el în română, idioților, strigă și în franceză, încuiaților!

Își ține *Prințesa* strâns la piept și se îndreaptă spre casă. În urma lui vine Léger sau mai bine zis aleargă. Știe că nu e momentul să-l lase singur. Brâncuși e imprevizibil. Parcă e cerul în iulie, doar atunci nu se știe cu ce viteză vin norii și cât de devastatoare va fi furtuna.

— Calmează-te, te rog frumos! O să vezi, lucrurile nu vor rămâne așa.

Brâncuși se întoarce furios spre el, ajunsese deja la intrarea pe Impasse Ronsin:

— Independenții! Din cauza unor idioți care n-au înțeles nimic a murit și Modi!

În același timp, pe holurile din Grand Palais, artiștii vociferează indignați. Câțiva dintre ei, mai lucizi, înțeleg că lovitura e încasată de întreaga artă modernă. Și, cum a spus Léger, n-au de gând să lase lucrurile așa. Léger ar fi rămas la o băută cu ceilalți, dar deocamdată se vede nevoit să nu-l lase singur pe sălbatic. Intră în atelier, împingând în perete ușa care-i fusese trântită în nas, și, cu tonul lui calm, îi explică:

— E de bine, dragul meu! Franța va trebui să te ia în serios cândva. Poate acum e momentul. Calmează-te și hai să așteptăm. Ceva o să se întâmple.

Brâncuși se apleacă lângă forjă să aprindă focul. Înjură când în română, când în franceză. Apoi se întoarce cu barba zburlită și se aruncă asupra lui Léger:

— I-au înțeles ei vreodată pe cei pe care i-au respins? Au înțeles pe dracu'!

Léger se așază și își aprinde o țigară. Brâncuși merge în mijlocul atelierului și pune cu grijă *Prințesa* pe soclu. Aprinde becul. Parcă norii cei mai negri s-au risipit. Aduce o sticlă de șampanie și două pahare. Se așază lângă Léger pe unul din butuci și, cu tonul unui copil pedepsit, spune:

— Să ciocnim pentru *Prințesa* mea!

Léger nu îl părăsește, iar după scurt timp sosește și Satie, mic, destrămat, distrat, timid, cum îi e felul. Dar nici nu se așază bine compozitorul, că la ușă se aude o hărmălaie de nedescris. Roché, Picabia, Cendrars, Marcereau, Man Ray, vreo doi pictori tineri și un tânăr poet nervos venit din patrie, Tristan Tzara, dau buzna în atelier. Toți se opresc și aclamă în fața *Prințesei*.

— Noul Salon Independent! strigă Roché. Să curgă vinul pentru inaugurare, te anunț, dragă prietene, că de acum doar în acest atelier se vor rosti ideile îndrăznețe ale artei moderne!

Brâncuși, un pic mai împăcat, se duce și își aduce chitara sub ochii apatici ai lui Léger, care rostește molcom:

— Se-ncepe!

Mobilizarea a fost rapidă și eficientă. În *Journal du Peuple* a fost publicat un protest al artiștilor semnat de majoritatea prietenilor lui Brâncuși, dar și de nume deja clasice, ca Salmon, cel ce apărase *Prințesa* și în 1915, convins că Brâncuși e un sculptor genial. Se regăseau în protest și semnăturile lui Cocteau, Picasso, Braque și alții. Efectul a fost cel scontat și după câteva zile, în uralele artiștilor, Brâncuși urcă (iar!) scările de la Grand Palais cu *Prințesa* sub braț. E o victorie. Și totuși, nebunia abia se stârnește. La Paris încep manifestările dadaiste. Bătăliile dintre artiști și public, importate de Tzara de la Cabaretul

Voltaire din Zürich. Brâncuși nu lipsește. Povestea *Prințesei* face din el un deschizător de drumuri. Atât în artă, cât și în scandal.

Cu toate astea, el era la marginea lumii, dar nu îi întorcea spatele. Că de fapt ce îl interesa pe el? Dacă era de combătut ceva, era primul, în rest nu-și bătea capul nici cu cubiștii, nici cu suprarealiștii. Că pe el îl interesa doar realitatea – adevărul din lucruri și ființe –, dar nu aia schimonosită de vremuri, nu cea individuală, egoistă, orgolioasă, pe care a inclus-o Renașterea în artă. Pe el îl preocupa să atingă adevărul de dincolo de timpul ăsta liniar, obositor, adevărul care străbătea în tot și în toate ca o săgeată de lumină. Pentru asta a spus că nu pasărea a urmărit-o el, ci zborul.

Raymond Radiguet era copilul teribil al literaturii franceze, noul Rimbaud, precoce, talentat, rebel, înnebunit de literatură. Toți îl iubeau într-un fel sau altul. Majoritatea altfel decât Jean Cocteau sau Coco Chanel. Și nu aveau cum să nu-l iubească. Cu firea lui explozivă și ochii aprinși de febră, cu părul vâlvoi și sufletul vraiște, Radiguet era o icoană a artei. Toți îl cunoșteau și el se împrietenea cu oricine, de multe ori doar ca să-l înnebunească pe Cocteau, despre care spunea de multe ori cu răutate că i-a pervertit sexualitatea cu literatură și promisiuni.

Lui Brâncuși îi plăcea în mod deosebit, fiindcă vedea în scriitor încăpățânarea aia pe care o avea și el la 20 de ani și într-un fel era supărat pe Cocteau, fiindcă simțea că îi forța mâna tânărului, cu crizele de gelozie, cu controlul permanent. Radiguet aproape că nu putea să bea fără să-l anunțe pe Cocteau unde și de unde. Iar Brâncuși, în stilul lui bizar de a provoca lumea, îl stârnea de multe ori pe tânăr să fie mai liber, să-și rupă lanțul.

Era într-un fel aproape comică toată situația, pentru că, atunci când s-a trezit atacat de prietenii lui Radiguet, Cocteau a mințit că este doar un mentor bătrân pentru tânăr, exact cum Brâncuși, care abia la vârsta asta se afla într-o relație fățișă, a mințit cu plăcere de multe ori că Eileen Lane, o superbă dansatoare elvețiană, cu 20 de ani mai tânără, e propria lui fiică. Însă Eileen nu a apărut într-un moment potrivit. Erau cei mai nebuni ani ai Parisului, dar și ai lui Brâncuși. De multe ori

era nevoită să stea la hotel, fără să-l vadă săptămâni întregi, fiindcă atelierul lui era mai animat decât orice cârciumă din Montparnasse. Doar în tren mai intrau și ieșeau atâția oameni pe zi ca în Impasse Ronsin. Pe Brâncuși toată această nebunie îl alimenta într-un mod de neînțeles. Pentru că, oricât de incredibil părea, el continua să lucreze cu o energie de nebănuit.

Totuși, decreta din când în când perioada de „miss“ pentru vreo două săptămâni și o aducea pe Eileen în lumea lui să-i descânte și să-i danseze. Dar nu dura mai mult de două zile până anunța la fel de solemn suspendarea decretului, prin vizita neanunțată a lui Man Ray, însoțit de patru sau șase oameni. Eileen petrecea cu ei prima seară, spre mulțumirea lui Brâncuși, dar a doua zi se retrăgea la hotel.

Într-una din nopțile mai puțin friguroase ale lui februarie găsiseră cu toții prilejul de a chefui. Era ziua lui Brâncuși și o tot sărbătoreau de o săptămână. Tzara era înnebunit, țipa întruna despre o girafă mecanică și le propunea tuturor să meargă la Operă, să dărâme statuile de acolo și să le înlocuiască cu cele ale lui Brâncuși. Man Ray urcase pe funii în loja lui Brâncuși ca să se asigure de starea bună sau rea în care se găsea o baroneasă refugiată acolo. Baroneasa, deși trecută de toate tinerețile, a fost încântată că tocmai americanul a urmat-o. Și, ba plângându-se de dureri de spate, ba de dureri pe picioare, l-a convins pe Man Ray că mâinile lui fac minuni și nu i-a mai dat drumul.

În timp ce Man Ray și baroneasa își scoteau pe tăcute hainele, iar Tzara țipa tot mai ascuțit că e timpul să plece cu toții la Operă, Léger își striga dintr-un colț al atelierului convingerea că Picasso e un pictor uriaș. De departe, peste alte

capete și peste cântecele la vioară ale lui Satie, Brâncuși îi urla înapoi:

— *Merde*, e un singur Braque pe lume!

Iar apoi, ca din alte lumi, peste vacarmul general, se auzea glasul lui Léger:

— *Merde*, un artist bun e și Epstein.

Și între *merde* și *merde* cei doi lăudau toată arta pe care atunci o considerau demnă, dar le și dădeau în cap tuturor artiștilor în egală măsură. Radiguet îi spunea lui Tzara că un adevărat revoluționar poate și singur să răstoarne nu doar statuile de la Operă, ci și pe cele de la Salonul Independenților. Satie dialoga cu un american, lucru rar pentru timidul compozitor, în timp ce mâinile alunecau pe coardele vioarei. E o arie despre noi, da, despre viață, da, despre moarte, da, da, crede-mă, tinere, spunea el, în timp ce din culcușul lui Brâncuși Man Ray a coborât cu cinci minute înaintea baronesei. Femeia a uitat dintr-odată nu doar de oboseala care o trimisese în lojă, ci și de nenorocita de perucă ce pe neobservate îi alunecase în așternuturile sculptorului, iar acum, deși mai fericită, etala fără să vrea un început de chelie.

Dar nu și-a mai dat nimeni seama, toți erau ocupați. Brâncuși a adus a doua vioară și îl silea pe Satie să-i cânte melodii românești, jucând și bocănind din saboți. Tzara l-a ajutat pe Brâncuși din voce, Man Ray s-a strecurat prin fumul de țigară să caute șampania, iar celelalte doamne dormeau cu frunțile pe umerii oricui se nimerise să stea lângă ele. Ce-i drept, două dormeau pe umerii lui Radiguet, care nu le invitase și nici nu părea flatat.

— Să mergem, cântă cocoșul, a urlat dintr-odată Brâncuși și toți au înțeles că e timpul să sperie clientela localurilor din

Montparnasse.

Dar el, ca niciodată, a vrut să se schimbe de hainele lui de atelier și să îmbrace costumul nou german, pe care nu apucase încă să-l etaleze.

Haosul a fost de nedescris, au intrat cântând în toate cârciumile și restaurantele deschise la ora aia. Unde erau trei săli, le vizitau pe rând. Unde erau două etaje, dansau și pe scări. Iar unde au dat de Picasso, au ținut să laude toți ceilalți pictori cubiști, dar în mod deosebit pe Braque.

Noaptea a trecut repede, însă Brâncuși era în mare formă și, pe când toți au început să se târască spre casă, le-a propus lui Radiguet și Ninei să plece într-o călătorie. Măcar până la Nisa. Nina a spus nu, mersi, dar Radiguet, care ținea să facă dovada libertății lui în fața lui Cocteau, i-a spus:

— Să mergem, bătrâne!

Și a luat-o la fugă, fluturându-și haina descheiată, printre arbuștii subțiri de lângă trotuar.

Iar acum stau amândoi pe puntea vaporului în drum spre Corsica. La Nisa au vrut să vadă portul, iar în port au descoperit un vas care tocmai pleca spre Corsica și, dacă tot erau acolo, de ce nu. Sunt euforici, au reușit să-și cumpere câteva sticle de vin, soarele e în mijlocul cerului și pe toată puntea vaporului doar ei doi sunt fericiți. Își trec sticla de la unul la altul și continuă jocul lui Léger cu Brâncuși:

— Michelangelo!

— *Merde!*

— Rodin!

— Bun, *merde*!

— Giotto!

— Superb, drace!

Și nu se lasă nici un moment răpuși de oboseală sau tristețe. Tânărul recită din Apollinaire, iar Brâncuși critică muzica din *Villon*-ul lui Ezra Pound. Valurile acoperă o parte din strigăte, iar pe punte, în jurul lor, e tot mai pustiu. Ca într-un amfiteatru marin, cei doi sunt supravegheați de la distanță de fețe cu buze țuguiate și sprâncene împreunate. Brâncuși strigă Cocteau, iar Radiguet răspunde *merde* și se tăvălește de râs. Pescărușii, cu hohotele lor răutăcioase, sunt singurii care par să participe la veselia bărbatului cu barbă de marinar și a tânărului cu ochii adânci ca apa pe care plutesc.

Când ajung în Corsica, Brâncuși propune cel mai scump hotel, iar de acolo se îndreaptă amândoi valvârtej pentru a-și face plinul cu brandy. Însă nu înainte ca Radiguet să-i trimită o telegramă lui Cocteau: „Sunt cu Brâncuși în Corsica…“.

— Cât stăm aici?

— Vedem, răspunde Brâncuși, până ne săturăm de coniac?

— O zi, două? râde scriitorul.

— O săptămână, două… doar n-am venit aici numai ca să avem de unde ne întoarce!

„Sunt cu Brâncuși în Corsica… totul e bine, nu-ți face griji. Ne întoarcem peste două săptămâni“ – și îi citește și lui Brâncuși telegrama.

— E bine, da, ne întoarcem peste două săptămâni, spune Brâncuși, dar, după o pauză, adaugă: sau nu!

„…Sau nu“, adaugă și Radiguet în telegramă.

În fiecare dimineață, cei doi se plimbă, vorbesc despre artă și literatură sau, uneori, despre viață, tac sau râd, urmăresc corsicanii în treburile lor mărunte, apoi iau prânzul în mici cârciumi pescărești, beau cafele, vizitează împrejurimile, merg

și stau pe malul mării. Acolo, pe nisipul umed, foarte rar devin nostalgici și o singură dată triști. Cu două zile înainte de plecare, Radiguet îi mărturisește lui Brâncuși:

— Știu că sunt foarte tânăr și ar trebui să-mi știu locul, dar mă afectează mult când văd cât de ușor mă judecă prietenii. Mi-e indiferent de plebe sau de cei care se consideră mari artiști, dar nu și de prieteni. Și sunt pe deplin conștient că viața trece atât de repede. Asta mă face să sufăr, că timpul ăsta puțin pe care îl am cu ei se risipește în intrigi.

— Păi, nu de asta ai venit cu mine?

— Că mă simt rău?

— Nu, băiatule, fiindcă nu te judec.

— Da, răspunde Radiguet, tu nu judeci pe nimeni, dar vrei ca alții să te judece pe tine. Asta e de-a dreptul straniu.

Brâncuși tace. Privește fascinat felul maiestuos în care valurile se răsucesc înainte să se spargă, în forme cilindrice, albe, de o efemeritate dureroasă.

— De ce îți place să provoci lumea? îl întreabă tânărul. Spui mereu lucruri contradictorii despre tine. Te-am auzit într-o singură zi cum ai spus la trei oameni, în răstimp de o oră, trei povești diferite despre același subiect. Și cu toate astea ești cel mai sincer prieten al meu. Explică-mi asta.

— O să-ți dai seama singur.

— Păi, uite că nu îmi dau!

— Hai să bem ceva, îi spune Brâncuși și se ridică de jos, scuturându-și pantalonii de nisip.

Sculptorul o ia în față și tânărul îl urmează în tăcere. Dar după o vreme Brâncuși îi zice:

— Tu spui că m-ai văzut într-o singură zi mințind trei oameni în mai puțin de o oră. Așa-i?

— Da, întărește tânărul.

— Și totuși, spui că sunt cel mai sincer prieten al tău. Cum poți numi un mincinos om sincer?

Radiguet, încurcat la început, îi răspunde:

— Vezi, mincinoșii au ceva de câștigat, fie direct, fie indirect. Și vor în general să pară mai buni decât sunt. Dar la tine e altfel. Nu câștigi nimic, ba uneori îți place să faci pe clovnul. Te distrezi. Și minciunile tale nu te fac niciodată să arăți mai bine. Din contra. Iar pe de altă parte, nu te ascunzi când minți. E un fel al tău de a glumi, de a râde de ceilalți. Și asta, în ciuda părerii tale, te face superior. Arogant chiar, dacă îmi dai voie.

— Hei, îl întrerupe Brâncuși, dacă mai spui vreodată că sunt arogant, îți trag o bătaie de nu te vezi!

— Promit să nu te mai fac arogant, râde tânărul, dar apoi revine la întrebările lui. Oare e felul tău de a vedea ce cred oamenii? Știi, să zicem că arogant nu ești, dar superior tot rămâi, fiindcă am impresia că fiecăruia îi spui doar ceea ce crezi tu că vrea să audă și îi arăți fiecăruia doar ceea ce vrea să vadă.

— Și ție tot asta îți spun și îți arăt? îl chestionează sculptorul, oprindu-se în ușa unei taverne, ca să-l privească pe tânăr în ochi.

— Nu, cu mine nu ești un disimulant, nici nu simți nevoia să te ascunzi. Cu mine ești sincer.

— Păi, și atunci, îl întreabă el cu prefăcută uimire, care-i problema?

Radiguet stă puțin pe gânduri:

— Toți mă cred slab și fără caracter.

Brâncuși își așază mâna grea pe umărul tânărului:

— Prietene, pe mine toți mă cred un țăran.

— Și nu ești?

— Tu ce crezi?

— Depinde ce înțelegi prin țăran. Un om venit de la sat? Un om care iubește simplitatea? Un om îmbrăcat în cămașă albă de cânepă? Un om care cântă și dansează? Un om care înțelege că toată creația are o structură ierarhică? Un om care, ca Diogene, pe care tu îl iubești atât de mult, vrea doar ceea ce i se pare necesar și caută doar armonia?

— *Merde!* Taci din gură, că mă înnebunești! zice Brâncuși și începe se râdă, dar Radiguet nu se lasă:

— Un om! Asta ești, unul care și-a înțeles rostul. Poți fi și rege, și țăran – n-are a face, tu ești un Om, Brâncuși!

Brâncuși zâmbește și îi aruncă una din privirile lui pline de șiretenie:

— Eu sunt un rege țăran, da? Asta spui?

Și după o pauză adaugă:

— Nu vrei tu să bem mai bine un coniac și să căutăm două doamne frumoase pe insula asta? Două prințese țărănci, fără peruci și machiaje? Ia zi, și să nu-mi vorbești de aristocratul Cocteau, că te plesnesc!

— Apropo, am observat că și pe el îl minți des, iar după o pauză scurtă Radiguet râde răutăcios și adaugă: Dar și el tot un țăran te crede.

— Păi, eu asta sunt, un țăran care bea doar apă caldă. Ține minte, apa caldă te vindecă de orice!

Cei doi se așază la o masă și comandă două sticle de coniac. Fiecare cu treaba lui, râde Brâncuși, iar apoi îl silește pe tânăr să schimbe subiectul.

— Când se vorbește despre mine, îi spune, mă indispun grozav și nu mai vreau să văd pe nimeni, și nu cred că azi vrei

să se întâmple așa ceva.

Încă două zile trec repede și cei doi se întorc la Paris în exact aceeași bună dispoziție în care au plecat, cu sticle de coniac în buzunare, se duc direct în La Rotonde, unde petrec gălăgios. Și oră după oră gașca se mărește, prietenii se adună. Cocteau în schimb e foarte supărat, iar Brâncuși reacționează bizar. Îl ignoră cu un soi de furie care va dura. Cocteau încearcă să înțeleagă ce se întâmplă în capul lui, dar Brâncuși nu îi spune nimic. Doar profită o dată de prezența lui ca să inventeze, cum bine observase Radiguet, o poveste în care el s-a îndrăgostit lulea în Corsica de o chelneriță negresă, pe care tânărul i-a suflat-o cu nesimțire. În alte două cazuri, chelnerița a fost roșcată, apoi pescăriță. Radiguet jura de fiecare dată că așa a fost și că Brâncuși a plâns când a găsit-o dimineața în patul lui.

Lumina o descoperă. Proporția. Ochiul îl bănuiește. Adevărul. Dalta alunecă în marmură ușor, curbat, ca în lutul ud încălzit de mișcare. Se întoarce și dă formă, zburdă și în mișcări ascunse prinde viață. Strălucește. Întins în iarbă când stă, poate vedea mișcări fusiforme pe cer, luminoase. Închide ochii și le vede, deschide ochii și scoate viața din blocul de marmură. În mâinile lui devine un aluat docil.

O străfulgerare în spațiu. Ai vrea să o prinzi, dar ți se strecoară printre degete. Drumul de la *Pasărea de aur* la *Pasărea în văzduh*.

Are nevoie de o gură de aer, dar curentul l-a prins cu o funie uriașă și-l trage dedesubt. Mâna, ridică mâna, o agită, dincolo de pătura de apă soarele strălucește. Chiar dacă reușește să ajungă câteva secunde la suprafață, apa îl înghite din nou, iar el înghite apa. Un scurt contact cu aerul, dar un nou val ca o brazdă uriașă și grea îl acoperă în viteză. Inima îi bate tot mai repede, vuietul surd al sângelui îi urcă în tâmple cu aceeași viteză și forță cu care l-a împresurat curentul de apă. Dacă totuși sângele ar fi mai puternic, dacă nu l-ar trăda inima înnebunită de spaimă, dacă ar putea să se gândească o fracțiune de secundă, să caute o soluție, să nu mai bată inutil cu brațele furia din jur. Panica, o simte, e cea a înecatului și nu-l ajută. Capul se saltă o clipă peste spuma valurilor și deschide larg gura ca să-și umple plămânii chirciți, dar aerul intră deodată cu un nou val care îi provoacă o durere puternică în ceafă și în piept. Poate ceva l-a lovit, poate e ceva în jur, bate din nou cu mâinile și își simte corpul din ce în ce mai neputincios, apa îi smulge în patru zări membrele, iar el nu mai știe în ce direcție e susul. E sfârșitul și nimic nu îl mai poate ajuta. Ar vrea să se împingă cu toată forța înainte, dar forța a dispărut, plămânii se contractă în căutarea oxigenului și apa își face loc înăuntrul lui. Inima îi bate din ce în ce mai tare, iar corpul nu îl mai ajută, lupta cu valurile i-a absorbit vlaga din fiecare celulă. Mișcarea mâinilor și a picioarelor a devenit înceată și dezordonată, ca a membrelor de bebeluș în timpul plânsului.

Nu-și mai dă seama dacă ochii îi sunt închiși sau deschiși, dacă vede ceva sau nu.

Oamenii din Saint-Raphaël nu vin des la plajă zilele astea. Furtuna din largul Mediteranei a adus spre țărm valuri rebele care îi opresc pe terase și în restaurante. Pături și umbrele răzlețe pot fi văzute și acum pe nisipul încins. Însă mult mai departe. Nimeni nu obișnuiește să înoate lângă gura de revărsare a râului. Pe de o parte, pentru că apa nu e destul de sărată, pe de alta, pentru că e mai rece. Dar și pentru că cei învățați cu marea știu foarte bine că aici curenții sunt mai puternici, apele dulci și sărate se amestecă în cercuri, iar torentul râului mișcă nisipurile. Și, pentru că doar el s-a aventurat să meargă până în locul în care râul se varsă în mare, turiștii răzleți de pe plajă nu îl văd. Toți sunt departe și de Brâncuși chiar și viața începe să se îndepărteze.

În câteva secunde, imaginile i se amestecă în cap cu aceeași mișcare haotică pe care o simte în ape. Chipul mamei și grădina din Hobița revin des și durerea din corp începe să se estompeze. Panica nu, dar își pierde consistența, se amestecă laolaltă cu stări multiple, confuze, însă e acolo și îi prinde într-o menghină inima. Înțelege că totul e sfârșit, însă, când imaginile se amestecă cu mai multă violență în mintea lui, durerea dispare cu totul. Poate nici nu dispare, dar nu o mai conștientizează. Imaginea lui Radiguet mort, cu nici un an în urmă, așezat în sicriul negru din lemn lăcuit și acoperit cu mii de flori albe, se suprapune cu valurile mării din Corsica. Sărmanul Radiguet, avea doar 20 de ani. Dar când mori, asta de fapt nu mai contează, că ai 20 sau 48, și gândul ăsta îl trezește la realitate pentru o fracțiune de secundă, deschide larg ochii sub valurile agitate și simte usturimea, dar țâșnirea luminoasă a

soarelui filtrat de ape i-o aduce în minte pe Polaire, cățeaua lui dragă și albă. Polaire, cu botul cald și umed în palma lui. Blana moale cum doar câinii din rasa Samoyed o au. Urechile date pe spate, când se bucura, cu șira spinării încovoiată și cu bătăi puternice și rapide din coada stufoasă. Uneori, în aceste explozii de bucurie, provocate de simplul fapt că îi vorbea, Polaire întorcea capul spre stânga sau spre dreapta și așa, adunată și strâmbă, își țintuia privirea în ochii lui. Alteori țâșnea ca o săgeată doar ca să se răsucească în jurul lui, prin curtea atelierului sau pe stradă, ca atunci când a țâșnit sub roțile automobilului. Și gândul ăsta, cățeaua schelălăind, trupul moale în brațele lui, lacrimile ce i s-au scurs atunci în barbă, ca la moartea oricărui alt prieten, i-a mai dat un gram de luciditate și a revăzut-o pe mama lui, când el avea doar 11 ani și pleca de acasă, cum îl privea din drum, cu colțul baticului adus la gură, cu fața plânsă de frică. Și a dat iar din mâini. O dată, de două ori, de zece ori, fără să mai spere nimic sau cel puțin fără să realizeze că mai speră ceva, și, în mișcarea înceată și haotică a brațelor, a simțit o piedică, a mișcat mai cu hotărâre mâinile, da, era ceva acolo, da, un lemn ud și cald era chiar acolo și s-a prins de el cu greutate și s-a săltat și la început a văzut doar lumina întreruptă de tuse și de lacrimile care-i curgeau șiroaie și apoi a distins pământul de cer și, neclar, de parcă era încă sub apă, a bănuit malul și râsetele batjocoritoare ale pescărușilor i-au umplut urechile și inima și s-a târât pe lemnul lui până a simțit pământul sub picioare, dar nu i-a dat drumul, l-a ținut, poate cu panică, poate cu recunoștință, dar l-a strâns și mai tare în brațe. Și, când apa i-a coborât sub brâu, iar lemnul s-a făcut greu, tot nu i-a dat drumul, l-a cuprins și mai hotărât și a început să strige, cu o voce pe care nu și-o mai recunoștea, de

bucurie, de viața întoarsă ca să-i încălzească sângele și inima, care, deși îi bătea cu aceeași nebunie în piept, a început să aibă o anumită regularitate și asta însemna că e acolo viața, că oxigenul proaspăt e dus iarăși de sânge în tot corpul, dar nu a dat drumul bușteanului vechi și plin de apă, mâncat de vreme și putred, l-a strâns cu toată recunoștința la piept, sau cu toată disperarea, l-a târât pe mal și abia acolo l-a privit cum trebuie.

Și a văzut forma lui cu capetele răsucite în sus, cu câteva cioturi de la crengi încă acolo, cu un bot prelung și subțiat, de unde se rupsese în diagonală o altă parte din lemn, și a avut bucuria sau revelația să vadă forma lui de crocodil, conică spre capete, și, înainte să-și revină cu totul, a strâns alte trunchiuri de lemn, alți butuci și a înălțat acolo un templu și a pus un soclu în mijlocul templului și a așezat pe soclu crocodilul și l-a privit cu recunoștință. Și a fugit la hotel, fără să spună nimic nimănui, dar s-a întors repede cu aparatul de fotografiat în geantă, dar și cu o sticlă de vin, convins că din nou un miracol i-a salvat viața, și a făcut poze crocodilului și templului crocodilului și s-a așezat alături și a băut vinul cu o mulțumire de nedescris, căci iată, e viu, e încă viu, e iarăși viu, iar când s-a lăsat seara, s-a ridicat cu ochii luminoși și și-a luat adio de la crocodilul din templu.

Iar când a plecat, s-a tot uitat înapoi și a mai făcut câțiva pași și iarăși a privit înapoi. Și s-a răzgândit. S-a întors, și-a scos cămașa, a scos crocodilul din templu, l-a învelit, l-a săltat pe umăr și a plecat la hotel. Și apoi la Paris. Și apoi în Impasse Ronsin. Unde crocodilul avea să rămână cu el pentru totdeauna. Și nici un accident nu i-l va lua. Dar asta n-a fost tot. A doua zi după ce s-a întors la Paris, chiar a doua zi, cum tot era duminică, după ce a ieșit de la slujbă, unde a dat pomană

pentru mama lui, dar și mulțumire lui Dumnezeu pentru crocodil, s-a dus direct la piața de animale și și-a luat, nu unul, ci doi câini, tot Samoyed, ca Polaire. Și i-a botezat Puiu și, iarăși, Polaire și i-a dus acasă ca să-i prezinte crocodilului.

Când privesc cerurile, lucrul mâinilor Tale, luna și stelele pe care le-ai întemeiat, îmi zic: Ce este omul, că-ți amintești de el? Sau fiul omului, că-l cercetezi pe el? Micșoratu-l-ai pe el cu puțin față de îngeri, cu slavă și cu cinste l-ai încununat. Pusu-l-ai pe el peste lucrul mâinilor Tale, toate le-ai supus picioarelor lui. Oile și boii, dobitoacele câmpului; păsările cerului în zbor și peștii mării și ai râului când scapără în lumină și străbat cărările apelor. Doamne, Dumnezeul nostru, cât este de minunat numele Tău în tot pământul! Și cât sunt de minunate lucrările tale cu mine!

El s-a obișnuit de copil, ca orice om de la munte învățat cu greul, să accepte viața și moartea așa cum vin, fără dezolări, fără depresii prelungite. Dar totuși în acești ani moartea mușcă prea tare. Când s-a dus Radiguet, Brâncuși și-a reproșat că nu a găsit mai multe căi să-l ajute, că nu a petrecut mai mult timp doar cu el, dar nu a rămas prea mult în doliu după tânăr, că moartea s-a întors și a rupt din jurul lui tot mai mult. În 1924 a murit Quinn. Și în aceeași lună cu Quinn, dar un an mai târziu, s-a stins și Satie. Bunul Satie, iubitul Satie. Bătrânul lui prieten, cu alura de fizician emerit, cu inima mare și caldă, tremurătoare și sperioasă ca a unui pițiguș prins într-o cușcă prea aproape de oameni. L-a plâns pe Satie, cum l-a plâns și pe Quinn.

Sărmanul Quinn. A strâns atâtea opere de artă și tocmai el, un avocat bolnav și operat, nu s-a gândit să se ocupe de colecția lui. Roché i-a arătat lui Brâncuși într-una din zile, când s-au întâlnit să vadă cum ar putea recupera lucrările din colecția lui Quinn, o scrisoare în care avocatul își făcea griji pentru sănătatea lui Brâncuși, scria ca o mamă, îndurerat de zvonuri, să-l roage pe Roché să vadă dacă e bolnav sculptorul, dacă transpiră, dacă nu i s-au îmbolnăvit plămânii de atâta fumat, dacă doctorii l-au văzut, iar dacă l-au văzut, îl roagă pe Roché să verifice cât de buni sunt acei doctori. Să lase arta deoparte și să vadă de sănătate o vreme. Brâncuși își amintește acum că nu s-ar fi dus la Saint-Raphaël dacă nu l-ar fi tocat la cap Roché. Și își

amintește de crocodil. Cât de puțin a lipsit ca el să plece în același an cu Quinn, înaintea lui Satie. Lui Quinn nu a apucat să-i povestească, însă lui Satie da. Compozitorul s-a întâlnit cu crocodilul și i-a mulțumit că l-a întors la viață pe bărbosul din Impasse Ronsin.

Astăzi știe că și lui Quinn îi datorează începuturile succesului său ca artist. În America au fost expuse mereu sculpturi ale sale după anul 1913 și, la aproape toate expozițiile, lucrările din colecția avocatului au fost esențiale. Și multe. Aprecierea sa în America a contat și în Europa. A început să expună tot mai des în Anglia, Belgia, Austria, Italia. Și în România expune, dar aici, trebuie să recunoască, Quinn, ori mai bine spus America, n-a avut nici un merit.

La aproape fiecare din aceste expoziții de peste ocean se vând câteva lucrări. Și fără Quinn lucrurile s-ar fi mișcat în cu totul alt ritm. Mulțumită relației cu avocatul și colecționarul american, banii nu mai sunt de multă vreme o problemă pentru Brâncuși. Dar acum Quinn e mort.

În Impasse Ronsin, Brâncuși le simte lipsa celor plecați. Uneori are impresia că doar Puiu și Polaire orbitează în jurul lui ca două plante blănoase și pline de iubire. De Eileen s-a despărțit de mult, nu mai e cu gândul la ea. De câteva zile s-a instalat acolo Marthe Lebherz, o altă elvețiancă tânără, dar mult mai puternică, mai pregătită să facă față vijeliei Brâncuși.

Alături de ea se simte mai împlinit, chiar dacă pe cei plecați nu îi înlocuiește nimeni niciodată. Iar în casa lui încrederea nu se câștigă ușor. Nu o lasă încă să gătească, dar îi permite să-l ajute la treburi mărunte, însă nu lipsite de importanță. Brâncuși o privește drăgăstos și, când are oaspeți mai puțin

obișnuiți cu atelierul, își așază palma grea pe genunchiul ei și întreabă:

— Ai văzut? Mi-am luat secretară.

Îi place de Marthe. Eleganța ei îl umple de un soi de împlinire pe care nu o are în singurătate. Se simte mai împlinit ca bărbat. Ca în lucrarea lui, *Adam și Eva*. Ca în *Prințesa X*, în ultimă instanță, femeia și bărbatul trebuie să fie un întreg. Și senzația de întreg îl face mai orgolios, dar și mai moale. Și viața e pentru câteva luni mai blândă cu el.

Dar, când Duchamp vine în vizită cu Mary, însoțit de Roché și Man Ray sau de Picabia cu soția, Brâncuși redevine gnomul excentric. Nu își mai așază mâna pe genunchiul femeii, ci își cheamă câinii aproape, până îi amețește cu fum de țigară și, într-un târziu, milostivindu-se de ei, le dă drumul să se joace în curte. În astfel de momente, Marthe nu poate face altceva decât să-i umple paharul și să stea la povești cu oaspeții. Iar dacă Brâncuși e în largul lui, îl obligă pe Duchamp să bată într-o tobă mică. Și atunci încep vechile petreceri, cu cântec, pulpă de miel în foc și înjurături plasate tuturor artiștilor absenți.

Până la urmă, viața încearcă să-i dea înapoi tot ceea ce îi fură moartea. Ezra Pound îl bâzâie cât de des poate și Brâncuși îl lasă să vină la atelier ori de câte ori vrea. E de-ai casei. Deși Brâncuși îi știe firea și se gândește că pe neașteptate o va tăia în altă țară. Acum însă e la Paris. Se declară compozitor. Ba și artist. Și Ezra își ia un atelier în zonă și toată ziua bocăne în Impasse Ronsin cu dălțile sculptorului în pietre mai mici sau în lemne abandonate. Intră, salută, se așază, cere o țigară și întreabă:

— Ia zi, maestre, ce să sculptăm noi astăzi? Un început al lumii sau un sfârșit? Să prindem în piatră ura, la fel de vie cum

e zborul?

— Lasă-te de prostii, îi spune sculptorul, mai bine fă ceva util.

Într-o dimineață, pe o căldură nebună de iulie, poetul apare în Impasse Ronsin, dar fără gălăgia obișnuită. A venit în liniște, s-a strecurat în atelier fără o vorbă și s-a așezat oftând pe un butuc. De acolo așteaptă să se reverse asupra lui bunătatea lui Brâncuși. Ezra își lasă capul peste brațele așezate pe masa rotundă și tace. Brâncuși se duce să pregătească o cafea, îl știe destul de bine încât să-și dea seama că nu e într-o formă bună. Ori e supărat, ori mai degrabă mahmur, își spune. În timp ce așteaptă să fiarbă apa, pune pe o farfurie cepe mici, albe, cremă de brânză și ardei roșu. Apoi se întoarce la Ezra, care stă în continuare cu capul pe masă, de parcă doarme. Polaire îl privește din spatele *Coloanei nesfârșite*, dar Puiu, mai îndrăzneț, vine lângă el. Știe că Ezra îi va da câte o bucățică de pâine muiată în crema de brânză. Brâncuși se așază de cealaltă parte a mesei și își aprinde țigara.

— Băiatule, azi merg la piață, eu zic să vii cu mine ca să vezi cum se aleg cartofii cei mai potriviți pentru copt. Și, dacă mă simt inspirat, când ne întoarcem îți arăt cum se face un scaun românesc din lemn, să nu te mai plângi că te doare spatele de la mobilele tale.

— Prietene, ești un înger, mormăie cu fața îngropată în mâini poetul. Dar vreau, cum să nu. Doar că ar fi păcat să nu bem cafeaua asta.

Întinde mâna tremurătoare după cana cu cafea și îl răsplătește pe sculptor cu cel mai candid zâmbet de care e în stare. Ochii lui cer îndurare, mai rău decât ai lui Polaire când se

apropie prea mult de câte un soclu, enervându-și stăpânul. Brâncuși îi povestește ceva despre facerea lumii și despre niște obiceiuri din satul lui, unele care au loc la date fixe, de anumite sărbători. Iar Ezra se gândește că astăzi nu e nici o sărbătoare. În fine, nu-i mai spune nimic, oricum n-a înțeles niciodată ce fel de credință are bărbosul lui prieten. Ba citește indieni, ba ține sărbători când ceilalți habar nu au, ba are zile în care nu mănâncă nici un fel de carne, iar uneori le dă un desert gustos de grâu, pomenește de mama lui, toarnă vinul în pământ și cântă un fel de muzică bisericească stranie. Într-o dimineață de Crăciun, când a venit să-i aducă o sticlă de șampanie, l-a găsit pe Brâncuși cu o cădelniță ciudată din lemn, făcută de el, tămâind de zor atelierul. Așa că ce sens ar avea acum să încerce să înțeleagă straniile obiceiuri din satul lui Brâncuși? Însă Brâncuși insistă, ar trebui să vadă Ezra cum se îmbracă oamenii din satul lui, cum trăiesc, dar Ezra nu înțelege dacă Brâncuși se referă la ziua de azi sau la acele mii de ani de istorie a românilor cu care se laudă de multe ori bărbosul, dar despre care doar el știe. Și toată această epopee, își spune Ezra descumpănit, de la un nenorocit de scaun. Toată teoria lumii de la un nenorocit de scaun. Și își adâncește iarăși privirea candidă, cerșind îndurare, în ochii vicleni ai lui Brâncuși.

Între instalarea *Coloanei nesfârșite* în grădina lui Steichen, la vila din Voulangis, și dezinstalarea ei un an mai târziu, în 1927, sub lentila magică a lui Man Ray, s-au întâmplat multe lucruri. Și toate păreau să-l mulțumească pe sculptor. Iar dacă la dezinstalarea *Coloanei* din lemn, mare de șapte metri și compusă din nouă module, a asistat zburdalnică Polaire, Puiu și-a luat revanșa cu vârf și îndesat. În timp ce fetele, Marthe și Polaire, au rămas în atelier, Puiu și Brâncuși s-au îmbarcat spre New York pentru expoziția personală de la Galeria Brummer.

Puiu s-a bucurat prematur, fiindcă a fost înspăimântat de călătoria pe ocean. I-au trebuit zile întregi să accepte, nu să priceapă, că podeaua nu mai e fixă. New Yorkul, cu toate clădirile lui uriașe, l-a lăsat rece pe patruped. Adevăratele și singurele bucurii americane au constat în deliciile culinare. În schimb, stăpânul său a fost, ca în urmă cu jumătate de an, uimit de acei zgârie-nori. Tot acum s-a gândit prima oară la cât de bine s-ar încadra în Central Park *Coloana* lui. Uriașă, mai uriașă decât oricare altă clădire de acolo, și, bineînțeles, locuibilă. A și vorbit cu cei de acolo despre ambițiile lui.

În rest, Brâncuși s-a comportat așa cum se așteptau toți. S-a crizat în permanență din cauza modului în care cei din galerie înțelegeau să-i aranjeze lucrările, le-a sărit în cap tuturor, de data asta chiar și unor femei, iar presei, ei bine, presei i-a dat ce voia: circ și pâine. Și-a reluat disertația împotriva lui Michelangelo, iar ca satisfacția lui să fie invers proporțională cu

cea a americanilor, le-a criticat toate monumentele publice, dar și bisericile în stil gotic – pentru simplul fapt că încercau să copieze un model european.

Însă zurgălăii care l-au însoțit în această călătorie au fost știrile despre *Pasărea în văzduh*. Frumoasa pasăre, imponderabilă și strălucitoare, joc de lumină redând mișcarea în nemișcare, definită printr-o proporție interioară desăvârșită și cumpărată deja de Steichen de frică să nu vină altul și să i-o fure, pasărea desăvârșită n-a putut trece vama americană decât prin plata impozitului pentru obiecte de uz comercial. Vameșii au încadrat-o la categoria „ustensile de bucătărie și instrumente medicale“!

După ce o simplă contestație a eșuat, Duchamp și Steichen au decis rapid că Brâncuși trebuie să dea în judecată Statele Unite ale Americii. Sculptorul a încercat să se eschiveze, dar Duchamp l-a adus cu picioarele pe pământ:

— Măi omule, aici vorbim de viitorul tău! Sau ai de gând să nu mai expui niciodată în America? Înțelege, dacă nu rezolvăm situația asta, pe viitor vei plăti impozit pentru toate lucrările. Și nu doar tu, ci și cumpărătorii tăi. Îți trebuie așa ceva, Morice?

Și Brâncuși a zis bine, să dăm America în judecată și Duchamp a zis așa și Steichen a zis ne trebuie un avocat, iar McBride a zis de ce unul, și nu doi și Epstein a zis vin martor! Iar presa a bătut toba: *Is it a bird? Is it art? Is he an artist?* Însă cei mai curajoși au spus tare, oriunde: e o pasăre! Iar Brâncuși, întors la Paris, le-a spus prietenilor jurnaliști: *Brouhaha!* Dar n-a fost chiar așa, că a avut mai multă bătaie de cap decât își imaginase. Și distracție, ce-i drept, dar asta mai târziu. Și foarte multă reclamă gratuită, de la început până la sfârșit.

Puiu n-a înțeles nimic din toate astea. El a avut un singur moment de *brouhaha*, la reîmbarcarea spre Paris. Și Brâncuși l-a privit cu milă și i-a promis că data viitoare îl lasă cu Polaire în Impasse Ronsin, dar că acum trebuie să meargă acasă. Puiu a scheunat scurt, a dat ochii peste cap și a leșinat.

Duchamp, după ce a prezentat expoziția lui Brâncuși și în alte state americane, s-a ținut de cuvânt și, la întoarcerea în Franța, a adus cu el lucrările, în containere grele de câteva tone. Trecuseră doar câteva zile de la revenirea lui la Paris, dar imediat ce și-a pus în ordine afacerile, s-a înființat în Impasse Ronsin, împreună cu Steichen, ca să-i povestească sculptorului procesul împotriva Statelor Unite ale Americii.

Brâncuși stă așezat pe banca de lemn din atelier și se prăpădește de râs. Râde cu lacrimi și se ține cu mâinile de burtă. Steichen, o pată neagră în spațiul nins, stă în mijlocul atelierului și sare dintr-un loc în altul, schimbându-și vocea de la o replică la alta. Marthe râde și ea până nu mai poate respira. Brâncuși se oprește din hohotit și spune:

— Nu cred!

— Să crezi, prietene, țipă Steichen și, luând o poziție țeapănă, își subțiază vocea, declamând[1]: Martorii acuzării: Eduard Steichen, fotograf și proprietarul Exponatului 1 – *Pasărea în văzduh*; Jacob Epstein, sculptor; Forbes Watson, editorul revistei *The Arts*; Frank Crowninshield, editor la *Vanity Fair*; William Henry Fox, director la Muzeul de Arte din Brooklyn; criticul de artă Henry McBride. Martorii apărării Guvernului Statelor Unite ale Americii: sculptorii Robert Aitken și Thomas Jones, care vor fi uitați ca artiști, dar care au fericita șansă de a intra în istorie prin prostie și impostură! Noul judecător Young, sub tutelara înțelepciune a judecătorului

Waite, ajuns la respectabila vârstă de 75 de ani. Tadadadam! Aplauze în sală, vă rog!

Brâncuși și Marthe bat din palme, Duchamp s-a ridicat și și-a adus micuța tobă în care bate ritmic. Steichen își drege din nou glasul, schimbându-și poziția:

— Acuzarea îl cheamă în față pe martorul Jacob Epstein. Juri să spui adevărul și numai adevărul, nimic altceva decât adevărul, primordial, absolut, neîmpărțit și nemistificat, de necombătut și așa mai departe, tadadam, jur-jur! Și acum, onorată asistență, voi reda cu exactitate interogarea martorului în procesul Constantin Brâncuși *versus* Statele Unite ale Americii, spune el în timp ce își schimbă iar poziția, iar Duchamp lovește de trei ori scurt în tobă. Avocatul Lane interoghează martorul:

Unde locuiți, domnule Epstein?
În New York.
Și ce profesie aveți?
Sunt sculptor.
De cât timp practicați această profesie?
Sunt sculptor de 30 de ani, am locuit și sculptat la Paris, Londra, New York.
Domnule Epstein, spuneți, vă rog, Curții unde sunteți reprezentat de sculpturile dumneavoastră, unde se află ele acum?
Sunt bucuros să spun că una din lucrările mele se află în Muzeul Metropolitan al Artelor din acest oraș. Am lucrări și la Londra, la Manchester Gallery, Glasgow Art Gallery, Dundee Art Gallery. Am și în Irlanda, la National Gallery din Dublin, în Aberdeen Art Gallery și altele.

Aveți cumva o lucrare și în Hyde Park?
Da, am o lucrare și în Hyde Park la Londra.

În Hyde Park? Presa este în delir, intervine Steichen în propriul spectacol.

Domnule Epstein, aveți cunoștință de Constantin Brâncuși?
Da, cunosc lucrări semnate de Constantin Brâncuși de peste 15 ani.
V-am întrebat dacă îl cunoașteți pe el.
Da, tot de 15 ani. Ne-am întâlnit din când în când la Paris și la Londra.
Sunteți la curent cu lucrările sale?
Da, foarte la curent.
Credeți că numitul Constantin Brâncuși este sculptor?
În opinia mea, da, cu siguranță da!
Și este considerat ca atare în lumea artelor?
Da, este considerat ca atare în lumea artelor!

Însă, adaugă Steichen, domnul Higginbotham, avocatul apărării, nu e de acord:

Obiecție, domnule judecător, obiectez împotriva sintagmei „lumea artelor“!

— Ce este această lume a artelor, declamă teatral Duchamp? Este ea un atelier, o planetă, un soare, o lume a copiilor, a faunilor?

Și bate de cinci ori în tobă, în timp ce Steichen își schimbă poziția și anunță, printr-un șervețel alb agățat repede la gât, că

va urma intervenția judecătorilor:

— Judecătorul Young către Lane:

Limitați-vă la cunoștințele tuturor!

Judecătorul Waite:

Care este reputația lui Constantin Brâncuși printre artiști și printre cei care sunt în măsură să formuleze opinii despre artă? Cum este el văzut ca artist?

Jacob Epstein:

Trebuie să spun că el este considerat un foarte mare artist!

Brâncuși îl întrerupe o secundă, cu convingerea că onorata curte e însetată, desface o șampanie și fuge la gramofonul său cu o pâlnie de amplificare de manufactură proprie, alege un disc cu muzică africană, toarnă amuzat șampania în cupe, le împarte și își reia locul pe bușteanul sculptat ca o canapea pe care stă și Duchamp. Sorb toți șampania dintr-o gură și Steichen continuă:

— Avocatul Lane revine la datorie:

Domnule Epstein, uitați-vă la Exponatul 1 și spuneți Curții dacă în opinia dumneavoastră acesta este o operă de artă.

În opinia mea, domnule avocat, acesta este o operă de artă!

Înnebunit și disperat, domnul Higginbotham, avocatul apărării, cere voie să intervină, presa aplaudă:

Spuneți că sunteți sculptor de 30 de ani. Unde ați studiat?
La început am fost student în Liga de Artă Studențească din acest oraș, apoi m-am dus la Școala de Arte Frumoase și la Academia de Arte din Paris. Acolo am studiat șase luni. De acolo am mers la o altă școală, unde am studiat alți doi ani.
Aveți diplome sau certificate obținute de la aceste școli?
Nu cred, din ceea ce cunosc, că se eliberează diplome la aceste școli.
Chiar dacă nu credeți, eu vă întreb dacă aveți?
Nu știu nimic despre o instituție care să elibereze diplome de artist.

— Domnule, să existe un act care să dovedească limpede că sunteți artiști, nu niște haimanale pariziene, intervine și Marthe, cu lacrimi în ochi de atâta râs. Carnet de membru! De azi înainte nu vom mai recunoaște artiștii fără certificate de artiști!

— Să fie limpede, întărește Duchamp și bate de trei ori în tobă.

Steichen își agață din nou șervețelul și îl prezintă pe judecătorul Waite:

Ați primit ceva în scris asemănător cu un document care să certifice munca dumneavoastră în aceste școli?
Pentru a fi acceptat la Academia de Arte Frumoase, a trebuit să fac față unei competiții cu o clasă întreagă de candidați și unde a trebuit să execut o lucrare ca să fiu primit. Cred că acesta este un răspuns pentru ceea ce cereți. Acolo nu ești admis dacă nu demonstrezi competență artistică.

Dar domnul Higginbotham, avocatul apărării, o ia de la început, cu răbdarea și imbecilitatea, subliniază Steichen, specifice gu-ver-nan-ți-lor, Duchamp bate de trei ori.

Cu ce vă ocupați acum?
În momentul de față pregătesc o expoziție cu sculpturile mele.
Cu sculpturile dumneavoastră?
Da, cu sculpturile mele.
În acest oraș?
Da, domnule, în acest oraș.
Ce fel de sculptură faceți?
Orice fel de sculptură.
Când spuneți „orice fel“, vă referiți și la figuri umane?

Râsete și aplauze în Impasse Ronsin, Polaire urlă scurt, Steichen continuă:

Da, domnule!
Dumneavoastră faceți și pictură?
Da, fac și pictură.
Pictura este profesia dumneavoastră?
Nu, domnule, sculptura este profesia mea.
Ați realizat vreodată o sculptură de genul celei reprezentate de Exponatul 1?
Ei bine, toate sculpturile sunt diferite.

— Atâta-i și trebuia, șuieră Brâncuși către Duchamp.

V-am întrebat dacă ați realizat vreodată o sculptură ca Exponatul 1?
Poate nu am simțit dorința să o fac.
Nu asta v-am întrebat!

Steichen flutură din nou șervețelul alb al judecătorului Waite:

Răspundeți la întrebare! Ați făcut ceva de genul acestui exponat?
Nu.

Și Steichen reia poziția lui Higginbotham:

În toți cei 30 de ani de sculptură???
În toți acești ani nu am făcut ceva de acest fel.
Bazat pe anii de experiență și de pregătire, în diferite școli și galerii, considerați că acest obiect este o operă de artă?
Cu siguranță, da!
Dacă spuneți că o considerați operă de artă, sunteți bun să ne și explicați de ce?
Ei bine, pentru că îmi trezește un sens al frumosului (aplauze Marthe), îmi dă un sentiment de plăcere (urlet Polaire), e făcută de un sculptor, deci are pentru mine mai multe aspecte de artă (bătăi în tobă Duchamp), dar cel mai important este faptul că reprezintă un obiect frumos. Pentru mine este o operă de artă! (urlete Puiu și Polaire)

Polaire și Puiu au intrat în joc din pricina felului în care Steichen înțelege să dea mai mult dramatism interpretării,

prelungind mult ultima silabă a fiecărui răspuns.
— Higginbotham continuă:

Deci dacă avem o alamă bine lustruită, curbată mai mult sau mai puțin simetric și în cercuri armonioase, înseamnă că avem o operă de artă?
Ar putea să devină o operă de artă!
Indiferent dacă e făcută de un sculptor sau de un mecanic?
Un mecanic nu poate reda frumusețea! (râsete și aplauze)
Deci încercați să spuneți că, dacă ar fi vrut, un mecanic de primă mână, cu unelte de polizare și lustruire, n-ar fi reușit să o polizeze până la strălucirea Exponatului 1?
Ar putea să o polizeze, dar nu ar putea să creeze un astfel de obiect. Despre asta e toată discuția de fapt! Nu ar putea realiza aceste linii particulare ce îi dau o frumusețe individuală obiectului. Și aceasta este diferența între un mecanic și un artist. Mecanicul nu poate crea ca un artist (tobe Duchamp).

Intervenție, prin șervețel, a judecătorului Waite:

Dar dacă el reușește să creeze, atunci din mecanic se transformă în artist?
Da, aveți dreptate, atunci devine un artist!

Revine Higginbotham:

Spuneați că îl știți pe domnul Brâncuși de mulți ani.
De aproximativ 15.
Spuneați că e cunoscut ca un mare artist?

E cunoscut ca un mare artist! (tobe Duchamp)
E cunoscut ca un mare artist sau ca un mare sculptor?

Râsete nebune în Impasse Ronsin. Steichen continuă neabătut:

Eu folosesc ambele titluri. Ele sunt sinonime pentru mine. Un mare artist poate fi un mare sculptor și un mare sculptor este un mare artist.
Ați văzut mai multe lucrări ale sale?
Am văzut, probabil, 20-30 de lucrări.
Sunt similare cu exponatul de aici? (din nou râsete și tobă)
Nu, nu sunt similare, sunt diferite.
În ce fel sunt diferite?
Păi, sunt creații individuale, fiecare operă e diferită.
Ce reprezintă acele lucrări pe care le-ați văzut?
Unele reprezintă păsări, altele – forme umane, nuduri, forme și studii anatomice.
Deci el face sculpturi și după forme umane?
Desigur!
Când spuneți că unele reprezintă păsări, aveți în vedere și Exponatul 1?
Pentru mine e totuna ce reprezintă o operă de artă.
Deci până la urmă această piesă de sculptură despre care vorbim, în conformitate cu gusturile estetice, nu contează ce reprezintă?
Deloc.
Spuneți că o oarecare piatră, marmură, luată de sculptor și cioplită, atâta timp cât cioplirea e făcută de un sculptor, o considerați operă de artă?

O piatră sau o marmură, la care intervine mâna unui om, dacă e vorba de un artist, poate deveni o operă de artăăăăăă (uuuuuuu Polaire și Puiu).

Brâncuși se ridică, fără să întrerupă reprezentația, aduce șampania, umple în liniște paharele, iar cu prilejul scurtei pauze pe care o ia ca să-și golească paharul Steichen îl introduce pe Speiser, al doilea avocat al acuzării:

Domnule Epstein, vă întreb dacă sunteți familiar cu lucrările domnului Brâncuși.
Da.
Am în mână publicația *The Arts*, din 22 iulie 1923, vă întreb dacă ați văzut vreo fotografie cu lucrările lui Brâncuși, înregistrate ca opere de artă, undeva la paginile 18-29?
Da, am văzut una, la pagina 18.
Domnul Lane sugerează că dumneavoastră ați putea lămuri Onorata Curte explicând de ce dumneavoastră credeți că acest obiect, Exponatul 1, e o pasăre.
Desigur, aș începe cu titlul dat de artist, dacă artistul îl numește pasăre, îl iau în serios, dacă am orice urmă de respect față de artist. Primul meu efort este să încerc să văd dacă e pasăre, iar această piesă particulară de sculptură are elementele unei păsări. Anumite elemente.

Avocatul Higginbotham este pus în funcțiune:

Ce elemente?
Dacă priviți sculptura din profil, veți vedea că se observă pieptul unei păsări. În special din acea poziție.

Orice piept de pasăre e mai mult sau mai puțin rotund?
Da.
Orice suprafețe curbate în bronz pot reprezenta o pasăre?
Asta nu pot spune.

Revine în scenă șervețelul Waite, în timp ce Steichen, ca în transă, își modifică cu ușurință și seriozitate vocea:

Nu vi se pare că seamănă mai mult cu chila unei bărci?

Epstein privește foarte atent și, înclinându-și capul, răspunde:

Doar dacă ar sta culcat (aplauze și bătăi în tobă).
Și seamănă puțin și cu o semilună?
Da (aplauze și bătăi în tobă).

Dragii mei, acum revine neobosit Higginbotham, avocatul apărării:

Dacă domnul Brâncuși ar fi intitulat-o pește, ați fi spus și dumneavoastră că e pește?
Dacă el ar intitula-o pește, i-aș spune și eu tot așa (aplauze și bătăi în tobă).
Dacă ar intitula-o tigru, v-ați răzgândi și i-ați spune tigru? (râsete)
Nu.
În cei 30 de ani de experiență, ați întâlnit mulți artiști și sculptori?
Da, domnule (tobă).

Ați văzut operele lor?
Da, domnule (tobă).
Face vreunul ceva de acest gen?
Sunt artiști care au o apropiere de acest gen, dar nu exact ca Brâncuși, în arta contemporană este doar el în acest gen.
Deci în realitate el e singurul sculptor care a abordat acest fel particular de artă?
Nu. El are legături cu sculptura antică, aș putea spune cu cea egipteană. Nu e singur. E legat de sculptura antică. Cum e cea din Egiptul timpuriu, de acum trei mii de ani. Dacă îmi permiteți, voi aduce în sala de judecată o sculptură antică pe care se întâmplă să o am la mine, ca să ilustrez ceea ce spun.

Steichen se retrage în aplauze după draperia ce ascunde bucătăria improvizată a lui Brâncuși și se întoarce de acolo cu un ibric de cafea în mână. De data asta Marthe e cea care umple paharele, iar ceilalți doi aplaudă. Duchamp bate din tobă, gramofonul susține distracția. Steichen, cu un fular roșu la gât, ce le amintește vag de Modi, vine în pas de dans, făcând plecăciuni și reverențe atât în fața publicului, cât și înaintea ibricului vechi. Apoi, reluând vocea spartă a lui Higginbotham, își continuă numărul:

Ce reprezintă această piesă?
Acesta este un șoim! (râsete, huiduieli, tobe)
Îl arătați, vă rog, Curții, ca să vă ilustrați răspunsul?
Acesta este un șoim egiptean, vechi de trei mii de ani! (aplauze, reverențe)

Șervețelul Waite intervine prompt:

Puteți vedea în forma sa asocieri care să te facă să spui că e un șoim?
Poate un ornitolog nu vede. Eu însă văd dinamica unei păsări. Dar pene nu sunt și picioare nu sunt.
Nu are picioare și aripi, dar dumneavoastră totuși considerați că e un șoim?
Da.

Steichen se închină spre public, culege laudele, se bucură și anunță cu o solemnitate aparte că nu își permite să-l imite pe martorul Steichen, pentru că ar presupune o lipsă de modestie. Duchamp și Brâncuși insistă. Steichen refuză. Brâncuși toarnă șampanie și îl șantajează pe Steichen, dacă vrea să bea, trebuie să devină însetat, publicul cere cel puțin o mostră din interogatoriul martorului Steichen și până la urmă, jucând pe nemulțumitul, Steichen se întoarce în mijlocul atelierului:

— Onorată asistență, deși redarea interogatoriului martorului Steichen reprezintă o aroganță, voi insera doar o mică mostră, menită să sublinieze aberantul proces și ridicolul la care martorii acuzării s-au expus de bunăvoie și nesiliți de nimeni, spune el în timp ce Duchamp îl acompaniază cu toba. Urmează deci un extrem de scurt dialog între venerabilul judecător Waite și subsemnatul martor:

Cum numiți acest obiect?
La fel cum îl numește sculptorul: o pasăre.
Ce vă face să-i spuneți pasăre, după părerea dumneavoastră arată ca o pasăre?

Nu arată ca o pasăre, dar simt că este o pasăre! Și așa a caracterizat-o artistul!

Pentru faptul că el a caracterizat-o așa, se transformă în pasăre pentru dumneavoastră?

Da, domnule judecător!

Dacă ați vedea-o pe stradă, nu v-ați gândi niciodată că e o pasăre, nu-i așa?

… (liniște, aplauze, râsete)

Dacă ați vedea-o în pădure, ați împușca-o?

Nu, domnule judecător.

— Dacă e pasăre, împușc-o! strigă Duchamp, ținându-și ritmul cu toba. Dacă e pasăre, împușc-o!

Brâncuși intervine, după noua ieșire din scenă a actorului:

— Păi, și martorii apărării, chiar ai de gând să-i sari?

— Pe proștii ăia? Desigur! De ce să-i pomenim?

— Ca să-i ridiculizăm, intervine Marthe.

— Eh, spune Steichen, e clar că nu vreți să lăsați un om flămând să se așeze la masă cu voi. Fie! Voi reprezenta o scenă de prostie, pregătiți huiduielile, ouăle și roșiile stricate. Pentru că în acest moment avocatul acuzării, Speiser, îl interoghează pe autoproclamatul sculptor Aitken, deținător al unui certificat de atestare a condiției sale de artist:

Acum, domnule Aitken, puteți să lămuriți de ce acest exponat nu e o lucrare de artă?

Înainte de orice, pot spune că nu e frumoasă.

În altă ordine de idei, nu vă transmite emoții estetice?

Chiar nu.

Să înțelegem că vă limitați răspunsul la simpla observație că vă preocupă faptul că nu vi se stârnesc reacții emoționale estetice?
Ei bine, pentru mine nu e o lucrare de artă.
Este singura explicație a poziției dumneavoastră?
Pentru mine nu e o operă de artă.

— Bis, bis! strigă Brâncuși în timp ce Steichen a dispărut după draperie, întorcându-se cu o pălărie a Marthei pe creștet.

Face o reverență adâncă în stânga, una în dreapta și declamă:

— Onorată asistență, ridicați-vă, domnii judecători aduc verdictul! Avocații apărării și acuzării sunt rugați să rămână în picioare, spune Steichen și scoate din sân o hârtie, pentru a lua cunoștință de verdictul curții. Citește excelența sa, judecătorul Waite:

Obiectul discutat are doar scopuri ornamentale, e folosit ca orice altă piesă de sculptură a vechilor maeștri. Obiectul este frumos și simetric în formele sale și, chiar dacă pot exista unele dificultăți în asocierea sa cu o pasăre, nu este mai puțin plăcut pentru a-l privi și aprecia din punct de vedere ornamental, iar acum, că avem dovezile că este produsul original al unui sculptor profesionist și că, de fapt, este o sculptură și o operă de artă în conformitate cu declarațiile persoanelor mai sus menționate, susținem protestul și decidem că are dreptul la intrarea în țară fără a se supune taxelor vamale.

Aplauze, aplauze nesfârșite și râsete! Expunerea, confirmă Duchamp, a fost extraordinară, Steichen a redat cu o precizie matematică dialogul. Duchamp crede că în scris ar lipsi cel mult o virgulă! În rest se încrede total în memoria uriașă a prietenului lor! Distracția începe, Steichen e răsplătit.

1. Interogatoriile redate sunt autentice și au fost preluate din *The Art Newspaper*, nr. 63, octombrie 1996, și *Legal Affairs*, septembrie-octombrie 2002.

Ciocârliile cântă doar în mai și în rai. Când stai în soarele amiezii tolănit aproape de un lan de grâu, sar ciocârliile ca niște artificii spre cer și numai ce le vezi într-o străfulgerare luminoasă și-ți încarcă urechea de geometrii. Dar sunt prea iuți să stai și să le vezi cum trebuie, doar pieptul lor auriu în soare, ca o săgeată, ca un mic foc alungit, atâta vezi, pata aia luminoasă țâșnind cu forța unui vulcan și gingășia unui ghiocel, direct în mijlocul cerului. Asta e imaginea vie, nu moartă. Mișcarea. Lumea se orânduiește în mișcare și el știe, pentru că vede și simte.

Într-una din zile a auzit afară bătăi ritmice ca de toacă. Brâncuși a recunoscut semnalul lui Ezra Pound și, cu mâinile pline de ghips, uimit că Ezra așteaptă să-i deschidă el, s-a dus spre ușă. Când a deschis, Ezra l-a salutat amuzat și oficial în același timp. N-a așteptat ca sculptorul să-l invite înăuntru, s-a dus în mijlocul încăperii și nu a aruncat nici o privire în spate. Brâncuși s-a uitat scurt spre celălalt scriitor care rămăsese în prag și, fără să zâmbească, i-a făcut semn să intre. James Joyce și Constantin Brâncuși se mai întâlniseră prin cafenele, se salutau, dar nu se poate spune că erau amici. Oricum, după atâția ani prin Paris, Joyce îi trecea acum pragul pentru prima dată, în ciuda răsunătoarelor chefuri pe care sculptorul le dăduse decenii la rând în atelierele sale. Și nu erau deloc puțini sau necunoscuți artiștii și scriitorii care băuseră și mâncaseră la masa rotundă din stânga încăperii.

Ezra s-a așezat pe unul din butucii sculptați aflați în jurul mesei, iar Joyce i-a urmat exemplul. Brâncuși a adus un vin, deși înțelegea că cei doi nu veniseră acolo să bea și să mănânce. Așa că, fără alte introduceri, s-a așezat față în față cu ei și, cu o deschidere amplă a brațului, expirând cu zgomot aerul în barbă și privindu-i pe sub sprâncene, i-a invitat să vorbească. Ezra, mijlocitor și purtător de cuvânt al irlandezului, i-a prezentat destul de încâlcit doleanța lor, vorbind mai mult cu masa decât cu artistul. Nu era ușor să-i propună lui Brâncuși un proiect refuzat de Picasso, fiindcă, dacă românului îi lipsea vreo

calitate, aceea era modestia. Deși nu s-ar putea numi lipsă de modestie, ci mai degrabă o autoapreciere echilibrată, care nu îl lăsa să fie a doua opțiune în vreo chestiune artistică.

Cu toate astea, sau poate pentru precauția lui Joyce, care ținuse să sublinieze că pentru el Brâncuși a fost prima opțiune, și nu Picasso, cum a cerut editura, sculptorul a acceptat și i-a făcut câteva schițe de portret printre farfuriile pe care a început să le aducă pe masă ca să improvizeze o gustare.

Atelierul a acționat asupra lui Joyce cu aceeași albă tărie cu care afecta orice nou-sosit. Albul anula distanțele și apropierile, iar când ceva a început să se miște în dosul *Coloanei nesfârșite*, scriitorul a crezut că ochii lui bolnavi îi joacă feste. Dar nu erau feste, erau Polaire și Puiu. Cei doi câini albi ca două fantome integrate perfect în relief, la fel de vii ca pasărea strălucitoare și aurie ce reflecta soarele în mijlocul atelierului, de pe un stativ care, la voința sculptorului, începea să se învârtă. Joyce putea analiza acum marea creație a lui Brâncuși. Opera era aproape în întregime creată, însă în ultima vreme, chiar dacă sculptorul mai găsea timp și inspirație pentru sculpturi de mici dimensiuni, mintea îi era preocupată de lucrările monumentale. Într-o parte, dincolo de cele câteva modele de *Coloană*, stătea prototipul *Cocoșului galic* pe care îl visa imens, iar după ce văzuse cu ochii lui *Coloana* în grădina lui Steichen, Brâncuși își dorea să o vadă mult mai mare. E adevărat că i se propusese deja în Franța ridicarea unei *Păsări în văzduh* uriașe. Dar, după ce s-a gândit bine, Brâncuși a spus nu. Zborul trebuia să rămână strălucitor și această convingere l-a determinat să refuze.

Ezra povestea despre cum va schimba el muzica sau despre sensul livrescului în poezie. Dar de fapt își omora timpul. Era

curios să vadă cum îi va surprinde Brâncuși, dar, când, la foarte scurt timp, le-a arătat portretele, Joyce a exclamat uimit:

— Dar nu e deloc modern!

— E modern, a răspuns românul cu încăpățânare.

— Dar nu e abstract, a continuat irlandezul contrariat.

Brâncuși a pufnit:

— Păi, cine ți-a spus dumitale că eu sunt un artist abstract?

Și, pentru că nu-și lua ochii de la prozator, acesta s-a văzut silit să spună că portretele sunt exact ce îi trebuie (și ce îi place), dar că decizia e a editurii, iar editura desigur că nu a fost de acord, dar nici nu a renunțat. A doua zi, editorii Harry și Caresse Crosby i-au bătut românului la ușă și i-au cerut să-l portretizeze pe Joyce exact așa cum își dorește, cum îl are pe scriitor în minte, nu cum vor să-l vadă oamenii. Brâncuși a zis a doua oară bine. Nici nu avea prea mult de lucru, îi plăcuseră întotdeauna hotărârea lui Joyce și creșterea lui constantă ca artist. Așa că spre sfârșitul zilei Harry și Caresse țineau în mâini o spirală.

Și, dacă Joyce nu depășise până atunci granița dintre lumea de afară și lumea dinăuntru, adică nu trecuse prin ușa de pe Impasse Ronsin, din ziua aia avea să o facă destul de des. Uneori singur, alteori împreună cu soția și copiii. Iar Brâncuși îl va primi de fiecare dată.

Oricum, Brâncuși era deja la vârsta (și notorietatea) la care nu prea mai reușea să scape de vizitatori. Unii erau bine primiți, iar alții erau scoși afară. Însă erau și oaspeți pe care îi aștepta cu mare drag. Așa cum se întâmpla ori de câte ori venea tânărul evreu din Iași, Fundoianu. Sau Fondane, după varianta în franceză. Fiindcă aproape fiecare român ajuns la Paris își

franciza numele. Chiar și Brâncuși a fost sfătuit să facă la fel de către prietenul său vechi, Poiată. Însă el a avut șansa unui nume potrivit. Era destul să se evite diacriticele. Alții își schimbau câte un *u* final cu un *o* final. Orice Petrescu devenea un Petresco. Dar pentru tânărul moldovean a fost mai complicat. Nu putea deveni Fundoiano din Fundoianu, așa că a început să semneze Fondane.

Brâncuși îl aprecia nu doar pentru talent, ci și pentru un anumit soi de cumințenie, rar printre oameni. Ochii lui adânci și aprinși îi aminteau de Radiguet și Brâncuși era încântat să-l aibă în atelier. Așa că, dacă lui Joyce nu i-a refuzat un portret, cu atât mai puțin nu a vrut să-l refuze pe Fondane când i-a cerut câteva desene pentru un volum de poezie. Băiatul reușea să vadă modul în care se suprapun lumile, cea exterioară cu cea interioară, cea mondenă a metropolei cu cea a satelor bucovinene, iar lui Brâncuși i s-a părut că din acest punct de vedere ei doi simt lumea asemănător.

Avea un soi de duioșie pentru tinerii care veneau din țară. Și avusese întotdeauna. Nu mulți ucenici se puteau lăuda că au beneficiat de aceeași grijă de care au avut parte Milița Petrașcu sau Irina Codreanu, chiar dacă fetele au fost botezate cu nume de băieți, ca lui Brâncuși să-i vină mai ușor să le înjure. Nici Ilarie Voronca n-a trebuit să se roage prea mult de Brâncuși ca să primească desene pentru poezia lui. Ilarie îl distra pe sculptor. Chiar dacă se stabilise la Paris, unde publica și se implica în mișcări politice, devenind în scurt timp un francez cu acte în regulă, fiecare scrisoare a lui era în limba română, în timp ce Fondane îi scria și îi vorbea doar în franceză. De ce anume Voronca îi scria în română, trecând alături rândurile în franceză ale soției sale, Brâncuși nu a înțeles, dar s-a amuzat de

fiecare dată. Scriitorii sunt ca mine, zicea el, fiecare cu păsările lui.

Brâncuși avea un ritual propriu de a-și citi corespondența. Mai întâi trecea scrisorile printr-un filtru, iar după sortare citea prima dată ceea ce îi trimitea Duchamp, fiindcă de multe ori erau lucruri legate de expozițiile lui, de planuri și comenzi. Apoi îi citea pe tinerii români pe care îi cunoștea direct. Celelalte scrisori se adunau în teancuri și în unele dimineți, când frigul era pătrunzător, sculptorul își lua cafeaua în patul său de la etaj, ascuns după o draperie, și, cu picioarele pe pereți, citea mai întâi din cartea vreunui filosof. Apoi, înainte să coboare ca să se apuce de lucru, citea scrisorile adunate zile la rând.

Creșterea vânzărilor a dus la creșterea numărului de scrisori. Era de multe ori acrit când în cinci scrisori la rând, după elogii și plecăciuni, câte un necunoscut cerea bani. Însă și cei pe care îi îndrăgea aveau nevoie de bani și uneori cererile lor îl scoteau și mai mult din minți, fiindcă simțea câte o undă de profit la unul sau altul. Când citea pe plic numele tânărului Baltă, știa deja: stăpânul meu, tătucul meu, zeul meu și cererea clară, cât și unde, niciodată până când. Deși ținea la el, nu de puține ori îl înjura cu ceasurile. Mai ales când se întâmpla ca Baltă să treacă prin Paris fără măcar să-i dea de știre, semnalându-și prezența doar după vreo boroboață, ca să-i ceară ajutorul. Alții scriau din țară că vor să studieze, că vor să publice o carte genială pe care editurile nu o înțeleg, exact cum pe el, Marele Brâncuși, nu l-au și nu vrea el să, niște bani pentru, va fi o revelație a literaturii fiindcă. În alte scrisori erau de vină rinichii sau inima, chiria sau obligațiile, nevoia sau

foamea. Cert e că aceste scrisori erau tot mai multe și Brâncuși bănuia că așa vor fi și pe viitor.

După lecturarea scrisorilor, se dădea jos din pat, își încălța saboții care îl fereau de loviturile din atelier și, fără să se îmbrace mai frumos sau să-și încalțe ghetele bune, își lua câinii și pleca la poștă să trimită bani unora sau altora. Celor pe care nu îi cunoștea le satisfăcea doar arareori cererile. Prefera să le dea bani părintelui Chesarie, la biserică, sau epitropilor, să meargă ei să ajute familiile nevoiașe ale românilor din Paris.

Într-una din acele dimineți în care își citea corespondența, a simțit un cutremur puternic și lumea lui a început să se năruie. Brâncuși a înțepenit în pat. N-avea curajul să se miște, se gândea îngrozit că au pățit ceva lucrările.

Ce naiba, își spune și stă o clipă cu ochii ațintiți spre ferestrele mari și oblice, prin care se vedea cerul mohorât al orașului. Vremea ploioasă ținuse mai mult ca de obicei, iar frigul și cenușiul l-au țintuit în pat. Era tot mai des bolnav, mai ales primăvara. Uneori zăcea și câte o săptămână, două. Înainte de despărțirea de Marthe, primăverile erau mai blânde, dar acum s-au reîntors la cruzimea din tinerețe. În fine, nu era el omul care să suspine după femeile care apăreau și dispăreau. Au și ele partea lor de dreptate, iar el, oricât de mult le-ar iubi, s-a obișnuit cu singurătatea. Pentru el, austeritatea traiului era o condiție necesară. Și nu ceda niciodată tentației de a se muta într-o casă decentă cu o mare iubire. În toți anii în care își pregătise atelierul ca pe un exponat, se transformase în stăpânul de care această lume nu avea cum să se despartă. Brâncuși era acum tatăl tuturor păsărilor, prietenul crocodilului, bunicul pinguinilor, stăpânul Ledei, povățuitorul peștilor, vizionarul Coloanelor. Nu avea cum să iasă de aici.

Dar, după câteva clipe de înmărmurire, a sărit din pat și a fugit la balustrada lojei sale să vadă nenorocirea. Iar nenorocirea era cu totul neașteptată. Nu cutremurul năruise totul în jur, ci podeaua atelierului său care cedase. În mijlocul încăperii, unde cu câteva luni în urmă își dăduse Steichen reprezentația „Brâncuși *versus* Statele Unite ale Americii“, era o groapă uriașă. Nici o veste bună pe ziua de azi, și-a spus, dar apoi a adăugat: ba da, ba da, ba da! Lucrările sunt întregi.

Mutatul l-a epuizat, dar a avut noroc, a găsit un atelier tot în Impasse Ronsin, la numărul 11. Era mai mare și avea o curte mai luminoasă, bună de sădit legume. Și, după ce s-a instalat în noul loc, i-au scris Marcel Duchamp și Mary Reynolds să-l invite la Villefranche-sur-Mer, unde închiriaseră o vilă chiar pe malul mării. Vino în concediu, i-au scris. Și n-a ezitat. Era ruginit, abia ieșise din boală, mutatul îl obosise peste măsură, așa că invitația a venit la fix. A doua zi era în tren.

Vera Moore, pianista din Noua Zeelandă, pe care Brâncuși a cunoscut-o la concertul din Londra, își odihnește coatele depărtate pe spătarul comodei, îl privește, coborând pe jumătate genele umbrite de rimel, în timp ce Brâncuși se apropie de masă cu pași mici, ca un moșneag, dar nu de bătrânețe. Vine cu ochii țintă la suprafața aburindă a supei din castronul pe care îl cuprinde cu ambele mâini, ca preotul prescura, o supă cu tăiței, adevărată, ca în satul lui, și eleganta femeie se simte îndreptățită să-și amintească de câte ori i-a auzit pe alții vorbind de alura lui de țăran, de sculptor puternic ce singur își mută blocurile de marmură prin atelier, de român în cămașă de cânepă. Și de unde până unde s-a ajuns la ideea asta că simplitatea e apanajul țăranilor (sau nu) pe Vera nu o interesează. Simplitatea e mai degrabă, da, un brâu cu care se încing oamenii puternici și hotărâți, de oriunde ar veni, dar nu oricum ar înțelege ei lumea. Că un om nu poate visa să scoată esența dintr-un subiect îngrășat de trupul lui gros de carne sau piatră, câtă vreme urmărește cu atenție etichetele sociale și ultimele mode vestimentare ale Parisului. Nu are cum. Și dacă pentru altele sau alții asta înseamnă să fii necioplit, dacă altora li se pare minunat ca sculptorul, unic prin arta lui, să treacă în ochii lor, în brațele femeilor, ca un român în ie ce le trântește mâncarea direct pe piatra lângă care stă, dacă economia și dispensarea de orice gest inutil îl fac un rudimentar în ochii altor femei, pe Vera nu o interesează.

Pentru că el nu vrea să se explice prin cuvinte, ci prin mâini. Fie atunci când o atinge pe ea, fie atunci când atinge piatra. Brâncuși e sculptorul epocii sale, care a scos apă vie din piatră, nu ca un țăran, ci ca un artist. Pentru că un gospodar din satul lui, când își face propria coloană fără sfârșit ca stâlp la pridvor, o face ca să sprijine acoperișul, nu ca să creeze o operă de artă, fiindcă pentru gospodar estetica e o plusvaloare a utilității și atât, iar peștele este exact străfulgerarea din râul Jiului pe care e bine să o prinzi și să o prăjești, nu una împietrită în mișcare pe socluri suprapuse, scoase cu muncă și transpirație și daltă și șpiț din blocul compact. Dar ea știe că nu o să stea el să le explice asta celor din jur. E greu după ce și-au format o părere, gândită după cum face, nu după ce face, să le explice ea sau altcineva că e nu un domn, nu un țăran, ci un om care vede până unde și cât trebuie. Destul ca să știe cu exactitate că un gest inutil e un gest inutil, iar un gest reprimat – o tristețe. Fiindcă locul de naștere te umple, ce-i drept, de moșteniri, dar care doar trecute prin studiu și muncă pot să se transforme din stâlpi în *Madame LR*. Dar despre asta nu vorbește, nici măcar acum, cu ea, care își linge degetele de la supa lui, nu ăsta e gândul lui și nici al ei. Nu sunt lucruri cu care să-ți pierzi vremea în amiaza asta târzie.

Își aduce și lui un castron cu supă și se așază alături, dar nu mănâncă deodată. Brâncuși nu a fost niciodată un repezit, nu era nici atunci când lucra băiat de prăvălie și se învârtea ca o zvârlugă prin cârciumă. Că energia e una, dar repezeala e alta. Și Vera îi zâmbește din castronul cu supă și exact pentru asta se bucură și ea, că nu e un repezit, că pe toate le face cum trebuie. Și supa, și pasărea în văzduh, și dragostea. Însă e și greu de urnit, la fel de greu ca blocul de piatră, bărbatul ăsta genial, își

spune, în timp ce de pe salopeta lui Brâncuși pulberea de ghips se coboară ca o făină deasupra mesei improvizate.

Când merg sus, în loja lui, Brâncuși vrea multă lumină, să o vadă ca pe *Leda*, suprafețe mângâiate de raze, de el. O ține în brațe. Vrăjitoarea lui miroase a trandafiri și asta îl face să râdă. Când nu avea nici 15 ani, spăla la cârciuma lui Gheorghiu butoaiele de vin cu petale de trandafir. Era așa de mărunt, că ceilalți îl băgau cu totul în butoaie. Și acolo freca de zor cu peria piatra de vin, strălucitoare, și se amesteca atât de armonios mirosul vinului cu cel al trandafirului. Exact cum miroase Vera acum. Chiar dacă au băut o țuică, nu un vin. Vera îi zâmbește înapoi, fără să cunoască gândurile lui. Dar nici nu are nevoie de ele. E o femeie sigură pe ea și simte cum Brâncuși își topește nemulțumirile când își îngroapă fața în brațele ei.

Brâncuși are prima perioadă în care nu poate lucra, nu așa cum se întâmpla în trecut. Până la urmă, în toamna anului 1933 pleacă în concediu la vila lui Șaliapin, la insistențele Marinei, și încearcă să se desprindă de ploaia de gânduri care îl copleșește. Pe de o parte, e prins în dragostea cu Vera, pe de alta, e supărat că n-a putut merge în Spania, unde îl chemaseră Duchamp și Mary. N-a primit viză. Iar pentru el orice tip de respingere e un izvor de furie.

Și iubirea cu Vera trece însă, chiar dacă după mulți ani. Furtunos, cu un gând care îl va chinui multă vreme și care, când va încerca să-i dea de capăt, va însemna nu doar sfârșitul poveștii lor de dragoste, ci și convingerea că a fost trădat. Dacă, de-a lungul timpului, cu Marthe sau Eileen a păstrat o prietenie jucăușă, plină de recunoștință și dacă aventurile cu o Peggytza (sau Pegița, așa o alinta el) sau cu Florence Meyer nu vor

schimba prietenia dintre el și tinere, cu Vera totul va fi diferit. De acum relația lor se pietrifică și iubirea se transformă într-o distanță rece.

Femeile din jurul lui văd că e bulversat, stă singur, merge în plimbări lungi, e morocănos ori, mai bine spus, de-a dreptul nefericit. Marina îi scrie fără oprire, încercând să afle ce e cu el, dar el mormăie. Abătut, nemulțumit, înfuriat, mormăie fără sens, pune cap la cap povești, așa cum le are, și nu, totuși nu i se pare posibil. Așteaptă ziua în care se va naște băiatul și atunci gândurile lui vor putea fi clare. Cu toate astea, Vera îi spune: e al tău, însă Brâncuși se simte amăgit, înșelat. Îi trimite două vederi: o buturugă uscată ce a înverzit, destul de limpede de ce, dar și fântânile de la Versailles, o sugestie mai puțin clară.

Au existat timpuri între ei, dar și vorbe, promisiuni. Și, într-un fel sau altul, l-a înșelat, crede el. În septembrie, când află că Vera a născut, Brâncuși se limpezește. Fără să-l nege public, fără să-l recunoască. Totul e departe. Vrăjitoarea Vera, cu mirosul ei de trandafiri, l-a dat peste cap. Și jură să nu se mai implice niciodată. Dar la 59 de ani e cam devreme pentru astfel de promisiuni, chiar dacă el e hotărât.

Și, în timp ce gândurile lui sunt împrăștiate în o mie de direcții, iar inima îi bate ceva mai tare ca de obicei, Duchamp muncește pentru el. Cu un an înainte, în timp ce el era la vila lui Șaliapin, Duchamp a avut grijă, împreună cu Brummer, să-i organizeze cea mai importantă expoziție în America. De data asta nu doar lucrările. Duchamp a dus la New York atelierul din Impasse Ronsin. Totul a fost refăcut cu multă grijă. Și, la cererea lui Brâncuși, Duchamp l-a ținut la curent cu mersul lucrurilor, i-a trimis schița expoziției, cu amplasarea lucrărilor, l-a asigurat că pereții galeriei au fost zugrăviți în alb. Expoziția s-a deschis

cam în aceeași perioadă în care a plecat Vera și în care veștile de la ea l-au dat cu capul de pereți, Duchamp i-a scris că totul a ieșit cum trebuie. Foarte bine. Foarte rău.

După ce trece expoziția, are o nouă insulă de refugiu. Yeshwant Rao Holkar, maharajahul indian care cu câțiva ani în urmă a venit să-i cumpere păsările, își dorește un templu. Când venise, el era la începutul iubirii cu Vera, iar maharajahul voia un templu al dragostei. Tocmai cum trebuie, și-a spus Brâncuși, însă nu demult maharajahul și-a pierdut soția și acum vrea un templu al meditației. Brâncuși, rănit de Vera, spune și mai bine! Și, când cerul din atelier se întunecă, Brâncuși face din nou lumină și lucrează la schița templului. Treptat, templul seamănă din ce în ce mai mult cu cetatea din *Păsările* lui Aristofan. Destul de firesc, câtă vreme maharajahul dorește ca în centrul templului să aibă trei *Păsări în văzduh*: marmură albă, marmură neagră și aur.

Indiferent cum își ocupă timpul, indiferent cât de mult fuge de gânduri și chiar dacă prietenii înțeleg mai puțin ce îl chinuie, armata lui de prietene vede tot: Brâncuși e nefericit. Și fetele au grijă să nu-l lase prea multă vreme singur. Îi fac vizite, îl invită în concedii, îl scot la plimbare. Sunt toată ziua cu el și el, cu încetul, se liniștește.

„Cât de fericit sunt să realizez ceva acasă“, îi scrie Brâncuși Miliței Petrașcu. Totul a venit exact când trebuia, fiindcă, în ciuda entuziasmului, miracolul s-a produs și de data asta și, la sfârșitul anului 1934, Ștefan, fiul prietenului său Ion Georgescu-Gorjan, l-a căutat la Paris.

Propunerea de a face în sfârșit o lucrare monumentală, și nu oriunde, ci în România, și nu oriunde în România, ci tocmai la Târgu Jiu, l-a întinerit și l-a înzdrăvenit. Dar de data asta nu voia să riște nimic și nici nu se gândea la ceva de șapte metri, cum a făcut în grădina lui Steichen. Voia în sfârșit să dea drumul nu doar păsării în zbor, ci propriului său zbor. Acum era momentul să-și vadă realizat visul de a înălța o coloană de care să se sprijine cerul. Dar încă nu înțelegea cum. Voia să fie nesfârșită, dar și netrecătoare, iar cu anii înțelesese că lemnul îl poate trăda.

Brâncuși se adâncea ore întregi în gânduri și planuri. Ia te uită, și-a zis, o ocazie, nu ca până acum, cu propunerile respinse, cum s-a întâmplat cu fântâna lui Haret sau cu proiectul pentru Caragiale. Nu, de data asta era vorba de Liga femeilor din Gorj. Femeile, prietenele lui, cele care îl înțeleg mai bine. Și nu doar o ligă, își spune, ci una condusă de soția prim-ministrului. De data asta ar putea funcționa. Însă nu se grăbește să-i răspundă Miliței până nu își face un plan sigur. Iar când Ștefan a venit iar în vizită la el, l-a luat vijelios, l-a învârtit prin atelier, l-a zăpăcit cu un entuziasm ieșit din comun, fără ca

tânărul să priceapă ceva. De unde să-și imagineze Ștefan că pentru Brâncuși un inginer care lucrează tocmai la uzinele din Petroșani cu turnători profesioniști e un altfel de crocodil? Însă de data asta nu pentru Brâncuși, ci pentru lucrările lui, pentru copiii lui, pentru visul lui de a crea măcar o lucrare monumentală înainte de a se duce după Satie și după mama lui, după toți ceilalți prieteni porniți deja pe alte drumuri.

Și, după ce reușește să se elibereze prin tot felul de povești întâmplătoare de energia care îl sufocă, îi cere tânărului să ia loc, îl servește cu de toate, îi zâmbește cu încredere și la un moment dat, cu o voce foarte liniștită, de parcă uraganul de dinainte ar fi fost altcineva, începe să-i povestească despre lucrări, despre templul pe care îl va face în India, despre alte planuri măreațe. Uite aia așa e, uite aia astfel trebuie privită, ce sugerează, cum trebuie înțeleasă și o tot lungește cu explicațiile până ajunge la *Coloana nesfârșită*. Apoi tace o vreme, apoi iar îi spune ce e cu ea și iar tace și iar vorbește. Și brusc, cu multă convingere, îi vorbește despre măreție, despre sculptura monumentală și despre planul de a face așa ceva și iar tace. Dar nu îl mai privește pe Ștefan direct în ochi, ci doar cu coada ochiului, cu viclenie.

— Dar vezi tu, eu sunt sculptor, nu inginer. Nu îmi dau seama cum aș putea eu să ridic *Coloana* mea, cât mai mare să fie, dar fără soclu, fără postament. Uite așa, zice Brâncuși și ridică mâna pe verticală, să meargă direct din pământ până la cer. Și să reziste!

Și Brâncuși desfășoară pe masă schița *Coloanei*. Ștefan se uită, se gândește:

— Nu e imposibil, există o variantă, rezistentă și destul de accesibilă. Să fie înfiptă în pământ o țeavă de oțel, pentru

rezistență, iar modulele tale să fie introduse de sus în jos, să se îmbine la capete și să se susțină.

Brâncuși îi dă o foaie și un cărbune.

— Ia să văd!

Ștefan ia cărbunele și desenează modelul.

— Totul e, spune el, să fie calculată corect rădăcina. Cât anume se introduce în pământ și cât se cimentează.

Brâncuși ține o țigară în mâna dreaptă și cu stânga își netezește barba, care ascunde zâmbetul lui de victorie. În privirea lui piezișă e acum toată viclenia lumii.

— Și zi, mă Ștefăniță, dacă vin eu la Târgu Jiu să fac *Coloana* asta, te prinzi să fii tu inginerul meu?

Ștefan s-a prins. Și abia după plecarea lui, Brâncuși i-a scris Miliței „cât de fericit sunt să realizez ceva acasă!“, iar Milița, când a primit răspunsul, a anunțat-o pe doamna Arethia Tătărescu și s-au pornit discuțiile oficiale. Milița însă nu i-a spus că Liga femeilor din Gorj a vrut-o pe ea pentru acest proiect. Și până la urmă nici nu conta. Dar Brâncuși n-a uitat niciodată că a ajuns în visul lui de a face ceva monumental fiindcă doi oameni au pariat pe el, Ștefan și Milița.

Vecinii din Impasse Ronsin s-au mirat să-l audă pe sculptorul de 60 de ani fluierând și cântând cât e ziua de lungă. Duchamp, care a trecut într-o zi cu Roché pe la el, a rămas uimit de starea bună a prietenului său.

— Să vezi tu ce am să fac eu la mine acasă, era laitmotivul ultimelor întâlniri.

Și în următoarea vară a pornit spre România. Drumul până acolo l-a umplut de frământări. Maharajahul i-a aprobat planul pentru templu. Dar voia să mai vină o dată la Paris să pună cap

la cap toate detaliile. Iar lui Brâncuși i se amestecau proiectele în minte, *Coloana* și *Templul păsărilor* se băteau pentru primul gând. Femeile din Gorj l-au primit cum se cuvine, dar încă nu aveau habar de încăpățânarea lui, așa că cererea lor de a ridica la Târgu Jiu *Cocoșul galic* l-a înnebunit pe sculptor.

— Nu înțelegeți nimic, a strigat, *Cocoșul galic* e francez, eu aici o să pun *Coloana*! Nesfârșită ca jertfa eroilor! Nu voiați un monument al eroilor, ce mama naibii?

Doamna Tătărescu l-a liniștit. L-a scos din sală și l-a îndemnat să-și caute loc pentru *Coloană,* după ce propunerea lor de a pune *Coloana* în centrul orașului l-a înfuriat atât de tare, încât sărmanele gorjence se așteptau să-și scoată ghetele ca să le bată cu ele peste mâini. Brâncuși a ieșit vijelios din sala de ședințe a primăriei, unde a avut loc întâlnirea cu femeile din Ligă, dar după trei pași s-a oprit și s-a întors. A deschis ușa, înfiorându-le pe doamne, care abia își reveniseră din spaimă, și a strigat:

— Vom face totul cum spun eu, să vă intre bine în cap!

Și, ieșind a doua oară din primărie, s-a dus întins până la târgul de vite, din marginea orașului. Apoi i-a trimis vorbă doamnei Tătărescu și a informat-o că a găsit locul. A doua zi s-a întors pe dealul Obreja, la târgul de vite. S-a plimbat. S-a uitat. A așteptat. A treia zi la fel. S-a dus să vadă același loc. Tot așa zile la rând. Se învârtea în mijlocul dealului, dând din mâini, apropiindu-se și depărtându-se. Oamenii care aveau treabă pe acolo au început să creadă că e un nebun. Însă după o săptămână, spre seară, când ultimele raze de soare scăldau întinderea, a zâmbit. Și-a amintit de Quinn, care i se plânsese că vrea să-i vândă și aerul dintre lucrări.

— Dar aerul e esențial, a vorbit de unul singur Brâncuși. E foarte important, mai ales aerul dintre… dintre… ăăă, dintre… o lucrare și alta!

N-a așteptat să treacă ziua, s-a întors milităreşte pe călcâie și a luat-o în viteză spre centrul orașului. A cotit pe străzi fără să vadă nimic, trecea valvârtej pe lângă copacii tineri de pe alei, ridicând praful în urma lui. Deja se întuneca, dar el mergea neabătut, dând din mâini, zâmbind, frânând brusc și demarând în forță. În capul lui, imaginile se perindau mai rău decât în ziua în care era să se înece în apele de la Saint-Raphaël. Totul se aranja ca într-un film, cadru după cadru, în timp ce străzi după străzi se topeau sub pașii lui aproape alergați. A ajuns la reședința doamnei Tătărescu și a sunat din clopoțelul atârnat la poartă. Cu disperare. Trăgea de ața clopoțelului fără oprire, fără să se gândească la nimic altceva decât la importanța aerului dintre lucrări. Când a deschis o menajeră tânără și frumoasă, Brâncuși, orbit de propriile planuri, i-a spus:

— Băiete, trebuie să vorbesc urgent cu doamna prim-ministru!

Fata l-a invitat să intre, dar el a rămas în ușă. Gesticula, înclina capul cu hotărâre, mormăia câte un da, câte doi-trei da, își trecea mâinile prin păr, se trăgea de barbă. Doamna Tătărescu s-a apropiat speriată, nu pricepea ce s-a întâmplat, însă, fără să o salute măcar, Brâncuși, cu ochii scânteind febril în întuneric, i-a spus:

— Doamnă, voi face și o poartă! E musai! Dar trebuie să mutați niște case de acolo. Doar biserica să rămână. Doar biserica!

Și s-a răsucit iar pe călcâie. Arethia se uita în urma lui ca lovită de trăsnet. Să mut niște case, își repeta în minte, să facem

și o poartă. Brâncuși a dispărut în noapte, iar ea a stat o vreme în poarta ei, gândindu-se cu groază la poarta lui. Soțul ei va înnebuni, și-a mai spus femeia înainte să intre în casă, cu gândul deja fericit la un ansamblu, nu doar la un monument. Și o poartă, desigur. O poartă.

Brâncuși s-a dus direct la Ștefan să-i spună că totul e hotărât, că se pot apuca de treabă. Dar, până a dat Brâncuși de capăt măsurătorilor pentru module, a mai trecut o lună în care tot județul Gorj a ajuns să moară de frica sculptorului. Proiectul a scos din el tot ce putea fi mai dificil. Era stresat, voia foarte mult să facă *Coloana*. Și *Poarta*. Dar trebuia să se întoarcă la Paris, iar aici nu era Duchamp care să-l asigure că va supraveghea totul cu ochii lui.

În fine, Ștefan era un băiat de încredere, așa că Brâncuși i-a pus lui în spate toată partea tehnică și a plecat. Însă pentru doamna Tătărescu și pentru Ștefan Georgescu-Gorjan a urmat un an greu. Brâncuși îi teroriza cu indicațiile și cu cerințele și cu spaima că în lipsa lui lucrurile nu vor funcționa exact cum își dorește el.

Stătea zile întregi într-o stare de încordare și nemulțumire. Se agita prin atelier. Oare e bine să lase totul pe ei, oare Ștefan se descurcă? De ce nu e încă în pământ stâlpul de oțel? Ce se întâmplă? Lună după lună, anotimp după anotimp, Brâncuși agonizează. Vrea să vadă totul gata. Doarme rău, mănâncă cu gândurile risipite, aproape că nu mai ține socoteala expozițiilor de artă unde este reprezentat sau unde i se solicită lucrări. Visul lui dospește în România, dar el nu vede. Ștefan suportă toată această nesiguranță ce se revarsă în avalanșe prin scrisori și face tot ce poate să-l liniștească. Îi trimite poze cu modulele, îl asigură că sunt în grafic. Muncitorii sunt și ei înnebuniți. Nu

mai există duminici, nu mai pot chiuli de la serviciu. Doamna Tătărescu s-a dovedit a fi la fel de rezistentă ca nesfârșita *Coloană*. Ține în mână toate lucrările, face presiune în guvern prin soțul ei, mută munții în primăria din Târgu Jiu, toate până în toamna anului 1937, când Brâncuși revine și, fără preambuluri, după ce-și descarcă bagajele, o apucă pe străzile orașului, aproape alergând, dând din brațe ca un pescar bătrân din vâsle pe timp de furtună și nu se oprește până nu ajunge iar la ușa doamnei Tătărescu, unde se agață de ața clopoțelului până când o servitoare îi deschide. Aproape o răstoarnă pe femeie, fără să aștepte să fie invitat în casă, dă buzna, la ora cafelei, în sufragerie și o anunță pe stăpâna casei:

— Doamnă, voi face și o masă. Altfel nu se poate! Vorbim totuși de o jertfă!

Și doamna stă la masa ei cu fruntea încinsă în palme și se gândește la masa lui și altfel nu se poate. Soțul meu va înnebuni, își spune, dar totuși, chiar așa, e nevoie și de o *Masă*. Și ansamblul i se conturează în minte exact așa cum va fi: genial. „Habar nu aveți ce vă las eu aici“, le-a spus femeilor din Ligă, iar ea e de acord. E întru totul de acord. Se ridică de pe scaun, își face curaj și își anunță soțul: trebuie și o masă, altfel nu.

Masă pentru pomenire, pentru jertfă și poartă spre lumea cealaltă, spre cea în care doar frumusețea respiră și cerul întins ca un cort deasupra oamenilor și cât mai mulți pași, pași atenți, duși spre biserică și de la biserică spre scară. Spre urcuș. Spre cer. Deschide ochii și vezi că drumul jertfei urcă și doar delăsarea coboară ca un aluat uitat prea multă vreme la dospit.

Închide ochii și vezi înăuntrul tău drumul pe care-l parcurgi, simte proporția interioară, că acolo se ascunde adevărul: drumul urcat, niciodată prea drept, niciodată prea scurt. Ne trebuie și o masă, prima să fie, cea dintâi. Cina. Proporția. Distanța.

S-a întors la Paris doar cât să se pregătească pentru călătoria în India. În zilele de dinaintea îmbarcării s-a simțit rău. Își dorea foarte mult să ridice *Templul meditației*, însă ceva nu se lega. Pe de o parte, își dădea seama că ar trebui să stea și să revină în India mai mult decât ar putea lipsi din Paris, pe de alta, simțise o schimbare în corespondența cu maharajahul. Deși inițial, când Brâncuși l-a anunțat că schimbă planul templului, că nu va mai fi rectangular, ci sferic, indianul a părut de acord.

S-a îmbarcat din Veneția pe 18 decembrie. Drumul pe apă e mai lung decât cel până în America. Dar, după toată epuizarea din ultima vreme, îi prinde foarte bine legănatul apei. Dimineața se îmbracă cu haine groase și iese pe puntea vaporului. Vede răsărituri scăldate în culori. E ros de îndoială.

Sănătatea îi e șubrezită de o grămadă de ani. Va reuși să-și ducă planurile la bun sfârșit? La Paris, situația de la atelier e tot mai nesigură. Proprietarul îl amenință cu evacuarea, nu îi mai ajunge scumpirea chiriei. Vrea să dărâme atelierele. Acum probabil și Brâncuși se întreabă de ce nu a încercat să-și facă un loc al lui. Și-a cumpărat cu 10 ani în urmă o bucată de pământ, dar n-a mai făcut nimic cu ea. A trecut de 60 de ani și încă nu știe unde va muri, când. Mai are atât de multe de făcut. Nu doar templul, dar vrea să vadă *Coloana* de la Târgu Jiu și ar vrea să mai ridice una uriașă în America, să ridice în Franța *Cocoșul*, dar Franța nu pare preocupată de dorințele lui, de operele lui. Franța a rămas rece cu el. Și cumva e de înțeles. E discutabil cât

de mult trăiește el în Franța. Atelierul lui poate fi declarat la fel de bine pământ românesc. A organizat spațiul de acolo pe mici orbite care să-i amintească de rădăcinile lui, iar acum, odată cu vârsta, iese tot mai rar. Roché și Duchamp i-au spus nu demult că ar trebui să ceară cetățenie franceză, dar sunt mai bine de 30 de ani de când trăiește la Paris și s-a descurcat cu pașaportul românesc. Și totuși, prietenii nu îl înțeleg. De ce ezită? Chiar așa, n-ar putea răspunde nici el. De ce ezită? Nu ar fi o trădare a rădăcinilor lui, fiindcă în artă nu există străini, dar, pe de altă parte, rădăcinile lui sunt foarte mici. E un copac uriaș pe rădăcini scurte. Și într-o zi va cădea, la o furtună puternică se va frânge. Încotro să se îndrepte? Ce ar trebui să facă? Atelierul, știe foarte bine, a devenit un obiect artistic de sine stătător. E un spațiu în care aerul costă. Și știe, își dă seama că după moartea lui atelierul va fi distrus de proprietar. E un gând care îl umple de neliniște, îl face tot mai irascibil. Nu rău, nu mizantrop. E de acum un bătrân care înțelege că aleargă contracronometru. Timpul lui a devenit scurt și această convingere îl schimbă, are din ce în ce mai puțină răbdare cu ceilalți. Cu inepții, cu poveștile inutile, cu glumele proaste. Cu prietenii e diferit, sunt parte din timpul lui, dar începe să evite contactele cu persoanele noi. Timpul merge deodată cu el și totuși împotriva lui, iar lucrările sunt unele risipite prin lume, unele închise în atelierul care se clatină din temelii.

Urmărește posomorât răsăritul și își spune că nu e așa, că încă are timp să le pună pe toate în ordine, să le rotunjească. Coboară în cabină și se uită iar și iar peste schițele templului. Calculează. Vede. Dar ușor, ca un frig care îl apucă de la glezne, grijile se întorc și îl pătrund. Ei, lasă, își face el curaj, acum sunt

în drum spre India, spre patria lui Milarepa. A vrut toată viața să vadă India. E timpul să le ia pe toate în ordine. Acum India.

Și începe să lucreze. E singurul mod în care poate scăpa de griji. Și nu doar de griji. Scapă de el. Când lucrează, dispare, nu mai există el cu grijile lui, există doar lucrurile care îi ies din mâini. Nici nu se poate face artă altfel, și-a spus întotdeauna. Prietenii lui scriitori susțineau că în scris e invers, te adâncești tot mai mult în tine, sapi unde nici nu crezi că e pământ. Altfel n-ai cum. Însă sculptura e altceva. Cu cât te adâncești mai mult, cu atât mai tare uiți de tine. E o formă de rugăciune. O putere de a-ți anula propriul eu, cel care te roade, te macină, te umple de frici. Și câtă vreme e în stare să lucreze, Brâncuși se consideră privilegiat. El crede cu toată puterea că abia atunci când se dă pe el deoparte se poate conecta la tot ceea ce contează. Golirea de sinele său încărcat e necesară ca să poată crea.

Însă seara urcă din nou pe punte. O vreme, valurile îl țin liniștit. Cât de frumoasă e lumea. Iar marea văzută de jur împrejur lasă ușor să se observe, abia bănuit, sfera pământului. Își amintește de lucrarea lui *Începutul*. Lucrările sunt copiii lui, sunt tot ce va rămâne după el în lume. Și își amintește de Vera. De băiatul ei. Brâncuși mijește ochii și privirile i se duc spre nicăieri. Cine este băiatul Verei? E și el un copil al lui Brâncuși? Un accident pe care el nu vrea să-l accepte? Vera l-a trădat. El știe asta foarte bine. Au simțit-o și alții. Dar ceilalți n-au simțit prin ce anume. Să nu fie băiatul lui? Să nu fi vrut el copii, iar Vera să-l fi nesocotit? S-a întâmplat fără ca nici măcar ea să nu caute acest lucru? Brâncuși nu a vorbit niciodată despre femeile din viața lui. În Hobița așa a fost învățat, că e rușine să vorbească despre asta. Și din tinerețe a disprețuit orice bărbat

care făcea caz de relațiile lui în public. Când ajungi intim cu o femeie e o apropiere la care nu poți să-i faci părtași pe ceilalți. Așa că nici prietenele lui, nici prietenii n-au reușit să afle care anume a fost trădarea Verei. Atât de dureroasă, încât Brâncuși a construit atâtea ziduri între ei.

Căzut în capcana grijilor și a timpului tot mai scurt, ajunge la Bombay cu câteva kilograme mai slab. Prinde noaptea dintre ani acolo, iar pe 1 ianuarie ajunge la Indore, pregătit să creeze unul dintre cele mai ambițioase proiecte ale sale. Încă nu înțelege mare lucru din India. În Bombay, totul a fost o aglomerare de oameni și culori. De caste. Și castele de jos l-au umplut de tristețe din prima clipă. Ceva nu merge bine aici, își spune. Ceva nu funcționează cum trebuie pe pământ, se gândește.

Însă în Indore vin alte motive de tristețe, îl vede pe maharajah doar scurt, într-o întrevedere oficială și destul de rece, apoi este instalat într-unul din palatele indianului. Arhitectul german Eckart Muthesius, care lucrează la rândul său pentru maharajah, se ocupă de el. Îl invită la plimbări lungi și îi arată împrejurimile.

Brâncuși n-are de ales. Furia nu i-ar folosi la nimic. A venit până aici, e mai bine să vadă tot ce poate, însă începe să bănuiască ori doar să fie bântuit de teama că proiectul templului va fi anulat. Maharajahul îl evită. În câteva rânduri, în singurătate, Brâncuși trage înjurături sănătoase. Și-a planificat timpul cum a putut mai bine, și-a rezervat pentru India o lună cu intenția clară de a pune, ca la Târgu Jiu cu un an mai devreme, lucrurile în mișcare. Avea proiectul pe hârtie, iar odată ce ar începe lucrările pentru templu, s-ar putea întoarce la Paris, urmând să revină peste un an ca să finalizeze.

Maharajahul însă s-a evaporat, iar Muthesius nu are nici o vină. Dar nici Brâncuși nu e în dispoziția necesară pentru a face față discuțiilor despre artă și arhitectură. Nu pentru asta a făcut atâta drum. Merge totuși în fiecare zi să viziteze templele budiste de pe fluviul Narbada, unde se reculege. Deși într-o seară îi spune neamțului, după trei ore de tăcere într-un templu, că s-a recules cu vârf și îndesat în drum spre Bombay, că în toate acele săptămâni pe apă a meditat la soarta lui, iar acum nu îi rămâne decât să mediteze la motivul pentru care e pus sub semnul întrebării templul meditației. Neamțul îi răspunde cu da, da.

Încearcă să înțeleagă câte ceva din aceste plimbări prin India. Mâncarea îi place, dar nu o dată s-a gândit cu dor la mămăligă cu brânză, la salata lui de ceapă. Îi mărturisește neamțului intenția de a cere acces la bucătărie, însă acesta îl atenționează panicat că e o jignire pentru gazdă. Pentru gazdă, spune Brâncuși, fără să adauge că el e jignit de la sosirea lui aici. Jignirile oaspetelui nu se pun la socoteală. Când a vorbit cu Yeshwant Rao Holkar la Paris, cu doar un an în urmă, proiectul era cât se poate de sigur, totul depindea doar de sosirea lui Brâncuși la Indore. Și iată-l aici, oaspetele de seamă al unui arhitect german, după ani de schițe, gânduri, calcule. Neamțul vede suferința sculptorului și până la urmă îi mărturisește că maharajahul și-a pierdut sprijinul curții.

— Și eu mi-am pierdut răbdarea, îi răspunde Brâncuși, iar a doua zi își strânge bagajele și își anunță plecarea.

Nu l-a mai întâlnit pe maharajah, iar acest neajuns l-a făcut să-și schimbe planurile. Nu se întoarce la Paris direct prin Italia, ci hotărăște să-și acorde și mai mult timp pe lângă cel pe care, fără voia lui, l-a pierdut din cauza indianului și, dacă tot e atât

de aproape, dacă tot s-a plimbat pe elefanți, vrea să meargă în Egipt, să urce pe cămilă și să meargă să pună mâna pe sfinx și piramide.

Călătoria în Egipt i-a prins bine. Singurătatea asumată, necesitatea de a se descurca singur, schimbarea statutului de oaspete cu cel de excursionist, experiența traiului printre oameni care vorbeau o limbă necunoscută, contactul cu o cultură pe care a admirat-o întreaga viață, toate de-a valma l-au umplut de mulțumire.

Egiptul i-a mai oferit și avantajul căldurii uriașe. Un mare câștig pentru el, care, în alți ani, în ianuarie crăpa de frig în Impasse Ronsin. Anul ăsta însă, în timp ce apa îngheța în pahar pe masa din atelier, Brâncuși, ascuns sub șaluri de soarele fierbinte și biciuirea nisipului, măsura lumea cu pașii cămilei pe care o închiriase. Ritmul constant, ca o înșiruire de elemenți din mersul uriașului animal, mișcarea imaginii după acest ritm, hainele, atât de adaptate la întinderea de nisip, i-au întărit convingerea că oamenii simpli își transmit un soi de înțelepciune de la o generație la alta, una care crește și se continuă, se adaugă, până ce oamenii ajung să-și ridice casele, să-și croiască hainele, să-și rânduiască traiul, să-și pregătească mâncarea în armonie cu natura din jurul lor, cu locul rânduit pentru ei de Dumnezeu. Era suficient să-și imagineze cum ar arăta o piramidă pe dealurile Jiului, ca să știe că toate se așază după o logică mult mai mare, una care transcende individul și care, într-un mod nevăzut, leagă civilizațiile, generațiile, familiile. Casele românești, cu acoperișul țuguiat ca să scurgă la timp ploaia, să lase păturile de zăpadă să coboare, case cu pridvor înalt la munte ca să se ferească de ape, cât mai joase la

câmpie ca să se pună la adăpost de crivăț, toate în contrast cu clădirile din Egipt, crescute și gândite ca să profite de seri mai răcoroase, de umbre mai îndelungate.

Când părăsește Egiptul, e deja mai liniștit, mai pregătit să se întoarcă în albul înghețat al atelierului. Până la urmă simte că nu e o lună pierdută. A umblat prin țări mai calde, a văzut lucruri pe care până acum doar și le imaginase. E aproape împăcat și gândurile lui sunt acum spre casă.

Lunile care au urmat au trecut fără evenimente majore. Brâncuși a trimis patru lucrări la Amsterdam pentru o expoziție, dar în restul timpului și-a văzut de treabă pe lângă atelier. Nu s-a aventurat pe străzile Parisului și, așa cum se întâmpla tot mai des în ultimii ani, a evitat mulțimile, a refuzat invitațiile la evenimente, dar a primit în continuare vizitele prietenilor sau ale nou-veniților. Îi era suficientă lumea Montparnasse-ului, cu piața de acolo, și, chiar dacă nu mai spera să ridice *Templul meditației*, s-a apucat de o nouă lucrare, pe care a numit-o *Spiritul lui Buddha*. O sculptură care includea elemente din lucrări anterioare. Ca structură, amintea de *Adam și Eva* sau de *Șeful*. Iar în partea de sus a așezat un cap încoronat care aducea mult cu Socrate.

La sfârșitul verii a pornit spre Târgu Jiu. Nu a greșit când s-a bazat pe Ștefan Georgescu-Gorjan. *Coloana fără sfârșit* a țâșnit din pământ și s-a implântat în cer. Masa a refăcut-o de câteva ori. Poarta și-a schimbat locul. Înainte să instaleze toate lucrările, Brâncuși a măsurat zile la rând parcul cu piciorul ca să vadă. Să vadă dacă totul arată ca în mintea lui. Cât e de bine, cât e de încadrat. Dacă lumina cade cum trebuie. Și a fost

mulțumit. Aleea pătrundea treptat în lumea în care *Coloana* sprijinea ca o scară cerul.

Târgu Jiu a intrat în sărbătoare. A doua zi după Sfântul Dimitrie Izvorâtorul de Mir, chiar și cei care n-au priceput un dram din *Monumentul Eroilor* s-au îmbrăcat cu haine noi și s-au dus la sfințire. Însă el nu a rămas până la sfârșit. Mulți l-au întrebat, când au avut ocazia, de ce n-a participat la inaugurarea și sfințirea ansamblului sculptural pe care și-l dorise atât de mult și care, iată, era acum în picioare chiar în patria lui. Unora le-a spus că nu a fost invitat să rămână, altor compatrioți le-a șoptit că în România mirosea deja a praf de pușcă, unei tinere domnișoare i-a mărturisit că i s-a comunicat greșit data. Neschimbat, Brâncuși se ținea de vechiul lui joc. Joker. Și până la urmă n-a formulat clar un motiv care să lămurească pe cineva de ce, cu doar câteva zile înainte de inaugurare, a plecat din Târgu Jiu.

Era nepotrivit cu firea lui să rămână la eveniment și să-și riște bucuria ca să primească laudele unor oameni care înțelegeau prea puțin din tot ce făcuse el acolo. Toată viața a fugit de laude și de culegerea laurilor. I se păreau jalnici toți artiștii care căutau scenele deschise, vorbitul în mulțime, copertele revistelor, fiindcă a văzut cum după o vreme își pierdeau puterea artistică și toată arta lor devenea, din scop, un mijloc de a-și satisface setea de laudă. Cu siguranță nu era cazul lui.

Și, în drum spre Paris, și-a mutat cu desăvârșire gândul de la ziua inaugurării. Pentru el, complexul a fost inaugurat în ziua în care a fost pus în picioare. *Coloana* lui cu nesfârșite nume, poarta, băncile, masa cu cele 12 scaune. O lume. O lume a lui într-o lume mare. Într-o România pe care o iubea, dar pe care

nu o va mai revedea. Avea fotografii de acolo, făcute de el. Erau singurele fotografii care puteau surprinde viața din lucrările lui. Nu a avut niciodată încredere în alții pentru o treabă atât de delicată, iar de-a lungul anilor i-a fost deseori recunoscător lui Man Ray că l-a inițiat în această artă nouă. *Coloana*, își spunea el, trebuie fotografiată exact atunci când cerul crește deodată cu ea. Când lumina coboară ca respirația pe modulele aurii. Poarta sobră și masivă, toate acolo, la locul lor, între iubire și moarte, iar el, de data asta, cu sufletul plin.

Însă simțea și o sfâșiere în adâncul lui. Va avea România puterea să-i prețuiască opera? Să o apere? Frica și neputința l-au gonit de acolo cu aceeași grabă cu care o făceau gloria, scena. Se temea ca un tată care nu știe după ce bărbat și-a dat fata, pentru că deja regimul era altul în România, iar doamna cu mână de fier, conducătoarea Ligii femeilor gorjene, pierduse puterea în același timp cu soțul ei. Și nici măcar nu își imagina Brâncuși cât de temeinice îi erau spaimele și cum peste ani politicienii și demagogii vor numi uriașul său memorial *Coloana* doamnei Tătărescu. Și cum vor încerca să înlăture cu furie din Târgu Jiu simbolul burgheziei și al decadenței, trăgând de *Coloană*, de copilul lui, cu lanțuri și tractoare.

Nici când trimitea vreo *Măiastră* peste ocean nu era prea liniștit, suferea după fiecare lucrare înstrăinată și făcea crize de nervi când afla că vreuna a fost știrbită sau păstrată în condiții improprii. Își trimitea mereu prietenii prin lume să afle starea lucrărilor lui. Iar acum ansamblul de la Târgu Jiu trebuia să supraviețuiască singur. Brâncuși nu mai avea cum să-l protejeze. Și, din nefericire, va trăi suficient cât să-i ajungă la urechi lupta comuniștilor cu *Memorialul Eroilor* din Târgu Jiu.

După câteva săptămâni de la întoarcerea din România, Brâncuși are oaspeți. E o zi de toamnă târzie în care zgomotele orașului se estompează în norii întinși ca o pătură de hârtie deasupra clădirilor. Crengile desfrunzite ale copacilor din Montparnasse stau drepte și negre în aerul umed. Oaspeții sunt veniți din țară cu treburi la Paris. Dimitrie Gusti pregătește o expoziție a meșteșugarilor populari, dar știe că francezii, chiar și românii din Franța, sunt greu de scos din case pe o vreme atât de urâtă. Așa că a venit pregătit pentru orice și a adus-o cu el, în speranța că va putea mobiliza publicul, pe Maria Tănase, care are doar 25 de ani.

Cei doi au venit neanunțați în Impasse Ronsin, dar Brâncuși e în toane bune și îi primește la o cafea. Le prezintă atelierul, le povestește despre Târgu Jiu, le explică tot felul de lucruri, dar în tot acest timp trage cu coada ochiului la cântăreața brunetă. Poartă o bluză vișinie de lână și o fustă din stofă groasă, în linie dreaptă. Nu observă nimic extravagant la ea și asta îi place. Chiar dacă are părul aranjat frumos, în bucle prinse cu agrafe la tâmple, nu e nimic strident în toată înfățișarea ei. Iar Brâncuși își spune că la așa ochi nici nu are nevoie de artificii.

După ce le servește și a doua cafea, se așază și tace, dar fără să-și desprindă privirea piezișă de la Maria Tănase. Și, pentru că el tace, Gusti spune că e timpul să plece, însă Brâncuși se ridică odată cu ei în picioare și îl întrebă scurt de ce. Un de ce care poate însemna orice, dar la care Gusti, care nu e prost și

care a simțit tăcerea grea și ezitantă a sculptorului, găsește o scuză de bun-simț și spune că are de lucru la expoziție. Brâncuși își reține zâmbetul victorios și adaugă, pe un ton voit indiferent:

— Înseamnă că Maria mai poate sta.

Și se întoarce întrebător și senin spre tânără.

Ea spune da, fără să roșească, fără să se întrebe dacă nu cumva tăcerea din ultima oră i-a fost adresată și ei. Spune da fără să se gândească dacă se cuvine să rămână acolo fără domnul Gusti. Spune da și se așază iar pe banca de lemn. Brâncuși e deja la ușă, îmbrăcându-și fulgarinul bej, și îi spune plin de amabilitate lui Gusti că îl va conduce. Și chiar dacă, ușor contrariat, acesta spune că se descurcă, Brâncuși insistă. Și nu iese doar până în curte. Străbate strada îngustă și pietruită, cu un reînviat chef de vorbă, cotește pe bulevardul Montparnasse, merge încă vreo câteva sute de metri și vorbește cu spor. Dimitrie Gusti nu înțelege nimic, sau nu vrea să înțeleagă, îi spune din când în când că se descurcă, de aici e bine, dar nu, Brâncuși vrea să mai meargă puțin și încă puțin, până ajunge să se întrebe singur ce mama naibii face. Și atunci spune bun, atât, de aici te las singur, Gusti, mi-a părut bine, chiar bine, a fost o dimineață frumoasă și spor la lucru.

Dimitrie Gusti se îndepărtează nedumerit. Are senzația că Brâncuși stă și se uită în urma lui de parcă ar vrea să se asigure că pleacă. S-ar uita înapoi și nu s-ar uita. E de prost-gust să te întorci și să te uiți înapoi, de parcă te-a condus mama la gară, însă la un moment dat nu mai rezistă și totuși se întoarce. Brâncuși stă drept în mijlocul drumului, cu ochii scăpărători ca la pisici și cu barba bătută de vântul umed. Ridică cu încredere mâna și o flutură în semn de rămas-bun. Când Gusti îl vede

fluturând din mână, se rușinează, se întoarce și grăbește pasul. Ce mama naibii fac, se întreabă Gusti.

Ce mama naibii fac, se întreabă Brâncuși și se proptește de un stâlp de iluminat. Ce l-a apucat acum, după atâta timp. Se simte copleșit și jenat în același timp. Poate s-a înșelat, poate Maria îl privea într-un anumit fel din respect, respect pentru venerabilul sculptor, pentru mama naibii să mă ia, își zice Brâncuși și sângele îi pulsează în gât. Își dă seama că trebuie să se întoarcă, dar nu îi vine. Rămâne proptit de stâlp și râde ușor. Timpul trece și știe că, cu cât lipsește mai mult din atelier, cu atât mai greu îi vine să se urnească și să o ia din loc. Privește cerul mat de deasupra lui și își spune hai, iar în colțul gurii fumul de țigară nu e destul de dens încât să-i ascundă zâmbetul. Pe mama mă-sii, își mai spune el și o ia cu pași măsurați, domoli, spre atelier.

A trecut o vreme de când n-a mai avut inițiative de acest fel. Iar Maria e atât de tânără. Însă cu fiecare pas e tot mai sigur că nu s-a înșelat, că nu a greșit. Și prinde încredere. Iar când mai are câteva minute până acasă, are impresia că e și el la fel de tânăr. Se ceartă singur, cu voce domolită, în stradă, nu râde ca un prost, șterge-ți zâmbetul ăsta cretin de pe mutră, ești om în toată firea, ce naiba, și mai face câțiva pași. Dar apoi se oprește iar. Și stă câteva clipe într-un fel de clătinare stranie, parcă ar da înapoi, parcă ar alerga înainte.

Deschide ușa cu un aer relaxat, ușor încruntat, ca un om zăpăcit de gânduri mărețe despre soarta lumii, o privește pe Maria Tănase direct în ochi, liniștit, fără nici un fel de intenții care s-ar cere parcă ascunse, parcă vădite. Nimic, își spune ea, poate chiar voia să mai stăm la povești, adaugă și se uită și ea atent în ochii lui. Dar nu vede emoție, vede piatră dură și multă

amabilitate. Apoi, Brâncuși începe să-i spună despre gramofonul lui, pune o placă cu muzică africană și merge în anexa alăturată, unde improvizase o bucătărie, și se întoarce de acolo cu o sticlă de șampanie în mână. Iar acum ochii lui saltă și dansează, bat din palme, fac tumbe, sprâncenele se arcuiesc deasupra ochilor deodată îngustați. Și Maria vede cum ochii lui sunt alții și se gândește că da, așa e. Brâncuși ridică șampania. Maria râde și își lasă capul pe spate, dezvelindu-și dinții sănătoși. Brâncuși se așază lângă ea, desface șampania, bea primul, închide scurt ochii și după câteva momente spune:

— E bună, să știi. Ia vezi!

Maria îi ia sticla din mână și, ridicând-o deasupra capului să bea, continuă să-l țintuiască cu privirea.

— Ai vrea să-ți cânt ceva? întreabă ea, după ce îi înapoiază sticla.

— La câți le-am cântat eu de-a lungul vieții, ar fi chiar drăguț să-mi cânte cineva și mie, îi răspunde el pe un ton glumeț, dar nu încă, mai încolo. Mâine poate.

Iarna a trecut ca întotdeauna, cu frigul îngrozitor din atelier. O viață a trăit Brâncuși acolo, dar nu a reușit să alunge înghețul din pereți, cu toate sobele instalate, cu tot cu cuptorul pe care și l-a zidit singur ca să nu se mai bazeze doar pe forjă. Tot ca până acum, cu pături și silă a stat până a venit primăvara, iar în seara de 26 martie s-a dus la biserică pentru slujba de Înviere.

În lume, lucrurile mergeau tot mai anapoda și se simțea deja tensiunea unui nou război, dar Brâncuși nu voia să vadă, el își dorea să meargă mai departe cu sculpturile monumentale și își dădea seama că în Franța nu se va face, nu acum, cel puțin, nu în acești ani. De la templul din India își luase gândul, înțelegea că e o cauză pierdută, așa că singura opțiune rămânea America, iar când Duchamp l-a anunțat că la New York se va instala la Muzeul de Artă Modernă o expoziție a artiștilor contemporani, unde, desigur, e solicitat să expună, Brâncuși s-a hotărât să facă o nouă călătorie acolo, să tatoneze terenul pentru o nouă coloană.

S-a îmbarcat spre America la jumătatea lunii aprilie. Și imediat ce oceanul a început să înconjoare vaporul din toate părțile, pe Brâncuși l-au cuprins iar grijile pentru soarta atelierului. Dar, de vreme ce nu putea schimba nimic, se străduia să-și alunge supărarea, să se gândească la lucrurile bune care îl așteptau. Îi scrisese Maria Tănase că va fi și ea la New York, iar acum, când urca pe puntea vasului să-și fumeze țigările, încerca să se gândească la fata aia cu rădăcini în Țara

Făgărașului. La cântecul ei. La energia cu care le face omul pe toate în tinerețe.

Stătea ore întregi pe punte, proptit de unul din pereții cabinelor, și fuma încontinuu. Fumul sărat i se așeza strat după strat pe obrajii înăspriți de vânt, iar el, cu gândurile risipite, urmărea arcul soarelui între cer și apă. Era mai bine să se liniștească. Tot consumul ăsta interior îi făcea rău și-l transforma într-un om iritat. Și, până la urmă, el chiar avea pentru ce să-i mulțumească lui Dumnezeu. Iar zilele astea, atât de lungi și legănate de vaporul derutat de ocean, îi plăceau. Chiar și pentru faptul că îl sileau să-și analizeze viața și să devină trist. Într-o dimineață a zărit balenele și toată ziua s-a simțit animat de energia care i-a umplut sufletul la vederea acelor pești uriași. Ce nebunie, și-a zis și a tot mormăit bucuros în barbă, că balenele în fotografii erau impresionante, dar în realitate erau o mare minune a lumii, un bloc uriaș de carne însuflețită, plin de grație și unduire. În altă seară și-a amintit cum stătea cu zece ani în urmă, tot așa, așezat pe puntea vaporului, dar nu singur. Cu Puiu, care arăta ca după beție și își lipea întruna botul umed de palma lui. Era felul lui de a se simți în siguranță, de a făuri o punte între el și stăpân, de a absorbi de acolo, prin nările dilatate, încredere. Brâncuși ar vrea și el acum să atingă o altă mână, una uriașă de stăpân, care să-i dea convingerea că lucrurile, lucrările se vor aranja.

A ajuns la New York într-o stare sufletească bună și încă din prima zi a început cu vizitele și întâlnirile. A revăzut-o și pe Maria Tănase, dar aici nu mai erau în intimitatea atelierului, iar tinerei i-a fost dat să vadă un Brâncuși suspicios și critic, șiret și glumeț, morocănos cu străinii, gălăgios și energic când apăreau

prietenii în jurul lui. Fata a așteptat un om iubit, dar a întâlnit un străin. Nu la fel au simțit și americanii. Brâncuși emana, chiar și la vârsta asta, forță, viață, bucurie. Iar ei l-au înconjurat cu toată atenția.

La vernisaj, Maria a venit îmbrăcată în costum popular. Iar Brâncuși a fost așa de încântat, încât, poate pentru prima dată în viață, a cerut să fie fotografiat. El, care fugea cât putea de aparatele de fotografiat ale altora. Însă acum a vrut. Cu Maria. Cu costumul ei. Arta țesută de mâini obosite în munții de acasă, cu atâtea forme depline, forme din care el a băut și a învățat. Însă după vernisaj și-a luat rămas-bun de la ea cu un sărut zgomotos pe frunte și nu s-au mai întâlnit niciodată.

El a mai rămas o vreme în America. Nu renunțase la gândul de a-și planta undeva *Coloana* imensă, urma lui de uriaș pe un pământ care l-a hrănit și crescut. S-a întâlnit cu artiști, cu directori de muzee, cu prieteni. Iar când i se oferea ocazia, discuta despre legătura dintre sculptură și arhitectură, despre încadrarea sculpturii în spațiul public. Încadrarea corectă! sublinia el fiecărei urechi dispuse să asculte.

Avea 63 de ani. Înțelegea foarte bine că, dacă e de ridicat o nouă sculptură monumentală, e aproape târziu și ar trebui să se întâmple cât mai repede. Nu-i trebuia alt motiv ca să devină mai sociabil și să răspundă tuturor invitațiilor pe care valetul i le aducea dimineața în camera de hotel, pe o tavă argintie, lângă șampania pe care nu se zgârcea să o comande zilnic. Îi cunoștea foarte bine pe americani și știa că o confirmare a prezenței lui în vreo casă va aduna împreună artiști, colecționari, profesori și chiar arhitecți cu care avea o adevărată plăcere să se contrazică. Erau puțini cei care îi împărtășeau viziunile despre modul în care sculptura și

arhitectura trebuie să se coordoneze cu spațiul. Și nici nu îl mira. Unei roșcate pe care a întâlnit-o la o serată și cu care a discutat câteva ore doar pentru că părul ei l-a făcut excesiv de vorbăreț i-a spus că, dacă toți ar fi gândit spațiul ca el, lumea ar fi fost deja o operă de artă.

Apoi a primit o invitație la vila unei doamne bogate în Long Island. A spus da și vila s-a făcut neîncăpătoare. După Brâncuși au venit prietenii lui, după sculptor au venit protejații doamnei. Cunoscuți și necunoscuți. Toți la grămadă. Toți cu un pahar de whisky în mână. Spre surpriza tuturor, Brâncuși era doar zâmbet și energie. Se culca ultimul, iar dimineața nimeni nu reușea să-l repereze din prima. Ba dădeau de el la bucătărie, gătind pentru toată armata, ba nu îl găseau jumătate de zi. De cele mai multe ori mergea pe plajă înainte să iasă soarele și se plimba pe malul Atlanticului. Uneori intra îmbrăcat în apă până la genunchi și se plimba așa de la stânga la dreapta, de la dreapta la stânga. Îi plăcea plaja sălbatică de aici, cu ierburi mărunte și uscate ce răzbăteau cu greu prin duna de nisip. A stat mai bine de o săptămână în Long Island. I-a plăcut. Doamnă, i-a spus gazdei la plecare, m-am umplut de vitamine aici, sunteți o gazdă teribilă. Doamna i-a zâmbit copleșită, dar nu i-a răspuns, fiindcă n-a înțeles nimic din această mărturisire, apoi, zile la rând, s-a întrebat contrariată dacă apelativul „gazdă teribilă“ era de bine.

După câteva zile, Brâncuși a plecat la Chicago, unde a pornit negocierile pentru o lucrare pe malul lacului Michigan. Spre satisfacția lui, cei de acolo erau dornici să aibă un Brâncuși uriaș lângă lac. Însă nici după această călătorie nu s-a îndreptat spre casă. Nu înainte de a merge la Washington ca să stea o vreme la Speiser.

Și a fost inspirat să nu se grăbească spre casă. Acolo îl așteptau zvonurile despre război. Din Paris oamenii fugeau în toate părțile. Tot mai mulți cunoscuți fie se mutau la țară, fie se duceau în America, de unde el abia se întorsese. Brâncuși știa ce se întâmplă. Parisul era din nou nesigur. Orașul se transforma, se întuneca, sângera, iar în Impasse Ronsin s-a instalat o liniște apăsătoare, pe care el o mai trăise cu câteva decenii în urmă. Și, într-adevăr, în prima zi de toamnă a început războiul. De acum lumea va fi alta.

Stai în genunchi și te așezi pe călcâie, cu mâna stângă îți prinzi umărul drept. Cotul lipit de piept. Cobori capul și îți proptești obrazul drept pe dosul palmei stângi. Închizi ochii. Aștepți. Căldura obrazului se amestecă treptat cu cea a mâinii. Reușești astfel de unul singur o îmbrățișare. Mulțumire și mângâiere, încredere. Până îți amorțesc picioarele și trebuie să te ridici.

Brâncuși stă așezat pe podea, cu spatele sprijinit de perete și ochii închiși. Ține în brațe *Țestoasa zburătoare*, cu picioarele în sus, și o mângâie pe burtă. A făcut mai întâi una de lemn, care se târa lipită de pământ, dar nu a fost mulțumit. A văzut în ea toată durerea anilor de război. Spaima ei, dorința de a se piti, de-a se lipi de pământul înroșit. Și și-a dat seama că a pus în ea nu frumusețea și rezistența ei, ci spaimele lui, convingerile că lumea se va duce într-o direcție din care nu o va mai salva nimeni. Sărmana *Țestoasă*, mai aproape de moarte decât de Dumnezeu, *Țestoasa* lui din lemn înșelător care lucrează și se schimbă și care îi mutilează gâtul lung, în căutare de hrană și lumină, însetată, hotărâtă să-și motiveze corpul greu, hai, hai, hai! Apoi a făcut o *Țestoasă zburătoare* în marmură, una care stă pe spate, care vrea să se lipească de cer. Una care a întors spatele pământului și răutății. Și acum o ține în brațe și încearcă să se poziționeze ca ea în fața lumii. Să-și uite toate legăturile și mersul firesc și să încerce să zboare. Într-un fel sau altul.

Războiul a lăsat urme adânci în sufletul lui. Șase ani înfricoșători. La prima țestoasă lucra în timp ce avioanele survolau zgomotos orașul. La cea zburătoare aflase deja de moartea unor cunoscuți. Pierduse contactul cu prietenii de afară. Însă nu și cu femeile care, ca de obicei, i-au purtat de grijă. Când s-a trecut la împărțirea hranei pe cupoane, Milița,

Arethia Tătărescu și alte prietene din România au început să-i trimită alimente și tutun.

Cel puțin în acei ani, când se înghesuia la cozi nesfârșite pentru o felie de pâine, cot la cot cu oameni la fel de înfometați și disperați, nu îl mai privea nimeni cu dezgustul cu care era văzut în primul mare război. Atunci părea în putere, capabil să ia arma în mână, pe când acum, cu saboții lui de lemn și căciula țuguiată, oamenii îl priveau ca pe un neputincios și îl îngăduiau.

Își lua porția de pâine și se întorcea în atelier. Când deschidea ușa, verifica mai întâi dacă toate lucrările sunt la locul lor, dacă n-au intrat hoții, dacă n-a căzut o bombă. Apoi, fără să-și plângă de milă, lua un cuțit, se așeza la masă și secționa pâinea în bucățele. Trei pe zi. Îi era urât și greu, mai ales de când muriseră câinii. Polaire s-a dus prima și s-a dus devreme. Încă nu ajunsese la maturitate. Puiu în schimb a trăit mai mult. Și i s-a lipit de suflet. Ca un om. Dar acum, în singurătate, fără blana lor în care să-și ascundă mâinile și să-și spună că nu e singur, că va trece și războiul ăsta, își dădea seama cu un sentiment de trădare că e bine fără ei. Ar fi fost imposibil să împartă bucata de pâine în nouă. Dacă ar mai fi trebuit să hrănească și câinii, ar fi murit toți trei de foame.

Anii războiului. Singurătatea și frica. Zile la rând dădea jos lucrările de pe socluri, apoi le așeza înapoi. Un bombardament deasupra atelierului și o treime din munca lui ar fi fost spulberată. S-a gândit deseori și la lucrările din România. *Coloana* va trece de gura iadului, va scăpa. Dar pentru *Poartă* și *Masă* nu putea garanta nimeni. Soarta lor era la fel de nesigură ca a sculpturilor din atelier.

Legătura cu lucrările s-a adâncit atât de mult, încât în ziua în care a ieșit la ușă să-i ducă la mașină Peggytzei Guggenheim o *Pasăre în văzduh* a plâns. Și n-a putut să spună nici el dacă a plâns după pasăre sau de mila lui, cu gândul că nu va mai ieși din războiul ăsta. Știa doar un lucru, că nu voia să se despartă de nenorocita aia de pasăre. Însă banii pe vreme de război, chiar dacă se devalorizau în câteva zile, erau necesari. Puteau asigura o cale de supraviețuire. Și Brâncuși își dădea seama. I-a înmânat pasărea fetei și s-a întors în casă. A încuiat ușa, a scos un vin și s-a întunecat precum cerul într-o zi de iarnă nordică, în care zăpada și vântul intră deodată. Peggy Guggenheim a mai rămas o vreme în drum, privind stupefiată spre atelier. Nu îi venea să creadă că nebunul ăsta pe care îl iubise, ba chiar s-ar fi căsătorit cu el, de vreme ce nu avea moștenitori, nici măcar nu a încercat să o invite înăuntru. Nici măcar nu și-a luat rămas-bun de la ea cum se cuvine. De la ea, care i-a dăruit atât de mult din timpul său, care a stat alături de el atâtea zile și atâtea nopți. Atâția ani. E drept că a tot sperat să-i scadă prețul pentru *Pasărea în văzduh*, dar bătrânul râdea și îi spunea că și așa nu vrea să renunțe la pasăre și, ca pe vremuri lui Quinn, nu a vrut să-i scadă nici un dolar din prețul fixat, chiar dacă de câteva ori Peggytza, cum o alinta el, s-a supărat rău de tot. Nici lui Quinn nu i-a scăzut vreun dolar din preț în primul război, după aproape doi ani de negocieri, dar, când colecționarul s-a dat bătut, Brâncuși i-a trimis în semn de mulțumire trei cadouri. Quinn a suferit când s-a lovit de înverșunarea sculptorului. A încercat să obțină câteva reduceri infime ca semn al aprecierii pentru faptul că îi era cel mai fidel client, dar a avut plăcerea să înțeleagă, când a văzut cadourile, că Brâncuși din alte motive a ținut la preț, din rațiuni mult mai

îndreptățite decât simplul impuls de a-l jecmăni pe avocatul bolnav. Brâncuși, a înțeles Quinn, trebuia să-și valorifice lucrările. Să le ridice la un preț mai apropiat de valoarea lor. Nu avea nici o legătură cu Quinn sau cu altceva. Peggy însă n-a înțeles asta și s-a ținut scai de Brâncuși, când cu lacrimi, când cu țipete, când cu dragoste, ca să-i scadă din preț. Și piatra Brâncuși a zis nu.

Au urmat ani grei, urâți, cu foame și frig. De Bobotează, după patru ani de război, dacă ar fi trecut cineva pe lângă ușa lui, i-ar fi putut auzi vocea groasă. Și dacă și-ar fi oprit pașii mai mult de o clipă, l-ar fi auzit înjurând. Și dacă trecătorul ar fi putut vedea prin pereți, l-ar fi văzut în toată prăbușirea sufletului, în mijlocul atelierului, cu umerii căzuți și palmele desfăcute a neputință, cu ochii țintă la două găleți de cărbuni, un munte mic și neînsemnat, fără puterea de a schimba cu câteva grade viața din jur.

Iar când războiul s-a sfârșit, n-a știut ce să facă cu toate sentimentele de îndoială acumulate. Avea aproape 70 de ani. Era bolnav și flămând, ros de neîncredere. Două războaie mondiale a trăit. Și cum mai putea să se gândească acum că nu vor veni și al treilea, al patrulea, nesfârșitul război, apocalipsa? Era chinuit, însingurat, sărăcit. Îl plânsese pe Fondane, evreul din țară, gazat de nemți la Auschwitz. Tânărul care a plătit un singur păcat, că a avut conștiință și n-a ieșit din lagăr când a putut. Că a rămas acolo să-și caute sora. L-a plâns cu adevărat și acum se uita dintr-o parte, întrebător și nesigur, la mulțimile entuziasmate de finalul războiului. Oamenii sărbătoreau în stradă, dar el a încuiat și mai temeinic ușa. Sunt încă tineri, își spunea, au vreme să-l vadă și pe următorul. Încă nu înțeleg ei,

doar și noi am sărbătorit când s-a sfârșit primul război. Războiul cel mare. Și ăsta ce a fost? Tot un război mare. Mai mare. Vor fi din ce în ce mai mari. Războaiele.

După o vreme au început, ca și prima dată, să se întoarcă cei care fugiseră. Să revină din America, de la sate, din munți. S-a întors și Duchamp, iar într-o zi, când s-a dus în Impasse Ronsin cu Mary Reynolds, a văzut cu ochii lui un alt om. Mary era sigură că Brâncuși se schimbase din cauza vârstei. Ea îl vizitase și în timpul războiului, în anii în care a stat la Paris a mers des la el și l-a văzut îmbătrânit. Apoi a înțeles din ce cauză îl presa vârsta și, în stilul ei direct, dar delicat, l-a abordat pe sculptor și l-a convins pe Duchamp că adevărata grijă a lui Brâncuși e atelierul. Era bătrân, iar atelierul atârna de un fir de păr. Deja nu mai plătea chirii, plătea amenzi fiindcă refuza să elibereze clădirea.

Duchamp l-a urmărit o vreme, împreună cu Roché, și i-a dat dreptate lui Mary. Când se uita la situația lui, Brâncuși își ieșea din minți. El, care disprețuise o viață întreagă oficialii, încerca acum să stea de vorbă cu ei, să caute mijlocitori între el și administrația Parisului, ca să anuleze sau cel puțin să amâne decizia de demolare a atelierelor din Impasse Ronsin.

Când au înțeles ce se întâmplă, cei doi prieteni, Duchamp și Roché, au venit la el cu mâncare și voie bună, cu Mary, pentru a calma eventualele furtuni și i-au spus direct că există o singură cale: cetățenia franceză. Sau, în ultimă instanță, să răspundă pozitiv la interesul arătat de americani, care chiar își doreau să preia atelierul. Barr, directorul Muzeului de Artă Modernă din New York, se interesa deja de un spațiu disponibil. Dar asta însemna să-l mute exact din locul și din țara în care s-a format.

Și a înțeles tot ce i-au spus Duchamp și Roché, dar a tăcut. Nu le-a dat un răspuns.

Acum stă sprijinit de perete, cu *Țestoasa* în brațe. Și ce să facă, se întreabă, să schimbe totul acum, la bătrânețe? În România au venit comuniștii și e mai rău ca în război. Intelectualii, preoții, artiștii înfundă pușcăriile. *Coloana* lui a devenit simbolul femeilor burgheze și al decadenței occidentale. Ce să facă el acolo? Ce să mai aștepte el de acolo? În România s-a instaurat iadul și de iad nu se simte atras. Lui îi este dor de altă Românie, cea bătrână, ca el, cea a copilăriei, dar în România de acum se moare. În România de acum viitorul e pușcăria, teroarea, foamea, arta leninistă, pâinea pe cupoane.

Iar în America, în America el e altcineva, altceva. America nu e casa lui, chiar dacă sunt acolo o mulțime de oameni pe care îi iubește și chiar dacă Barr l-a asigurat că se va face *Coloana*. La Chicago s-au dat toate aprobările. E nevoie doar ca el să meargă acolo în timpul lucrărilor. Și tocmai acum Brâncuși nu poate. Să ducă acolo atelierul, ca la expoziția din anii ’30? America e țara în care are cele mai multe lucrări, dar atelierul nu trebuie să treacă oceanul decât în exil. Și el speră că exilul nu va veni.

E drept că a avut discuții cu americanii și mai ales cu românii în anii în care nu devenise foarte limpede că țara urma să fie zdrobită de comuniști. A vrut să deschidă portițe mici. Să vadă pe unde se netezesc drumurile. Americanii au știut cum să miște lucrurile, în schimb, din România veștile erau scârboase. Comuniștii începuseră deja din 1949 demersurile pentru demolarea *Coloanei,* iar după doi ani Academia Română l-a executat ca să susțină inițiativa PCR. Și el știe, tocmai i-au venit

vești de acolo, și își dă seama că execuția asta oficială ar trebui să facă acum lucrurile mult mai ușoare pentru el.

Au trecut cinci decenii de când trăiește la Paris și în toți anii ăștia, timp de două războaie mondiale, el a rămas același. Și a inclus încet toată firea lui aici, între pereții ăștia, dar acum e silit să se dezică de firea lui sau să renunțe la atelier. E bătrân, e bolnav și timpul îl grăbește. A înțeles că Roché și Duchamp au dreptate, unui cetățean francez i-ar fi mult mai ușor să obțină o garanție de la stat, de la muzeu, în legătură cu atelierul. Ca român e mai greu. De ce ar proteja Franța atelierul unui român din Hobița? Ar face francezii așa ceva? Are el timp să afle? Roché i-a spus clar, obținerea cetățeniei e un demers care durează un an sau mai mult, dar, cel puțin, odată depusă cererea, lucrurile se vor mișca în alt ritm. Interesul statului va crește pentru un potențial cetățean. Are de ales. Are de ales?

Știi, îi spune el *Țestoasei*, pe mine m-au întors cu fața la pământ, nu la cer. Mă cheamă pământul, dar eu trebuie să vă las pe voi să zburați. Și nu știu cum, și nu știu unde.

Pune *Țestoasa* la locul ei, cu fața spre Dumnezeu, merge spre lăzile în care își ține cărțile. Ia în mâini un album cu fotografii cu marginile înnegrite de atâta răsfoit. Se așază înapoi la perete ca o țestoasă răsturnată. O poză cu Stela, prima lui dragoste. Și mama lui, Maria. Și cealaltă Marie, cântăreața. Și alte Marii. E și Reynolds. Și poate ar trebui să țină cont de asta. Că sunt multe Marii pe lume. Și stă. Și se uită la mama lui cu orele. Până uită de el. Și uită ce vrea.

Apoi, răsfoind a treia oară albumul, se oprește la cartea poștală cu el îmbrăcat în diacon. Nici acum nu e sigur de ce a vrut să o imprime. Doar pentru că era în haine preoțești și se distra sau fiindcă, uite, mamă Marie, cât de frumos mai eram.

Închide ochii, ține albumul în brațe și își proptește bărbia de marginea lui. Apoi deschide ochii și își privește genunchii ridicați până în dreptul inimii. Nemișcat, își amintește. Sunt *Cumințenia pământului*, își spune. Sunt *Cumințenia pământului* și în artă nu există străini. E universală. Nu mă schimbă pe mine o hârtie. Mâine îl anunț pe Morice că m-am decis. Să vină cu Roché, să mă ajute. Francez să fie.

Cumințenia își strânge genunchii mai aproape de gură și-și apasă fruntea de oasele lor, viața nu e doar despre ce vrei, ci și despre ce trebuie. Parcă înșală și parcă rupe ceva din el. Un stâlp strâmb și crăpat de care se sprijină casa. Trei sferturi de veac pe care să le schimbe, fie și numai pe hârtie, tot o înfrângere se cheamă.

Un petic nou la o haină veche. Un om bătrân cu o viață nouă. Nu e bine.

Au trecut de mult primele ore ale dimineții, dar el stă în continuare sub plapumă. Moțăie. E din ce în ce mai slăbit. Iernile i-au mușcat din oase. Până la urmă își face curaj, iese din pat și se duce să-și fiarbă o cafea. Își aprinde țigara. Nici nu se dezmeticește bine după somn, că deja s-a înființat cineva la ușa lui.

Brâncuși deschide și dă cu ochii de un tânăr înalt și slab. Nu l-a mai văzut. Are părul neîngrijit, e palid, iar ochii săi verzi și triști aproape că îl fac pe sculptor să nu observe urechile mari și clăpăuge. Însă trăsăturile feței și timiditatea îi dau un aer plăcut. Brâncuși, probabil din cauza urechilor, îl asociază involuntar cu vechiul său *Cap de copil*. Tânărul încearcă să se prezinte, vorbind o franceză aproape la fel de încâlcită și de neglijentă ca a sculptorului, e olandez și a venit să vadă atelierul, să-l vadă pe Brâncuși. Afară e o vreme ploioasă și rece, un cer ca o blană de câine udă, și parcă bătrânului nu îi vine să-l gonească de unde a venit, deși mapa din brațele olandezului îl irită. De-a lungul anilor i-au bătut la ușă oameni de tot felul. Unii voiau să tragă un chef în atelierul lui, alții abia așteptau să mănânce o găină pe jar, un picior de miel, o porție de fasole bătută sau măcar o bucată de hrean, cu atât mai mult cu cât la el totul era gratis. Alții veneau să ceară bani. Unii pur și simplu voiau să-l vadă pe acel controversat Diogene în cămașă de cânepă și să-l audă, dacă totul decurgea bine, cântând ceva acompaniat de vioară, alții veneau ca la un profet.

Nu puțini erau cei care voiau să afle părerea sculptorului despre realizările lor și care își cărau fotografiile și schițele în mape asemănătoare cu cea din brațele tânărului, dar fără nici o treabă cu atelierul lui. Toți, și erau foarte mulți, veneau în valuri, de cele mai multe ori fără să-și anunțe vizita, iar câteodată se întâmpla să sosească oaspeți pe tot parcursul unei zile sau al unei săptămâni.

Dacă Brâncuși ar da drumul în încăperile atelierului tuturor acestor curioși, s-ar lăsa de sculptat din lipsă de timp și s-ar transforma într-un măscărici notoriu. Deși, dacă ar ieși mai des din lumea lui, poate oamenilor li s-ar părea mai puțin interesant și nu i-ar mai bate la ușă atât de des. De fapt, mai exista și această categorie de oaspeți, care venea acolo ca să scape, ca și el, de lumea de afară, ca să intre în universul lui ordonat în câteva încăperi pe câțiva metri pătrați și să uite un moment de tot ce se întâmpla dincolo de orizontul alb din Impasse Ronsin. Și, ce-i drept, aceștia din urmă îi erau prieteni, oameni care înțelegeau foarte bine că în casa lui s-a construit treptat o lume. O lume altfel.

Până la urmă, sculptorul s-a dat într-o parte și i-a făcut semn tânărului să intre. Băiatul își ținea strâns mapa la piept. Obrajii i s-au îmbujorat, iar ochii au început să alerge spre soclurile de diferite mărimi, ce păreau așezate la întâmplare. Dar întâmplarea în ordinea atelierului era ca a naturii. O armonie care nu putea fi rezultatul accidentului. În colțul din stânga, la mici distanțe, se aflau mai multe coloane ale infinitului. Cea mai groasă era una din lemn, probabil cea pe care sculptorul o adusese împreună cu Man Ray din grădina lui Steichen, tânărul știa de ea, văzuse și o fotografie.

Într-o liniște de biserică, Brâncuși a făcut să se miște soclul rotund pe care se odihnea *Peștele* mare, din marmură gri-albăstruie. Tânărul privea fascinat, dar nu spunea nimic. Și-a făcut drum printre socluri și preț de minute bune a stat în fața *Păsării în văzduh* din bronz aurit. Vizitatorul își mișca încet capul spre stânga și spre dreapta, cu ochii țintă pe zbor, apoi înțepenea, fără să-și desprindă vreo clipă privirea de pe lucrarea fusiformă. Era limpede că voia să prindă jocul de lumină al trupului.

Spre mulțumirea lui Brâncuși, băiatul nu se grăbea deloc și nu a părut impresionat doar de marmură și bronz. A stat timp îndelungat și lângă lucrările de lemn. Deasupra unor socluri, în dreptul coloanelor, era așezat pe orizontală un lemn curbat și mâncat de vreme. Ceea ce nu era neapărat neobișnuit, fiindcă în atelier se aflau și grinzi bătrâne, trunchiuri masive de copac, pietre de diferite mărimi, bucăți de marmură. Însă modul în care acel lemn curbat trona deasupra celorlalte era unul studiat. De când pășise în atelier, tânărul nu mai spusese nimic, însă acum a spart liniștea:

— Mă iertați, maestre, acesta e crocodilul?

Brâncuși îl privește uimit și îi răspunde:

— Da, e crocodilul, salvatorul meu. I-am făcut și un templu, îl am în fotografie. Vino, șezi aici, pe butucul ăsta.

Tânărul se așază la masă, iar sculptorul se duce după o perdea, de unde, după o vreme, se întoarce cu două cafele și câteva castane coapte în ajun. Între timp, băiatul și-a deschis mapa, făcându-l pe Brâncuși să se încrunte. Deasupra teancului de hârtii și imprimate era așezată revista *Stijl*, publicată cu mai bine de două decenii în urmă. Băiatul o dă la o parte și începe

să scoată articole și imagini decupate din presa ultimilor ani, toate despre artist. Brâncuși se încruntă și mai tare:

— M-am speriat că vii cu lucrările tale să-mi ceri părerea, ți le-aș fi rupt în cap, dar acuma e și mai rău! Dacă ești așa de pregătit, nu ți-a spus nimeni că mi-e silă de modul în care presa reflectă lucrările și opiniile mele?

— Da, da, răspunde aiurit tânărul, voiam doar să-mi dau seama ce anume nu au surprins imaginile din presă despre acest atelier. Dar cei de la *Stijl* au avut dreptate, e o gândire de arhitect aici.

— Au dreptate pe dracu', intervine – totuși fără furie – Brâncuși. Măi băiete, un plan arhitectural presupune să creezi lucrări care să se potrivească unui spațiu, ca și cum sculpturile mele ar fi fost realizate în funcție de condițiile spațiului din atelier, ceea ce e absolut fals. Am făcut și ceva de felul ăsta, la mine în țară, dacă o să ai sănătate și o să ajungi cândva prin România, să te duci să vezi! Dar aici, ce vezi tu, și Brâncuși face o mișcare largă din mână, e un grup de lucrări independente pe care, după ce le-am făcut, le-am încadrat în spațiul pe care l-am avut în așa fel încât să vorbească despre ele. Între ele. Dar ia zi, cu ce te ocupi tu mai exact?

— Sunt, ăăă, critic de artă.

— Ia vezi! Că acuș te scot afară!

— Nu, nu e cazul! Am venit să văd, să aflu, să înțeleg, se grăbește tânărul să-l liniștească, nu voi face nimic care să vă supere.

— Ia zi, un vin vrei să bei? îl întreabă pe neașteptate Brâncuși.

Cum să nu vrea, desigur că vrea, ar vrea și apă de mare, dacă asta ar însemna că sculptorul îl mai găzduiește o vreme și

îi mai explică ceva, orice.

Brâncuși aduce vin și o farfurioară din ceramică, cu bucăți de brânză și carne rece, își aprinde o nouă țigară și se pune pe povești. Nu îi spune doar despre lucrări, ci și despre primii ani din Paris. Îi amintește pe prietenii lui pierduți. Pe Modigliani și pe vameșul Rousseau, pe bătrânul Satie. Orele trec, dar el nu obosește să-și amintească de vremurile vechi, iar când băiatul întreabă dacă nu l-a reținut prea mult, Brâncuși îl liniștește, îi va spune el când e târziu. Acum chiar are chef de vorbă.

Când îl vede pe tânăr cu ochii lipiți de setul lui de golf, atârnat de perete, îi vorbește de Quinn, se amuză mințindu-l că a câștigat setul la o competiție serioasă, unde l-a învins pe colecționarul american, care era un talent remarcabil în acel sport. De la Quinn trece la amintirile despre America și americani. În poveștile lui se strecoară mici răutăți la adresa unuia sau altuia, iar în aceste momente Brâncuși îl privește foarte atent.

— Domnul Quinn l-a cumpărat pe *Prometeu*? îl întrerupe tânărul.

— Da, el, deși cam greu. Era un om mare avocatul ăsta, cu mult simț artistic, dar n-a învățat niciodată să aprecieze lemnul. Din păcate pentru el. Esența lemnului e diferită de cea a marmurei, de aceea ideea care se ascunde în lemn nu o găsești în alt material.

— Da, aveți aici o lume a ideilor. L-ați citit în întregime pe Platon? Ce ați citit din el?

Ochii lui Brâncuși devin scăpărători și vicleni:

— Eu nu citesc, nu ți-a spus nimeni? Lucrez așa, din auzite. *Muza adormită*, ai văzut-o, nu? Știi cât timp mi-a pozat doamna baroneasă pentru lucrarea aia? Trei ani, mai bine de trei ani!

Deci nu, nu l-am citit pe Platon, mi-a pozat pur și simplu câțiva ani.

— Ah, lăsați, spune băiatul fără să sesizeze aluzia, am văzut în fotografiile dumneavoastră lucrarea *Platon* cu volumele filosofului grec pe fundal.

— E important să-i înțeleg pe cei care au gândit lumea ca mine, adaugă orgolios sculptorul, pentru că esența făpturilor e în adâncul lor, nu la suprafață. Și tu crezi că sunt un sculptor abstract? dar, fără să aștepte un răspuns, Brâncuși continuă: Eu nu sunt deloc abstract, cei care spun asta sunt niște proști, niște încuiați și nebuni sunt ăia care consideră că sculpturile mele sunt abstracte. Ce li se pare lor că este abstract e cât se poate de realist, fiindcă realul nu înseamnă forma exterioară a lucrurilor, ci ideea, esența lor.

— Și sunt atât de noi sculpturile dumneavoastră, adaugă tânărul.

Brâncuși se uită cu neîncredere la el. Îl irită felul în care sare de la una la alta, fără cursivitate, fără logică și cumva cu prea multă naivitate. Până la urmă, iertându-l pentru tinerețea lui, dă indiferent din mână și îi zice:

— Eu vin cu noul meu din ceva foarte vechi. Din înțelegerea lumii, din ascultarea materialului în care lucrez. Nu încerc să redau un sărut, ci sărutul, nu o pasăre, ci pasărea. Printr-o expresie redusă la esență. Dar, dacă o să spui că sunt un abstract, o să mă supăr.

— Nu, n-o să spun așa ceva, întărește el.

— Strămoșii mei au știut să lucreze cu lemnul. Trebuie să vezi cândva cum e prelucrat lemnul în Carpați, numai africanii au știut să se apropie de esența lemnului în felul în care au făcut-o românii. Și eu am învățat multe de la strămoșii mei, de

acolo vine vechiul meu. De la popoarele astea bătrâne care au știut să respecte forma pietrei, forma lemnului. Când ai un lemn în mâini, mai întâi îl asculți, îl studiezi cu atenție, să vezi ce formă are, ce îți sugerează, și scoți din el adevărata lui formă, cea ascunsă acolo. Într-un fel se lucrează cu lemnul, în alt fel cu piatra.

— E vorba de formele simple, nu?

— Măi băiete, formele simple nu stau ca ouăle în material, că simplitatea nu e lipsa complexității, ci e rezolvarea ei. Am muncit mult până să înțeleg asta. Ani întregi am șlefuit și am căutat până să ajung la păsările mele. Ca păsările lui Aristofan, și ale mele trebuie să facă legătura dintre cer și pământ. Nu știu dacă grecul a fost mulțumit de rezultatul lui, dar eu simt că pot mai mult. Deși sunt foarte mulțumit de ele, încă mai pot căuta.

— Văd că vă plac mult grecii antici, spune tânărul.

— Mie? întreabă cu uimire sculptorul. Nu știu, băiete, eu sunt un ascet care l-a citit doar pe Milarepa și care în tinerețe îl citea pe Caragiale, unul bun de la mine din țară. Am avut și un ucenic care a venit aici să învețe. Dar, după ce i-am dat vreo două scatoalce pentru că lucra prost și nu înțelegea nimic din sculptură, a umblat pe la prieteni comuni și pe la străini să spună că sunt doar un biet meșteșugar popular. Nu că n-aș fi și meșteșugar. În arta pe care o fac eu trebuie să fii și meșteșugar. Nu poți da un volum concret unei bucăți de marmură sau o curbă perfectă dacă mânuiești dalta ca pe-un polonic.

— Mi-ați spus despre greci și africani, despre viziunea artiștilor, a celor vechi și a celor noi. Dar eu cred că și etruscii sunt importanți, cred că și dumneavoastră…

— Etruscii? Am acolo în lada aia, de lângă pat, două cărți. Mi le-a adus din Italia Paleolog, un prieten român. Era fascinat!

Băiat bun Paleologu, mi l-a prezentat Modigliani, culmea, deși era român ca mine și studia deja de ceva vreme la Paris. Ne molipseam unul pe altul cu mitologia greacă, la băute vorbeam doar din Homer, de parcă era ceva de capul nostru, bine, eram încă tineri, și a adus el astea din Italia, încântat. Când a venit să mi le aducă, mi-a trimis telegramă, Costică, zice, să fii singur acasă, că avem multe de văzut și vorbit. Da, în vremurile bune mai aveam și astfel de prieteni, care îmi scriau pe cine să primesc și pe cine nu ori când să-i primesc doar pe ei și când să pregătesc masa că vin cu șatra. Erau timpuri frumoase. Înainte de primul război. Dar băiatul ăsta, Paleolog, zice: vezi că vin singur, dar nu venea singur, venea cu etruscii. Sunt diferite firi la oameni. Unii veneau să uite de toate, cum era băiatul ăla irlandez, Joyce, ba și pe nevastă-sa cu copiii îi lua cu el uneori, doar ca să stea aici câteva ore. Crezi că voia să vorbim despre artă, despre Ulise cel nou al lui? Da' de unde, venea să scape de toți ăștia care încercau să discute cu el doar literatură. Și îi plăcea să asculte discurile mele, la gramofonul meu de manufactură proprie. Îi plăcea de mine că a făcut și el drumul ăsta, de la vechi la nou.

— Despre prietenia cu Marcel Duchamp…

— Prietenia! Hm, e un pic mai mult cu el, am nevoie de el. Mă ajută Morice. Doar în el am încredere la expoziții dacă nu sunt eu acolo. Băiatul ăsta știe artă, înțelege, dar și caută să câștige, ce să-i fac, o ia razna des, cu prostiile lui, cu șahul, cu jucatul de-a galeristul și negustorul. Dar e un mare artist, da. Și prieten. Și la expozițiile comune îmi convine să am lucrările lângă ale lui, ne potrivim ca artiști. E mare lucru. El niciodată n-ar pune *Leda* la perete. De-acuma știu și americanii, când vor o expoziție mai mare de-a mea, mă asigură că se va ocupa mister

Duchamp. Dar nu mă uit la asigurările lor, vorbesc eu direct cu Marcel, ca să știe, dacă ceva nu iese, cu el mă răfuiesc. Când vine aici, tot așa, discut afaceri sau vine să uităm de toate, să-i mai cânt, nu vorbim teorii aici, astea le-am vorbit la început, când ne-am cunoscut, acum gata. Teoriile sunt bune la tinerețe. Să înveți, să te lămurești. Pentru teoriile astea mergeam eu toate sâmbetele la Apollinaire. Ce mult l-am respectat! Mi-a fost prieten, am ținut mult la el, dar îl și respectam. La serile pe care le organiza în apartamentul lui, eram singurul care nu avea ce spune. În general, pe la dadaiști sau pe la serile poeților de dinainte de dadaiști, la ăia adunați de Paul Alexandre, acolo mai discutam, mai comentam, îmi impuneam și eu punctul de vedere despre ce trebuie să fie nou în artă, în poezie. La Guillaume nu, acolo, când mă întreba cineva ceva, răspundeam ca acum: acolo simțeam doar fericire. Mai întâi s-a dus Rousseau… Și pe el l-am sărbătorit la Apollinaire. Cred că ăsta e cel mai greu lucru când trec anii, să vezi cum îți pleacă prietenii. Te pustiește, te umple de singurătate, de regrete. Cât am sperat să-l pun înapoi pe picioare pe Erik Satie, mergeam la spital la el cu supă de găină, cu iaurt de casă. N-am reușit. Eh, uite, așa e de o vreme, de la lucruri frumoase ajung la tristețe, înseamnă că s-a făcut târziu, se apropie miezul nopții, acuș cântă cocoșii. Am de lucru mâine.

— Mă iertați că v-am reținut atât de mult, plec, spune băiatul și își adună de pe masă, dintre farfurii și pahare, materialele decupate din reviste.

— N-am de ce să te iert, ți-am zis din prima, când ai vrut să pleci, să stai liniștit că te anunț eu când vine vremea de plecat.

Brâncuși se ridică, se duce greoi și nesigur lângă una din *Coloane*, unde pe un soclu are o serie de fotografii, alege una și

i-o dă tânărului:

— Dar să nu te pună dracu’ s-o dai la gazetă!

— Promit, zice tânărul cu recunoștință.

La ușă, sculptorul îi strânge mâna și îi ține o vreme ușa deschisă, ca să găsească drumul prin întunecimea de afară. Băiatul e fericit. Se îndepărtează cu pași mari și repezi de atelier. E și melancolie în inima lui după atâtea ceasuri cu Brâncuși. Dacă ar fi prins și el vremurile alea, poate l-ar fi primit și atunci la fel de călduros. Sau poate îl va primi din nou dacă se va întoarce vreodată la Paris. Istorie, domnule, aici e istorie vie. Și rememorează tot ce a văzut în atelier. Să-și întipărească în cap, să nu uite. Una e să vezi fotografii, alta e să stai acolo câteva ore. Și, pe deasupra, fotografiile nu pot cuprinde totul. În alte imagini cu atelierul nu a văzut draperiile pe care le are acum. O draperie era cândva, dar acum sunt două. Colorate puternic pentru atelierul lui de zăpadă. Una albastră și una roșie. Iar între ele a așezat o canapea galbenă. Astea nu le-a văzut până acum în poze. Grăbește pasul și, din cauza frigului, strânge cu putere la piept mapa în care acum are o fotografie nouă. Din mâna lui Brâncuși.

Eugen Jebeleanu stătea aplecat pe micul scăunel, adus acolo, lângă pat, cine știe de când și de cine. Brâncuși fusese toată viața scund, dar acum, la 80 de ani, în patul său ascuns după mese și uși, părea mult mai mic, doar barba albă și capul îi păreau uriașe. Din cauza contrastului dintre corpul mărunt și fața mare, capul lui Brâncuși părea mai mare chiar decât cel al vizitatorului, ceea ce era imposibil.

La început a vorbit cu soția lui Jebeleanu, Florica, pe care a pus-o să-i arate dinții ca să se convingă de rădăcinile ei oltenești. Jebeleanu se temea să abordeze direct (și iar!) tema atelierului. În România se spunea că poetul venea la Brâncuși să „dreagă busuiocul“, dar asta nu se putea face cu ușurință. Brâncuși, ca mulți artiști la bătrânețe, ajunsese deja să înțeleagă valoarea timpului și a vorbelor. Oamenii spun că bătrânii sunt irascibili, dar nu au dreptate. La bătrânețe încep doar să vadă mai clar, asta e tot. Nu pot să-și petreacă o parte din zi, din puținele zile care le-au rămas, încercând să tolereze tot ce se debitează în jur, doar ca să fie delicați sau amabili. La vârsta asta, pe modelul scripturii, ce e da e da și ce e nu e nu. Iar dacă cineva o ia razna, i se spune direct, fără menajamente, ca să priceapă deodată, nu să se trezească apoi bătrânul că trebuie să mai dea și explicații, argumente sau să se piardă în solilocvii, lucruri pe care Brâncuși le-a disprețuit întreaga viață.

Așa că Jebeleanu e extrem de precaut, iar Brâncuși, deși vorbește cu ei, e bosumflat. Se aștepta să-l primească pe

prietenul Ressu cu busuiocul și cu sugestia despre moștenitoarea de sânge, că cel puțin cu Ressu ar fi depănat amintiri, poate ar fi îndrăznit chiar un vin, deși nu prea mai avea la îndemână sticlele ca altădată.

Brâncuși, din care vii cu adevărat au rămas doar ochii, le-a vorbit după o vreme doar în română, iar atunci poetul a înțeles că e un semn de simpatie sau acceptare. În ultimii ani nu prea vorbea românește cu cei pe care nu îi cunoștea bine, se încăpățâna să pună în felul ăsta o barieră între el și ceilalți. Vorbea în franceză, cu unii fiindcă-i vedea snobi și voia să-i ia peste picior, cu unii fiindcă nu voia o apropiere mai mare decât cea care era atunci, iar cu alții pur și simplu fiindcă așa avea chef în momentul respectiv. El oricum amesteca cuvinte din diferite limbi, exact așa cum se întâmpla să-i vină atunci în minte, pentru că treaba lui în lume era alta, nu vorbitul, nici scrisul, pe care le chinuia la întâmplare. Limbajul îi folosea doar pentru comunicare, mâinile erau cele care aveau obligația să-l înțeleagă și să-l facă înțeles celor care puteau vedea până departe.

După oftaturi și foieli, bătrânul s-a ridicat cu greu pe marginea patului, respingând ajutorul tinerei oltence, pe care a trimis-o la sobă să vadă de merele lui puse la copt.

— Sunt scrum, a spus cu tristețe tânăra.

Brâncuși s-a gândit, mai mult decât era cazul, apoi, râzând ușor, a spus:

— Ce mere mai coceam eu în tinerețe!

Atelierul, baraca uriașă care-l adăpostise decenii pe Brâncuși, era împresurat de buldozere trimise să pună la pământ colibele de aur ale artiștilor ce revoluționaseră arta cu mai puțin de un secol în urmă. O vreme, Jebeleanu a vorbit

despre alte lucruri, dar apoi, cu diplomație, s-a întors la problema moștenirii. Brâncuși l-a țintuit cu privirea:

— Tragi de timpul meu! Până la urmă ce-i timpul? Nimic, ascultă-mă pe mine, că știu ce-ți spun. Bat la porți deja, dar tu mă iei pe ocolite. Crezi că, așa, mi-ați dat în cap și eu gata, m-am supărat, a spus bătrânul, foindu-se nemulțumit și nescăpându-l din priviri. Decadentul Brâncuși, auzi, așa să le spui, decadentul Brâncuși, sfântul țăran sau cum Dumnezeu m-or mai fi numit proștii ăia... spune-le că eu nu m-am vândut francezilor, eu port de grijă la ce vezi aici. Și n-am eu ce să discut cu voi... cu ei. Nu vorbesc cu cei care au vândut poporul român rușilor! Du-te și le spune asta! Hai, spune-le, a scrâșnit Brâncuși, lovindu-și palmele.

Jebeleanu nu a îndrăznit să-i răspundă. După un timp măsurat cu dalta, Brâncuși a continuat, nu strigând, nu în lehamite, ci cu voce clară, limpede:

— Am dat totul Franței, că o să le poarte de grijă, o să-mi grijească animalele, și bătrânul a făcut semn cu ochii spre lucrările împrăștiate prin atelier, apoi a continuat: Nu vezi, nu auzi? Ascultă bine buldozerele, nu chirii am plătit eu Franței. Nu. Am plătit amenzi, că vor să mă evacueze, să mă scoată de aici după mai bine de cinci decenii. Unde să-mi duc eu animalele de aici? Să le mân peste ocean? Ieși afară, băiatule, și uită-te-n jur, să vezi cum mă grijește Franța. Eu deja sunt în fața perdelei celei negre și voi veniți să mă tulburați cu prostiile voastre.

— Știm foarte bine că am greșit de multe ori, tocmai de aceea...

Dar Jebeleanu nu a reușit să-și formuleze scuzele, că Brâncuși a ridicat tonul:

— Taci, mă, din gură, nu mă întrerupe! Nu vezi că mi s-a terminat timpul? Ce vreți voi, mă?! O să veniți voi cu secera să-mi mutați atelierul? O să-mi sfărâmați decadența cu ciocanul? O să înțelegi tu totul mai târziu, nu acum. O să vezi că nu or să alerge deodată prin lume. Eu am fost orfan de tată, eu știu ce spun. Mai fac acum ce pot. Că asta las eu după mine, sunt copiii mei, înțelegi? Cine o să le vadă o să mă vadă pe mine, o să spună uite-l pe Brâncuși. Dar voi vreți să le pun în streang, să văd dac-or trăi. Vreau să mor, mi-e indiferent de toate acum, dar nu de animalele astea. Pe ele trebuie să le las lumii, nu doar Franței. N-am eu încredere în voi! Nu mai am. Voi nici acum n-ați înțeles ce v-am lăsat eu vouă acolo, pe Valea Jiului. Habar n-aveți.

Apoi, întinzându-se cu greu în pat, a luat în brațe albumul său cu fotografii, și-a aranjat perna, îmbujorat ca un Moș Crăciun ofensat, a deschis albumul, a început să-l răsfoiască și a șoptit:

— Hai, mergeți voi acasă, am obosit.

Jebeleanu, înalt în curtea aglomerată din Impasse Ronsin, s-a oprit, și-a pus pălăria peste părul des și negru, cu o mână a cuprins umerii nevestei și s-a uitat atent în jur. Să fi fost emoție ceea ce strălucea în ochii poetului, să fi fost ciudă, orgoliu rănit, să fi fost bravul spirit al tinerilor comuniști? Cine să știe exact ce a simțit el atunci? Peste ani va scrie cu blândețe și dragoste despre Brâncuși, de ce să nu o facă, dacă și Ezra Pound i-a dedicat versuri maestrului? E mai bine să lași impresia unei uriașe stime, dar adevăratele sentimente, de multe ori, nici trăitorul nu și le poate da prin sită.

Apoi își rotește privirea în jur și înțelege. Bătrânul a avut dreptate, înțelege și singur. Se cunosc încă pe alocuri urmele firave, subțiri ale fostelor ateliere, orașul se schimbă cu viteză, iar celebrele barăci din Montparnasse par niște ciori otrăvite pe câmp, colibe ale celor care trăiesc în periferie, rămășițele unei epoci strălucitoare în care Brâncuși a fost un stâlp, dar mai erau și alte podoabe pe atunci, tânărul Tristan Tzara, încurajat, devenit simbol al dadaiștilor, umbra fularului roșu al lui Amedeo Modigliani fluturând prin curtea verde, în care acum totul e în părăsire și ruină, tropăitul saboților de lemn, acoperind vocile vii și aprinse, ori cântecul gramofonului. Acum doar statura uriașului Jebeleanu nu pare ruinată, doar viitorul României de Aur stă drept, doar gurile buldozerelor sunt pline de forță. Și a simțit poetul că în jurul atelierului moare o epocă, iar înăuntrul atelierului moare o lume și i-a zis femeii:

— Florica, are dreptate, înțeleg și singur.

— Poftim?

— Văd, a repetat poetul. Am vrut să împușcăm doi uriași dintr-o lovitură: Brâncuși și Parisul, dar am împușcat o turmă.

Florica a privit în jur și a priceput din ceea ce vedea și din tonul lui ce trebuia să înțeleagă, dar Jebeleanu nu a continuat. A simțit doar o urmă de nedreptate. Au priceput și ei în România că Brâncuși va aduce de acum bani și faimă pentru alții, nu pentru ei. Țara lui n-a știut să prevadă din timp. Și acum vede clar că nici Franța nu a înțeles pe deplin. Brâncuși nu a fost copilul răsfățat al Franței, dar, bolnav și singur, a gândit cum a putut mai bine pentru acele *animae* ale lui. S-a sfătuit și cu alții, nu era un secret. Jebeleanu auzise că Duchamp și Roché au fost cei care l-au convins să ceară, după jumătate de

veac la Paris, cetățenia franceză. Și totuși, rămân multe întrebări, multe date care dau nuanțe diferite.

Faptul că Brâncuși și-a dictat testamentul în aceeași zi din aprilie 1956 în care la București avea loc prima expoziție retrospectivă dedicată lui nu a fost o întâmplare, nici silă, ci furie. O furie fără margini. Un gest, o greșeală și gata, o separare definitivă. Pe 12 aprilie, Brâncuși le-a răspuns celor care în urmă cu cinci ani, de la catedra Academiei, îi înfierau opera. Celor care probabil și-ar fi dorit peste ani să șteargă din istorie acea poveste urâtă. Acea Adunare a Academiei Române în care tot Camil Petrescu, cel care și cu alt prilej își pierduse slujba apărându-l pe Brâncuși, a stat înaintea tuturor și le-a spus limpede că sculptorul nu poate fi contestat.

Și acum, după acești cinci ani, a strigat: până aici. I-a răspuns lui Mircea Deac, care îi deschidea expoziția. Nu l-a trecut nici pe el cu vederea. Știa că în 1951 era angajat la Ministerul Culturii. Ce să mai spună azi de marele critic George Călinescu? Niciodată nu dăduse mai tare cu bâta în baltă decât atunci, la ședința Academiei Române. Ce i-a trebuit lui, care era iubit și respectat? Cine l-a împins să se ridice în picioare ca unul care nu înțelege nimic din artă și să declare cu atât de calm dispreț că opera lui Brâncuși e inutilă?

Brâncuși a aflat. Știa cine a fost acolo și cine l-a pus la zid. Îi știa pe fiecare în parte și pe mulți i-a indexat la 12 aprilie. Tocmai pentru asta a menționat încă din prima frază a documentului: „Acesta este testamentul meu, care anulează toate dispozițiile anterioare“. Și despre dispozițiile anterioare se vorbește, dar nu se știe exact care au fost, nu se poate jura cu mâna la piept.

Așa stă acum bătrânul, cu o mână la piept, liniștit, în patul lui micuț de lângă sobă, în miros de mere coapte, înghițind din ochi fotografiile din alte timpuri. Acum, după mulți ani, s-a așezat pacea peste praful de ghips din Impasse Ronsin. În ultimii ani, grijile pentru soarta atelierului, a schițelor, a fotografiilor, până la urmă, lăsate în urma lui l-au stors de vlagă. Și faptul că nu a trecut nici un an de la scrierea testamentului până la moarte e grăitor. Nu a fost împăcat pe deplin decât atunci când a ținut în mână documentele cu ștampile și semnături, cu măsurătorile exacte ale atelierului, cu angajamentul reconstruirii lui.

Și acum se poate odihni. Se poate duce. Fiindcă statul francez i-a primit moștenirea, cu bucurie, cu vârf și îndesat. Chiar dacă doar acum, pe ultima sută de metri, și doar de la francezul *Brancusi*. Dar ce relevanță mai au toate astea? Cine e el? Cine sunt eu, se întreabă, da, are acum cetățenia franceză, dar el știe, a înțeles de mult, sau cel puțin a intuit, a simțit că omul în adâncul lui e peste politică, peste România sau Franța, peste orice altă încadrare conjuncturală. Omul e universal, ca arta. El, Brâncuși, e universal, ca arta. Asta știe și vede și crede. Închide ochii, inspiră profund și își spune: am șlefuit materia ca să găsesc linia continuă, dar, când am văzut că n-o găsesc, m-am oprit, cineva nevăzut mi-a dat peste mână. Jebeleanu și soția lui sunt deja departe de Impasse Ronsin, dar el, bătrânul, nu le vorbește lor, de fapt nu e nimeni văzut acolo, nimeni care să-l întrebe cine crede că i-a dat peste mână: ființa, Dumnezeu, însăși linia continuă luminoasă care străbate și unește toate câte sunt sub timp sau în afara lui, de la om la materia din jur. Ce e de fapt simbolul, își spune, acea punere împreună a două realități, una palpabilă și alta nevăzută, care în artă i-au dat lui,

ca apa Siloamului, vederea, fiindcă știe azi, așa cum a intuit mereu, că izvoarele sunt doar la începuturi, un drum de întoarcere, dar până unde? Până la linia continuă care străbate totul. De la facerea lumii, spune. Și de dinaintea ei, adaugă după o clipă. Acolo, în izvorul din care a curs viața, stau rațiunile a tot ceea ce poate fi atins cu mâna, dincolo de trupul lor de carne sau lut, mai spune. Și tace.

Aici a vrut el să ajungă, și atunci ce e o țară sau alta, un regim politic sau altul? A vrut să prindă cu mâna firul ăsta nevăzut și acum iată-l, cu un pas mai aproape de ieșirea din timp, din trup, unde linia nu mai trebuie căutată. Unde linia este.

A lăsat albumul cu fotografii să i se odihnească pe piept și a închis ochii. Gândurile lui au zburat mai iute decât pasărea măiastră de la Hobița direct în America, acolo unde au fost expuse atât de mult lucrările lui, țara aceea îndepărtată care l-a primit de atâtea ori și care l-ar fi primit cu totul. Țara cu clădiri uriașe, în care animalele lui sunt răspândite de jumătate de secol. I-ar fi plăcut lui Brâncuși să-și ridice *Coloana* fără sfârșit pe malul lacului Michigan, dar deja știe, simte că nu va mai traversa oceanul, nu ăsta, nu unul de apă. A pornit spre alt ocean, acolo unde ar trebui să fie alții care, în sfârșit, să gătească și ei pentru el găini în jar. Dragul Satie, poate. Bătrânul Satie. Dar Satie nu s-a priceput niciodată la gătit.

Despre documentare sau în loc de bibliografie

Când mi-a scris Adrian Botez să mă întrebe dacă vreau să scriu o biografie romanțată a lui Brâncuși, am zis da fără să stau pe gânduri. Apoi am stat pe gânduri și mi s-a făcut frică. Prea puțin timp, prea multe materiale. Iar când sursele de documentare sunt prea multe, tot așa sunt și specialiștii. Vor fi foarte mulți care vor spune: lucrurile de fapt au stat altfel.

Totuşi, Brâncuşi nu poate fi refuzat. Nu de mine, care în copilărie aveam un singur vis: să devin artist plastic. Desigur, asta nu s-a întâmplat, dar cel puţin ştiam destul de multe lucruri despre Brâncuşi şi teoriile lui legate de sculptură, despre arta plastică a zilelor noastre, dar şi despre lucruri mai puţin la îndemâna publicului larg, de vreme ce adolescenţa şi tinereţea le-am petrecut printre artiştii din Timişoara şi Arad, de vreme ce prietena mea din copilărie a reuşit să-şi vadă visul cu ochii şi a devenit sculptoriţă. În lucrarea ei de doctorat, susţinută în 2009, *Pământul în sculptura monumentală*, Ligia Seculici vorbea despre marii sculptori, deci nu putea să nu aducă referinţe clare despre diferenţele dintre modelaj şi daltă, altfel spus, dintre Brâncuşi şi Michelangelo. Deci cât de cât stăteam pe picioarele mele. Puteam purta o discuţie despre arta lui Brâncuşi. Mai ales că ştiam câte ceva şi de pe la cursurile lor, ale artiştilor timişoreni, cu Cristian-Robert Velescu, unul dintre importanţii brâncuşologi de astăzi, ale cărui cărţi nu le lipsesc studenţilor de la Arte. Problema esenţială stă de fapt în uşurinţa cu care se pot găsi informaţiile necesare. O mie de cărţi, biblioteci de cărţi despre Brâncuşi, dar nu toate cu aceleaşi poveşti. Nici măcar cele biografice, care, să fim sinceri, ar trebui să arate la fel. Şi nu arată.

Constantin Brâncuşi a fost, cum spun basarabenii, om hâtru şi nu întotdeauna povestea în acelaşi fel o întâmplare din viaţa lui. De departe cea mai folositoare carte în această muncă a fost pentru mine *Brâncuşi, o biografie*, scrisă de Alexandru Buican (Artemis, 2006). Documentare uriaşă (nu ca a mea, desigur), 600 de pagini, note, scrisori, cărţi esenţiale. Această carte nu doar mi-a oferit cea mai completă biografie, dar mi-a arătat şi cea mai amplă bibliografie. M-au ajutat enorm şi inserţiile din mărturiile celor care l-au cunoscut direct pe Brâncuşi, ale prietenilor lui, din anumite cărţi în engleză la care nu am avut acces. Autorul acestei uriaşe biografii se va supăra probabil că în câteva situaţii (puţine) am optat pentru altă variantă. Fiindcă, aşa cum am spus deja, o simplă întâmplare din viaţa lui Brâncuşi o puteam găsi relatată în patru moduri diferite la tot atâţia biografi. În astfel de situaţii am preferat să calculez relaţia (dacă exista) dintre Brâncuşi şi biografi. E şi motivul pentru care nu am deplină încredere în unele mărturii ale anumitor autori, pentru că am reuşit să simt, printre rânduri, o atitudine maliţioasă. Pe undeva mari prieteni, pe altundeva dorinţa de a-l pune pe celălalt într-o lumină mai puţin favorabilă. Cărţi cu aforisme, cum e cea a lui Constantin Zărnescu, ori altele, de corespondenţă – *Brâncuşi inedit. Însemnări şi corespondenţa românească* de Doina Lemny şi Cristian-Robert Velescu (Humanitas, 2006) –, m-au ajutat să mă apropii, după posibilităţi, de modul în care reacţiona Brâncuşi, de limbaj şi expresie. Apoi trebuie să amintesc neapărat că în *Tinereţea lui Brâncuşi* de V.G. Paleolog (Editura Scrisul Romanesc) am avut mare încredere. Pentru că ştiu că sculptorul l-a preţuit. Contradicţiile dintre această carte şi, să zicem, cea a lui Petre Pandrea – *Brâncuşi. Amicii şi inamicii* (2010, Vremea) – le-am rezolvat un pic mai uşor. Chiar dacă ambii l-au cunoscut pe Brâncuşi, Paleolog i-a fost mai mult timp aproape, ceea ce îi sporeşte credibilitatea. E posibil ca el să fi ştiut toate variantele legate de pneumonia care era să-l secere pe Brâncuşi la tinereţe. Aş putea să vă mai ţin la poveşti. Să vă descriu câte nebunii am găsit pe internet. Ori în cărţi şi articole sau despre femeile lui Brâncuşi. Nu cred că iubirea dintre el şi Maria Tănase e aşa de nemuritoare cum o vrea presa. Istoria testamentului e de asemenea extrem de delicată şi cred că a avut loc exact aşa cum v-am povestit-o. Sunt enorm de multe episoade, persoane, prietenii despre care nu am spus nici un cuvânt. Din varii motive. În primul rând, am încercat să-i includ doar pe cei care au avut o influenţă clară (bună sau rea) în viaţa lui, nu m-au interesat oamenii pe care el i-a schimbat, format, ajutat etc. Şi apoi, nu toţi cei care l-au vorbit de bine l-au

şi văzut bine. Dar, da, m-a ajutat mult şi internetul. Procesul lui Brâncuşi împotriva Statelor Unite, deşi e perfect inclus de Buican în cartea sa, am vrut să-l văd şi în engleză. Cu greu, dar l-am găsit (*The Art Newspaper*, nr. 63, octombrie 1996). Vi-l recomand, distracţie plăcută, în engleză e şi mai absurd. Apoi imagini, filmări, fiecare fotografie a fiecărei sculpturi în parte, fotografiile cu el. Şi informaţiile extrem de valoroase de pe site-urile muzeelor Guggenheim, MoMA, Kasmin Gallery şi multe altele. Material mult, bun, în care, dacă te închizi trei luni, ajungi să crezi că ai cunoscut un om: Constantin Brâncuşi. Deşi încă nu l-am visat, dar mai e timp. Când o să înceapă discuţiile. Articolele online, cataloage, fragmente despre arta lui, la fel, au ajutat. Aş putea explica şi de ce nu m-am axat deloc pe mărturiile lui Marcel Mihalovici, dar hai să spunem că i le-am lăsat lui Dan Coman, pentru George Enescu. Au fost şi cărţi de care m-am apucat, iar apoi m-am dat bătută. După primele pagini. Au fost articole pe internet care m-au înfuriat. Şi sunt mărturii pe care am vrut să nu le includ sub nici o formă. Apoi, asta a contat, am încercat să văd cel puţin două surse pentru fiecare poveste. Am renunţat la unele episoade doar pentru că nu am putut găsi o a doua sursă. Dar, una peste alta, am reuşit să-i dau de capăt acestei cărţi şi cred că n-am lăsat nimic esenţial pe dinafară, dar şi că am redat o poveste accesibilă oricui. Şi aici ar trebui să vină lista de mulţumiri, care să înceapă cu maestrul Silviu Oravitzan, care m-a ajutat să înţeleg lucrurile nu doar la suprafaţă, să continue cu Adrian Botez, apoi să îl includă pe Alexandru Buican, pentru cartea lui urieşească, iar după mulţumiri să zic ceva de rău despre Poşta Moldovei şi să mă aplec cu dragoste până la pământ în faţa lui Costică Brâncuşi. Moni Stănilă